

המדריך הירוק

לתרומה חכמה

מרץ 2019

צעירים במצבי סיכון בישראל

כתב: איתמר יקיר
ערך: אריאל אדירם

המדריך הירוק

לתרומה חכמה

צעירים במצבי סיכון בישראל

מדריך זה נכתב בתמיכתה הנדיבה של קרן מוזס-וולפוביץ

כתיבת המדריך לוותה על ידי חברי הוועדה המייעצת:

אנה ארז

נתן גלמן

ברק דותן

דר. חיים להב

תוכן עניינים

4	תקציר מנהלים	4	חלק ג' – התערבויות ומענים בולטים בתחום הצעירים במצבי סיכון בישראל
7	כיצד לקרוא את המדריך	64	הקדמה
		65	הגופים, עמותות ומיזמים בולטים בתחום צעירים בסיכון
		66	מה עושה הממשלה?
		68	פירוט היוזמות, העמותות והפרויקטים בולטים במגזר השלישי
		82	ציר הזמן - מאורעות מרכזיים בהיסטוריה של הטיפול בצעירים בסיכון בישראל
		83	סיכום: עם הפנים קדימה אתגרים בולטים ומגמות מתחזקות בתחום
		85	הפרקטיקות הבולטות בהקשר המעשי והקונקרטי
		87	המלצות לתורמים
		88	המלצות לקריאה נוספת
		90	תודות
			חלק א' – רקע
10	הקדמה	12	צעירים
12	כיצד נוצרה בעשורים האחרונים קבוצת הצעירים	16	מקומם וחשיבותם של הצעירים בחברה
19	הייחוד של הצעירים הישראלים	20	מי נחשב "צעיר"
22	כתיבה בנושא צעירים	23	סיכונים
23	מדינת הרווחה ומערכת הרווחה הישראלית	25	מצוקות, סיכונים וסיכויים
26	חומרי הבסיס של האתגרים החברתיים בישראל	29	צעירים במצבי סיכון בישראל
29	האתגר הכפול של צעירים במצבי סיכון	30	הגדרות ומספרים, והזיהוי של צעירים במצבי סיכון
38	סיכום		חלק ב' – צעירים במצבי סיכון – האתגרים, הסיכונים והמענים הבולטים
42	הקדמה	44	כל הסיבות הנכונות
46	משפחה לפני הכל	50	מעברים כנקודת תורפה
54	שמירת הרצף כמפתח להצלחה	57	אתגרים בולטים, פתרונות וצרכים
58	האתגרים הבולטים והמשאבים הדרושים		

במדריך הירוק שלפנינו, הטקסט המודגש באפור מייצג קישור למקור חיצוני. אלה המופיעים בירוק מתקשרים אל מראי מקום נוספים במדריך הירוק עצמו.

המדריכים הירוקים (במקור, באנגלית: The Greenbooks) נכתבים במיוחד עבור קהילת התורמים. מדובר בדוחות מקיפים ואובייקטיביים, שכל אחד מהם מתמקד בבעיה חברתית, משרטט את ההיסטוריה הנוגעת לאותה בעיה ופורש מגוון רחב של גישות הנקטות לצורך טיפול בה. המדריכים הירוקים מופקים על ידי רשת התורמים (The Jewish Funders Network).

ניתן להוריד מדריכים ירוקים באתר JFN: <https://www.jfunders.org/greenbook>

בעשורים האחרונים, וביתר שאת מתחילת המילניום הנוכחי, התגבשה התובנה שהמעבר מילדות לבגרות אינו קורה בין לילה ושהתהליך המתמשך של השתלבות בחברה יצר למעשה קבוצת גיל ייחודית וחדשה של צעירים העושים את צעדיהם הראשונים בעולם המבוגרים.

צעירים אלו, שהופכים בגירים על פי חוק כבר בגיל 18 אך משלימים את תהליך ההתבגרות וההשתלבות רק בשלהי העשור השלישי של חייהם, נדרשים להתמודד עם עולם משתנה בקצב גבוה. הם צריכים לרכוש השכלה גבוהה, לבחור מקצוע, למצוא לעצמם דור, לגייס מימון עצמאי, לטפח את בריאותם הפיזית והנפשית ולהשתלב במעגלים חברתיים חדשים. הם מתחננים והופכים להורים בגיל מאוחר הרבה יותר, נשארים יותר בבית הוריהם ומשך הזמן שהם מקדישים להכשרה מקצועית ולהתנסות אישית לפני ההשתלבות המלאה בעולם המבוגרים התארך משמעותית.

הצעירים נדרשים כיום לקבל עשרות החלטות הרות גורל בטווח זמן קצר יחסית. הם הראשונים להתמודד עם השינויים הטכנולוגיים מרחיקי הלכת, הם נדרשים להתאים את עצמם כבר עכשיו לעולם העתידי וההחלטות שיקבלו ישפיעו על כל מהלך חייהם ועל איכות החיים שלהם ושל הסובבים אותם. כל טעות הנעשית בצמתים אלו בגיל הצעירות עלולה לגבות מחיר גבוה שישפיע לרעה על חייו של הצעיר למשך שנים רבות וכל החלטה נכונה עשויה לשפר משמעותית את מצבם ולהציב אותם בנתיב חיובי.

מרבית המדינות המפותחות מקדישות בעשורים האחרונים תשומת לב ומשקיעות רבות בליווי ובהדרכה של צעירים אלו אל תוך עולם המבוגרים, מתוך הבנה כי שילוב מוצלח של הצעירים והקניית הכלים הדרושים להם תבטיח חברה חזקה ומשגשגת יותר.

עבור **צעירים במצבי סיכון** תקופה זו, של יציאה מעולם הנעורים והמעבר לחיים בוגרים, טומנת בחובה אין ספור סכנות ואתגרים גדולים במיוחד. כמו כל בני גילם, גם הצעירים במצבי סיכון נדרשים להשתלב, לנווט ולעצב את חייהם בעולם חדש ולא מוכר, אך עבורם האתגרים הרגילים מוחרפים והסיכונים הייחודיים מועצמים באופן משמעותי.

צעירים במצבי סיכון חסרים לרוב את הסביבה הקרובה, המשפחתית והחברתית, שתייעץ להם, תחנך אותם, תדריך אותם ותסייע להם בקבלת החלטות אישיות ומקצועיות כאחד. ברוב המקרים גם אין לצעירים המצויים בסיכון את אמצעי המימון הדרושים לצורך רכישת השכלה או מימון המחייה בתקופת הלימודים, ורבים מהם אינם יכולים לגור עם משפחתם.

קבוצת הצעירים במצבי סיכון נאלצת להתמודד עם אתגר ייחודי נוסף הנובע מכך שמרבית המסגרות הרשמיות של המדינה שמעניקות להם סיוע כל עוד הם נערים מסיימות את תפקידן, מבחינת סמכות ומשאבים, בגיל 18. נער בסיכון, שמגיע לגיל 18 לא מפסיק להיות בסיכון, אך מרבית המסגרות המטפלות בו לא מוסמכות ולא מסוגלות להעניק לו את התמיכה לה הוא זקוק בתחנות הבאות של חייו.

חשוב לציין כי מבחינות רבות גיל הצעירות הוא גיל קריטי להמשך חייו של האדם. לכן, הסיוע, ההדרכה והטיפול המקצועי לצעירים במצבי סיכון מהווה מעין הזדמנות כמעט אחרונה להשפיע השפעה עמוקה על מהלך חייהם שלמים.

לאורך עשרים השנים האחרונות, הוקמו בישראל מספר לא מבוטל של עמותות הדואגות לצעירים במצבי סיכון ומטפלות בהם. חלק מהעמותות הללו עסקו תחילה בילדים ונוער בסיכון והתרחבו בהמשך לעולמם של הצעירים, וחלקן הוקמו באופן מיוחד לאחר זיהוי הצורך בעיסוק בעניינם של הצעירים במצבי סיכון. בנוסף לכך הושקו פרויקטים ויוזמות שונות באמצעות שיתוף פעולה בין עמותות לבין עצמן או שיתוף פעולה בין העמותות לממשלה ולקרנות פילנתרופיות שונות.

בשנת 2017 יזמה ממשלת ישראל את תוכנית 'יתד' – התוכנית הלאומית לטיפול בצעירים וצעירות במצבי סיכון. השקתה של תוכנית זו, יחד עם התרחבות ההיקף והמגוון של פעילות העמותות, מסמנים את העידן הנוכחי כעידן של קפיצת מדרגה אסטרטגית ומקצועית בתחום הפעילות בקרב צעירים במצבי סיכון.

מדריך זה נכתב על מנת לשקף ולהציע תמונה רחבה של תחום הצעירים במצבי סיכון בישראל. המדריך כולל שלושה חלקים:

רקע – הכולל הצגה של המושגים המרכזיים בתחום.

העמקה לעולמם של צעירים במצבי סיכון בישראל, תוך הצגה מפורטת יותר של האתגרים הניצבים בפניהם.

סקירה מפורטת של דוגמאות נבחרות לפעילותן של עמותות ולפרויקטים שונים הקיימים עבור צעירים במצבי סיכון בישראל.

בחלקו האחרון של המדריך מפורטים האתגרים, המגמות והמאפיינים המרכזיים שדורשים התייחסות מקיפה והמשך העמקה, ועשויים להיות בעלי חשיבות רבה עבור מי שמבקשים להצטרף לפעילות ותרומה בישראל בתחום זה בעת הנוכחית.

העיסוק הגובר בתחום הצעירים במצבי סיכון, ההתמקצעות המהירה בו, שילוב הכוחות המוצלח והחדשני בין המדינה למגזר השלישי והיכולת להשפיע משמעותית על חייהם של הצעירים בנקודות מפתח להמשך חייהם ולנתב אותם למסלול מיטבי – כל אלה מציבים בפני המדינה, הפילנתרופיה והמגזר השלישי מספר הזדמנויות גדול למעורבות ותרומה משמעותית בתחום פעילות זה. ההתמקצעות, המיפוי המתרחב וההערכה ההדדית בין המדינה למגזר השלישי מהווים נקודת פתיחה מבטיחה והאתגרים המהותיים שעדיין נמצאים לפתחם של העוסקים בתחום מציבים בפני כולנו הזדמנות נדירה להשקיע בתחום בעל חשיבות עצומה לעתיד החברה הישראלית.

ביצד לקרוא את המדריך?

ניתן לקרוא את החוברת מראשיתה ועד סופה או כמקבץ פרקים נפרדים. אנחנו ממליצים להתחיל בקריאת החלק הראשון, שמספק תיאור מפורט ורקע נרחב על התחום של צעירים במצבי סיכון בישראל. לאורך כל החוברת אנחנו מציעים קישורים והפניות לחומרי רקע ומחקר נוסף. מאחר ומקורות אלו מקושרים ישירות בגרסאות הדיגיטליות של החוברת, יתכן שקריאת הגרסה הדיגיטלית תספק חוויה מגוונת יותר מאשר הגרסה המודפסת.

הפנייה לארגונים ולמוסדות מסוימים אינה מרמזת על המלצה לתמוך בהם. ישנם ארגונים רבים מדי, והזירה שבה הם פועלים משתנה ללא הרף ועל כן אין ביכולתנו למפות באופן מקיף ולהצביע על יוזמות, ארגונים או פעילים מסוימים. אם זאת אנחנו מקווים כי התורמים יוכלו להשתמש במידע שנכלל כאן על מנת להעמיק את מעורבותם בתחום ולבחון הזדמנויות מימון באזורים שמשקפים את ערכיהם ואת תחומי העניין שלהם.

---

* המדריך שבידיכם אינו מיפוי מלא ואינו שואף להציג את כל מה שקורה בתחום בתחום של צעירים במצבי סיכון בישראל. הוא מבקש להציג את החשיבות של התחום, את האקלים שבו התחום מתפתח ומתהווה ולתת טעימה, מגוונת ורחבה, של דוגמאות לפעילויות והתערבויות שמבקשות להניע שינוי חברתי משמעותי בישראל בנושא הטיפול באוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון. הרבה עשייה מצוינת וחשובה מופיעה בין דפיו של המדריך, אבל הרבה נשאר גם בחוץ.

חלק א'

רקע

הקדמה

חלק זה מבקש להניח את הרקע הכללי לדיון בעולמם של צעירים במצבי סיכון, להגדיר את המושג, לסקור את היקף התופעה, למנות את הסכנות והאתגרים המרכזיים העומדים בפני קבוצת הצעירים במצבי סיכון ולהציג את הקריטריונים לפיהם **מוגדרים כיום בין 12 ל-20 אחוזים מבני ה-18 עד 25 בישראל כצעירים במצבי סיכון**.

חלק זה מורכב מסעיף המתייחס לקבוצת הצעירים באופן כללי, תוך הדגשת הייחוד של הצעירים בישראל, סעיף העוסק ב"סיכונים" הניצבים בפני צעירים במצבי סיכון ומציג בקצרה את עולם הרווחה בישראל ואת האתגרים החברתיים העיקריים עמם הוא מתמודד וסעיף המציג את קבוצת הצעירים במצבי סיכון בישראל. סקירה מעמיקה ומפורטת יותר של עולמם של צעירים במצבי סיכון מוצגת [בחלקו השני](#) של המדריך.

5 שאלות מנחות

1

כיצד ומדוע הפכו בעשורים האחרונים הצעירים בגילאי 18-25 לקבוצה נפרדת שמוגדרת ומטופלת בנפרד מבני נוער ומהחברה הבוגרת?

4

כיצד ניתן לזהות, לאתר, לסווג ולמנות את קבוצת הצעירים בישראל שעלולים להימצא במצבי סיכון?

2

מדוע חשוב להקדיש מאמצים ומשאבים מיוחדים דווקא לטיפול ומניעת סיכונים בקרב קבוצת הצעירים במצבי סיכון?

5

מה טיב ההיכרות והתקשורת בין הצעירים במצבי סיכון לבין הגורמים האמונים על הסיוע להם?

3

מה האתגרים והסיכונים הייחודיים שאיתם נאלצים להתמודד צעירים בישראל?

כיצד נוצרה בעשורים האחרונים קבוצת ה"צעירים"

בעשורים האחרונים ניתנת ברוב המדינות המפותחות תשומת לב מיוחדת לקבוצת ה'צעירים'. קבוצה זו נתפסת כיום כקבוצה ייחודית שיש לעסוק בה ולהבין בנפרד מהאוכלוסייה הבוגרת, אך גם בנפרד מאוכלוסיית בני הנוער. היווצרותה של קבוצת הצעירים כקבוצה נפרדת באוכלוסייה מקורה במספר תהליכי עומק חברתיים, דמוגרפיים, כלכליים ותרבותיים, שזוהו על ידי חוקרים מתחומי הפסיכולוגיה והסוציולוגיה ומתחומים נוספים במדעי החברה.¹

בניסיון להצביע על עיקר מהותה של תקופת חיים זו העניקו לה שמות שונים, ובהם: "בגרות בהתהוות" (emerging adulthood), ו"תקופת הבגרות הצעירה" (young adulthood).² התובנות שהתחדדו בעולם המחקר שבו וחיזקו את ההכרה בכך שמבחינות רבות אכן מדובר בתקופת חיים 'חדשה' ומובחנת שיש להתייחס אליה בנפרד ולקדם את ענייניה בנפרד מענייניה של קבוצת גיל אחרות. הכרה זו רווחת כיום בקרב גורמים רבים מתחומים שונים, ובכלל זה אקדמאים, פקידים מקצועיים, פוליטיקאים, מורים ומחנכים, אנשי שיווק ואנשי תרבות, אנשי המקצועות הטיפוליים, ועוד רבים אחרים.

בידולה של קבוצת הגיל הצעירה קשורה מצד אחד בהתחלה מוקדמת יותר של גיל ההתבגרות, ומצד אחר בכניסה מאוחרת יותר ל'עולם המבוגרים'. ההתחלה המוקדמת של גיל ההתבגרות מקורה בין השאר בשינויים שחלו בתזונה ובבריאות של כלל האוכלוסייה בעשורים האחרונים, אך היא עשויה להיות קשורה גם לתהליכים נוספים, כלכליים ותרבותיים, או לכל הפחות להיות מואצת מכוחם.

מאחורי הכניסה המאוחרת יותר לחיים הבוגרים עומדים מספר גורמים, ובהם שלושה גורמים מרכזיים:

(1) השכלה והכשרה. בהשוואה לעבר, שיעור גבוה יותר מהאוכלוסייה הצעירה מצוי בלימודים גבוהים או בהכשרה מקצועית. הלימודים נמשכים זמן רב יותר ומי שלמדו בעבר לימודי תעודה לומדים לתואר ראשון, מי שלמדו לראשון לומדים לשני, וכך הלאה. השקעת זמן בלימודים דוחה את מועד הכניסה לשוק העבודה, אך היא בעלת השפעה גם על התזמון והאופן של מיסוד זוגיות והקמת משפחות.

1/ ר' למשל:

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American psychologist*, 55(5), 469.

2/ בעוד שהביטוי "בגרות בהתהוות" שם דגש על תהליכיות, הביטוי "בגרות צעירה" משקף דגש על חיתוך של תקופת הבגרות למספר תתי-תקופות. שני הביטויים משקפים היבטים שונים ולא דווקא סותרים בניחות של תקופה זו.

(2) חיים עצמאיים. רמת מחירי הדיור ויוקר המחיה בערים הגדולות הקטינה את הכדאיות לפיצול של משקי בית, ולכן האריכה את שהותם של צעירים בבית הוריהם.³

(3) סגנון חיים. שינויים מהותיים שחלו בתפיסות ובהעדפות של צעירים רבים בנוגע לסגנון החיים הרצוי להם – ולכאורה גם שלא כתולדת הגורמים החומריים-כלכליים הנזכרים.

ההצטרפות המאוחרת לחיים הבוגרים באה לידי ביטוי בכמה אופנים. חלק מהאופנים הללו הם למעשה בבחינת סיבות וחלקם הריהם תוצאות, כשרבים מהם עשויים להיות סיבות ותוצאות גם יחד.⁴ בראש ובראשונה בולטות כאמור כניסה מאוחרת יותר לשוק העבודה, והעלייה שחלה בגיל הנישואין ובגיל הכניסה להורות. בנוסף לכך, עלה שיעור האוכלוסייה הצעירה המתגוררת במשק בית משותף עם דור ההורים. תהליך זה מקורו הן באילוצים כלכליים (כניסה מאוחרת יותר לשוק העבודה; עלויות הדיור בערים) והן בבחירת סגנון חיים חדש, שבו מוקדשות תקופות ממושכות יותר לחיפוש עצמי ולהתנסויות שונות טרם הכניסה לתקופה של מחויבויות ארוכות טווח.

תהליכים אלו לא פסחו גם על ישראל. כך לדוגמה, בין סוף שנות ה-60 של המאה הקודמת לראשית העשור הנוכחי (2011) עלה שיעור הצעירים הרווקים בגילאי 25-29 מ-20 אחוזים ליותר מ-50 אחוזים. **במילים אחרות, אם לפני כחצי מאה רק אחד מכל חמישה ישראלים בגילאים אלו היה רווק, כיום אחד מכל שניים מצוי בסטטוס דומה (ר' תרשים 1).** שינוי דומה נרשם גם בקרב קבוצת גיל מבוגרת יותר, גילאי 30-34, כששיעור הרווקים בה עלה מ-8 אחוזים ל-24 אחוזים.⁵

3/ במקומות מסויימים השינויים ברמת המחירים דווקא הביאו להקדמת הגיל של מיסוד זוגיות בדיוק מאותן סיבות של כדאיות – אך במקביל להשהיה או דחייה של הבאת ילדים.

4/ חלק מהתהליכים הללו שתוארו כמקורות ההתהוות של תקופת הגיל הצעירה הם למעשה השתקפויות והשלכות שלה. ההבחנה בין סיבות לתוצאות הינה חשובה אמנם, אך לצורך הדיון ניתן להסתפק בהפניית הזרקור לביטויים השונים של התופעה בכללותה. קיימים יחסי גומלין בין הגורמים השונים. כך למשל: ההשקעה ברכישת מיומנות והשכלה יש לה כנראה חלק מסויים בדחיית גיל הנישואין וגיל ההורות. מנגד, דחיית ההורות מחזקת את היווצרותו של סגנון חיים ייחודי של צעירים ואת היווצרותם של סטנדרטים חברתיים תרבותיים חדשים של מימוש עצמי, והקדשת זמן ומשאבים לחיפוש, חקירה ובילוי.

5/ תופעה זו רווחת גם במדינות מפותחות אחרות. ר' למשל:

Taylor, P., Fry, R., & Oates, R. (2014). The rising cost of not going to college. *Pew Research Center*.

Fry, R. (2010). The reversal of the college marriage gap. Washington, DC: Pew Research Center.

אמנם, חלק מן השינוי איננו שינוי תפקודי אלא שינוי ברמה הדקלרטיבית-טקסטית, שכן כיום יותר מאשר בעבר ישנם בני זוג המתגוררים יחדיו לפני מיסוד הזוגיות והבאת ילדים אך נחשבים מרוב הבחינות הרשמיות והחוקיות לרווקים. ואולם, בנייתוחים שהביאו בחשבון גם אפשרות זו עולה כי השיעור של קבוצה זו בישראל בשנים האחרונות אינו משנה את התמונה הכללית באופן משמעותי, והוא עדיין קטן יחסית. ר' גם:

Raz-Yurovich, L. (2010). Men's and women's economic activity and first marriage: Jews in Israel, 1987-1995. *Demographic Research*, 22, 933-964.

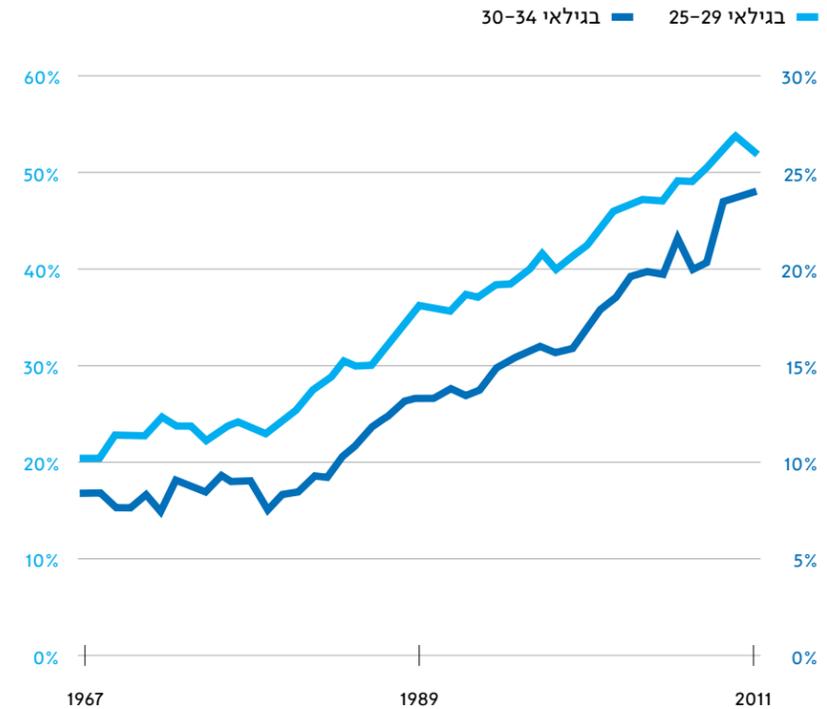
בלוש-קליינמן, ו. ושרליון, ש. (1999): קוהביטציה בקרב בוגרים צעירים בישראל, *חברה ורווחה*,

יט (4), 461-484. פוקס, ה. (2015): מצבם החברתי-כלכלי של צעירים בישראל, בתוך: וייס, א.

וצ'רניחובסקי, ד. (עורכים): *דוח מצב המדינה 2015*, ירושלים: מרכז טאוב.

תרשים 1

שיעור הפרטים הרווקים בישראל בקבוצות הגיל הצעירות*

*גברים ונשים
מקור: עיבודי המחבר לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח אדם

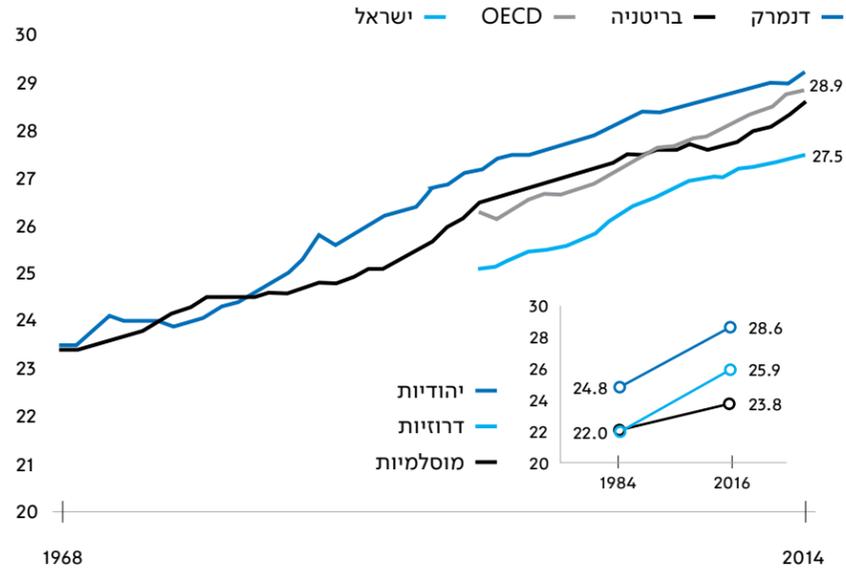
בעוד שהעלייה בגיל הנישואין ובשיעור הרווקים אינה משקפת באופן מלא את השינוי בגיל של מיסוד הזוגיות (שכן במהלך התקופה נחלש במידת מה הקשר בין זוגיות ארוכת טווח לבין נישואין) השינוי בגיל הכניסה להורות הוא חד משמעי יותר. ברוב ההקשרים התפקודיים והכלכליים שינוי זה הוא דרמטי יותר בהשוואה למעבר מרווקות לנישואין או למגורים משותפים. ואמנם, במהלך תקופה של כ-30 שנה, בין אמצע שנות ה-80 של המאה הקודמת לאמצע העשור הנוכחי (2016), עלה הגיל הממוצע בלידה ראשונה בקרב נשים יהודיות בכמעט ארבע שנים. שינויים אלו קרו על אף שבמהלך התקופה האמורה גדל משקלן באוכלוסייה של נשים חרדיות ונשים דתיות לאומיות, שמאופיינות בגיל נמוך יותר בנישואין ובלידה ראשונה בהשוואה לשאר היהודיות ועל אף שבתקופה זו נשים יוצאות ברית המועצות התכנסו במאפייניהן לדפוסים של נשים יהודיות חילוניות.⁶

בקרב נשים מוסלמיות חלו שינויים מתונים יותר, אך בקרב נשים דרוזיות חלו שינויים דומים ואפילו מעט חזקים יותר בעוצמתם בהשוואה לשינויים שחלו בקרב נשים יהודיות (ר' תרשים 3).

6/ חליחל, א. (2017), פריון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2014, סדרת ניירות עבודה, מס' 101, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

תרשים 2

הגיל ההמוצע של אמהות בלידה ראשונה בישראל ובמדינות נבחרות

מקור: OECD, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

במקביל לשינויים שחלו בגילאי הנישואין והכניסה להורות, וכנראה גם כתולדה שלהם, גדל שיעור הצעירים המתגוררים בבית הוריהם. נכון לשנת 2014, 83 אחוזים מהצעירים בגילאי 18-24 בישראל התגוררו עם ההורים, 13 אחוזים התגוררו עם משפחותיהם, לרבות זוגיות ללא נישואין, ורק ארבעה אחוזים התגוררו בגפם או עם שותפים.⁷ גם בקרב קבוצת גיל המבוגרת יותר, גילאי 25-30, נרשמה עליה בשיעור המתגוררים עם ההורים. נכון לשנת 2011, כ-27 אחוזים מבני ה-30-25 גרו עם הוריהם (למעלה מ-40 אחוזים מבני ה-25 ופחות מ-20 אחוזים בגיל 30) ובין השנים 1995 ל-2011, חלה עליה של בין חמש לעשר נקודות אחוז בנתון זה.⁸ תופעה זו אפשר שתתחזק בישראל בדומה למה שאירע בכמה וכמה מדינות אירופאיות, ולא רק באלו מהן שחוו משברים כלכליים קשים במהלך העשור החולף. במדינות האיחוד האירופי כ-36 אחוזים מהצעירים בגילאי 18-34 מתגוררים בבית הוריהם.⁹

שיעור התעסוקה בקבוצת הגיל הצעירה ירד בעשורים האחרונים ברוב המדינות המפותחות. בכמה מהמדינות הורגשה תופעה זו באופן משמעותי, ובישראל היא הורגשה במידה קלה יחסית. בין 1995 ל-2011 חלה ירידה של שלוש נקודות אחוז בקבוצת הגיל 18-22, ושל נקודת אחוז בקבוצת הגיל 23-26.¹⁰ עוד בהקשר זה יש לציין כי לאורך השנים, האוכלוסייה הצעירה פגיעה יותר בתקופות של משברים כלכליים וכי שיעור האבטלה בקרב צעירים גבוה יותר בתקופות של משבר. תופעה זו תועדה במדינות שונות והיא ניכרת גם בישראל.

7/ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: פני החברה בישראל: דור העתיד של ישראל - ילדים וצעירים עד גיל 24. ירושלים, 2016.

8/ פוקס, שם.

9/ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvps09&lang=en

10/ פוקס, שם.

הן השינויים שמקורם בתופעות חומריות כלכליות והן אלו שמקורם בתופעות תרבותיות ורוחניות הביאו את כן לשינוי משמעותי בסגנון החיים של אוכלוסיית הצעירים החדשה. יחד עמו השתנו גם הציפיות של הפרטים מעצמם ומזולתם, הציפיות של היחידים מהחברה ושל החברה מהיחידים. לאוכלוסיית הצעירים הייתה ועודנה חשיבות מיוחדת בחברה, גם במובן כללי יותר. חשיבות זו קשורה למיקומם בחברה, והיא נובעת לכן לא רק ממאפיינים של הצעירים עצמם, אלא גם ממצבה ומאפייניה של החברה בכללותה בתקופות מסוימות. חשיבות זו הייתה לא מבוטלת גם קודם לשינויים שתוארו וגם לפני שניתנה תשומת לב רבה יותר לקבוצת הצעירים במחקר ובמדיניות – אך אפשר שזו התחדדה והעמיקה על רקע שינויים אלו. חשיבות זו באה לידי ביטוי באופנים שונים, מהם ניתן להזכיר שלושה אופנים מרכזיים: האתוס החברתי, הראשוניות והדומיננטיות בהטמעת שינויים בחברה ומידת הנדירות הקשורה במבנה הגילאים בחברה.

בהקשר של **אתוס חברתי** הצעירים הם ראשית המעבר מהכוח אל הפועל, מההבטחה אל המימוש, ומהעתיד המקווה אל ההווה הממשי. אומנם בילדים הקטנים טמון העתיד של החברה, והם מגלמים את ה"הבטחה הגדולה", אך הבטחה זו מרוחקת למדי מן ההווה. הצעירים, לעומת זאת, הם ראשית מימושה של ההבטחה. הכוונה איננה רק לתיאור ספרותי של תהליך כלכלי או תרבותי שניתן לכאורה לתארו בצורה ישירה וטכנית יותר, אלא גם לציפיות ולתקוות שתולה המשפחה והחברה בכללותה בצעירים, ובסיכויים ובסיכונים הרבים שעשויים לבוא לידי מימוש בתקופת המעבר (הממושכת) שבין הנעורים לבגרות. בהקשר זה ניתן להביא בחשבון למשל את האווירה ואת המשמעות העמוקה העוטפות טקסי פרידה המתלווים לחתונה ולנישואין, ליציאה מהבית או לעזיבת הכפר, בחברות קדם מודרניות. ואולם משהו מהעניינים הללו שרד גם בחברה בת ימינו, וניתן למצוא לו מקבילות במעבר לקולג' מרוחק (במקרה האמריקאי), בטקסי הסיום של לימודים גבוהים ובמעבר ובהגירה הרחק מהמשפחה הגרעינית אל ערי הבירה והערים הגדולות או אל מדינות אחרות (למשל: הגירה של צעירים ממדינות מזרח אירופה למערב). במקרה הישראלי מורגשים תהליכים אלו גם בפרקטיקות ייחודיות הכלולות בשירות הצבאי. מנגד, ובדיוק בהשוואה למצב של חברות קדם מודרניות, ניכר כי בעשורים האחרונים הניתוק הפיסי והגיאוגרפי בין הדורות הוא ממותן יותר ולכל הפחות הדרגתי יותר – למשל על רקע שינויים באמצעי תחבורה ותקשורת. משום כך, לא רק שהקשר בין הצעירים לבין הוריהם מתקיים על רקע רצון או צורך, אלא גם על רקע עצם האפשרות וההיתכנות של שימורו ותיחזוקו על פני זמן. לעובדה זו תהיה חשיבות רבה כשיידון עניינם של קבוצת הצעירים במצבי סיכון.

בהקשר **כלכלי וטכנולוגי**, קבוצת הצעירים היא בעלת חשיבות רבה משום שהצעירים הם בדרך כלל הראשונים להטמיע שינויים וחידושים טכנולוגיים – למשל, בייצור ובצריכה, בתחבורה ובמגורים. קצב השינויים הטכנולוגיים במאה ה-20 ובמאה ה-21 הדגים עובדה זו בצורה חזקה, גם אם הייתה נכונה באופן בסיסי עוד קודם לכן. התהוותם והתבססותם של מקצועות חדשים מתרחשת כמעט תמיד בקרב אוכלוסיית הצעירים.

בנוסף לכך, עצם פיתוחה ויצירתה של טכנולוגיה חדשה מובל לעתים קרובות ובאופן בולט על ידי צעירים. ולבסוף, הצעירים הם במקרים רבים שכבת הגיל שבאמצעותה מוטמעת

בחברה טכנולוגיה חדשה, כלומר שימוש במוצר חדש, או פרקטיקה חדשה. הדבר קורה כנראה הן משום שהצעירים הם גמישים ומהירים יותר להסתגל (אך גם מסוגלים ואחראים יותר בהשוואה לילדים ובני נוער), והן משום שהצורך או הרצון שלהם בחלופות עז יותר, למשל על רקע מחסור באמצעים או משום שטרם התרגלו והתקבעו בתבניות של צריכה והתנהגות. כך למשל הצעירים בתחילת המאה ה-21 הם הראשונים להתנסות בשימוש המוני בדרכים חדשות של תקשורת, תחבורה, תיירות ועבודה (למשל: טלפונים חכמים, והרשתות החברתיות שהתפתחו במקביל אליהם, קורקינטים ואופניים חשמליים, חללי עבודה משותפים, ומוצרים ושירותים שונים המוצעים בשנים האחרונות במסגרות של כלכלה שיתופית כמו השכרת דירות לטווח קצר, ושימוש בשירותי הסעה שיתופיים).

מבחינה זו יש להביא בחשבון את העובדה שחלק מן התופעות והמאפיינים המתקשרים כיום דווקא לעולמם של הצעירים עשויים להתנתק לאורך זמן מקבוצה זו – כאשר יהיו נחלתם של החברה בכללותה. במלים אחרות: תופעות ומאפיינים אלו עשויים להתברר עם הזמן כייחודיים לדור ולתקופה ולא דווקא לקבוצת הצעירים.

נדירות. במדינות המפותחות, שבהן הילודה מצומצמת בהשוואה לעבר אך תוחלת החיים מצויה בעלייה, משקלם היחסי של הצעירים בחברה נמוך מבעבר, ובהתאם לכך חשיבותם לכאורה גבוהה יותר. עניין זה מגולם בין השאר ב"יחס התלות", כלומר היחס בין האוכלוסייה ה'תלויה' (0-18 ו-65+) לבין האוכלוסייה בגיל העבודה. קבוצת הצעירים, לפי הגדרות שונות, מהווה בין רבע לשליש מהאוכלוסייה בגיל העבודה במדינות המפותחות. כתוצאה מכך, ככל שיחס התלות גבוה יותר (יותר תלויים, פחות עובדים), חשיבותם היחסית של הצעירים גבוהה יותר. בישראל רמת הילודה עדיין גבוהה יחסית לרוב המדינות המפותחות, אך מנגד תוחלת החיים אף היא גבוהה למדי. יחס התלות בישראל הוא כיום גבוה יחסית (תלויים רבים) בהשוואה בינלאומית, אך הוא מושפע במידה רבה ממשקלם של הילדים באוכלוסייה, בעוד שבקרב רוב המדינות המפותחות הוא משקף בעיקר את שיעור האוכלוסייה המבוגרת. משקל הצעירים בגילאי 20-34 בישראל אומנם דומה מאוד למשקלן של קבוצת גיל זו במדינות אירופאיות רבות, ואולם העובדה שמשקל הקבוצה הבוגרת יותר בגילאי העבודה (גילאי 35-64) הוא קטן במיוחד בישראל בהשוואה למדינות אלו מורה שחשיבותם היחסית של הצעירים לכאורה רבה יותר, שכן שיעורם היחסי בגילאי העבודה גבוה יותר: 39 אחוזים בהשוואה ל-32 אחוזים ו-34 אחוזים במדינות צפון אירופה ובמדינות מזרח אירופה, בהתאמה.

בהיותם הראשונים להתנסות בהשלכות המרכזיות של אותם שינויי עומק, או משם שהם המחוללים של שינויים אלו יש לצעירים חשיבות רבה עבור החברה בכללותה. חשיבות זו מעמיקה כנראה כשמדובר בתקופה מרובת שינויים. שינויים אלו כאמור אינם חייבים לנגוע דווקא לצעירים, אלא לתקופה כולה, לדור כולו, אך הצעירים הם הראשונים לפגוש אותם בעוצמה. זוהי כנראה הסיבה שמכוני מחקר מובילים בארצות הברית ואירופה מקדישים בשנים האחרונות מקום מרכזי מאוד לניתוח דמותו של הדור הצעיר ולניסיון לאפיין את השוני בין הדורות, הן בהיבטים חומריים וכלכליים, למשל השינויים בשוק העבודה, והן בהקשרים הנוגעים להשקפות בנושאים תרבותיים ופוליטיים.

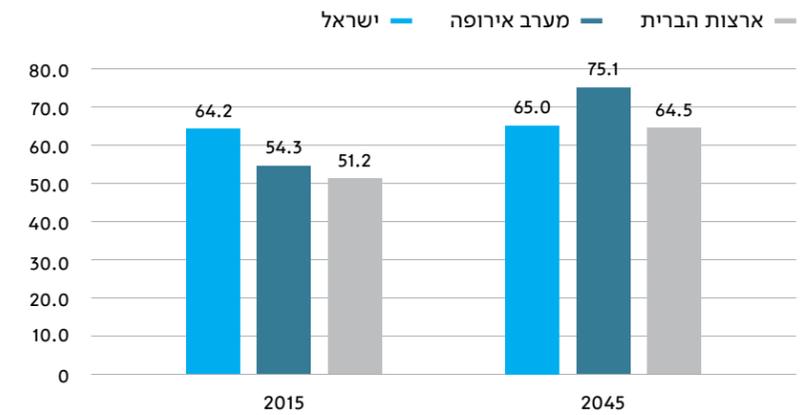
11 / ר' למשל:

PATHWAYS TO HIGH-QUALITY JOBS FOR YOUNG ADULTS, Brookings institute, 2018

שלושת המרכיבים הללו – אתוס, טכנולוגיה ואולי גם נדירות – משפיעים זה על זה: ככל שהצעירים בתקופה מסוימת נדירים יותר (למשל בעקבות מלחמות או על רקע שינויים ברמת הילודה בין דורות), כך מתחדדים היבטים מסוימים של האתוס החברתי לגביהם: כך נתלות בהם יותר תקוות לשינוי וכך החברה עסוקה יותר במצבם. לחלופין, תקוות אלו, או החשיבות המיוחסת להם, מתחזקים כאשר הצעירים נדרשים יותר לצורך הובלה והטמעה של שינויים טכנולוגיים או לצורך השגת מטרות חברתיות אחרות (שירות בצבא למשל). כללו של דבר: יש לתת את הדעת על עניינם של הצעירים גם לפי מקומם בחברה ובהתחשב במצבה של החברה באופן כללי יותר עוד קודם שנבחנים מאפייניהם הייחודיים כשלעצמם.

תרשים 3

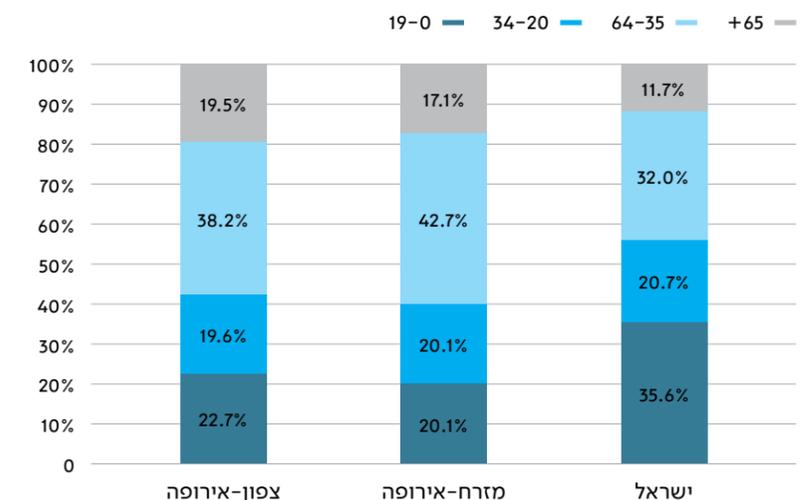
יחס התלות: גודל האוכלוסייה מתחת לגיל 15 ומעל גיל 65 לכל 100 אנשים בגילאי 15-64

מקור: האו"ם, תחזית אוכלוסייה

תרשים 4

התפלגות הגילאים בישראל ובאזורים נבחרים, *2017

* ממוצע משוקלל: מזרח-אירופה – בלרוס, קרואטיה, צ'כיה, הונגריה, ליטא, רומניה, סלובקיה ואוקראינה; צפון-אירופה – דנמרק, שבדיה, נורבגיה, איסלנד ופינלנד
מקור: עיבודי המחבר לנתוני הבנק העולמי

השינויים שתוארו לעיל – בין שהם נדונים כסיבות ובין כתוצאות – הביאו להשלכות שונות במספר תחומים והעצימו כאמור חלק מהמרכיבים הייחודיים של מקום הצעירים בחברה. התאחרות גיל הנישואין וגיל ראשית ההורות הגדילה עוד יותר את מידת החפיפה בין תקופת בניית המשפחה לבין תקופת התנעת הקריירה. במקביל, נמשכה המגמה ארוכת הטווח של התקדמות נשים בסולם ההשכלתי והמקצועי. בצורה זו נדחסת כמות גדולה יותר של מחויבויות ושאיפות לחלון זמן מצומצם יותר, שבו התחזק גם הלחץ ברמת משק הבית על רקע הרצון לפיתוח שתי קריירות בתקופת בניית המשפחה. לחץ זה עשוי לקטון בין השאר על ידי הקטנת מספר הילדים, או על ידי פיתוח של הורות שוויונית יותר. ומשהו מעין זה – לפחות מבחינת מספר הילדים – אכן ניכר במדינות המפותחות בעשורים האחרונים:

מספר הילדים לאישה במדינות ה-OECD ירד בתוך חצי מאה, בין 1960 לראשית העשור הנוכחי, מ-3.25 ל-1.75. בנוסף לכך, הלחץ (או: התחרות) על משאבים של משק הבית על פני מחזור החיים גדל גם מכוח העלייה בתוחלת החיים, כלומר, יכולתו של הדור המבוגר לספק תמיכה כלכלית, תמיכה כספית ישירה או תמיכה אחרת, לדור הצעיר הצטמצמה על רקע הצורך שלו לכלכל יותר שנים לאחר הפרישה מעבודה.

הייחוד של הצעירים בישראל

בישראל, סד האילוצים שבתוכו פועלים הצעירים הוא הדוק יותר ושונה בצורתו בהשוואה לרוב המדינות המפותחות האחרות – בהתחשב בכמה מאפיינים ייחודיים של המדינה והחברה בישראל:

(1) שירות צבאי (אך גם שירות אזרחי) מביא לדחייה משמעותית בכניסה ללימודים ולשוק העבודה. מנגד, מי שאינם נוטלים חלק בשירות הצבאי מפסידים חלק מהיתרונות הישירים והעקיפים שעשויים לנבוע ממנו, כמו פיתוח קשרים חברתיים ובחלק מהמקרים גם התנסות במקצועות ותפקידים שהם בעלי ערך להמשך החיים המקצועיים – למשל בכך שהם דורשים לקיחת אחריות, התרגלות לסדר, פיתוח יכולות ארגון וניהול, עבודה בצוות, וכיוצא באלו.

(2) מספר הילדים המועדף בחברה הישראלית – וכך גם מספר הילדים בפועל – עודנו גבוה יחסית לאוכלוסיות במדינות מערביות אחרות – בזמן שמשך ההכשרה והלימודים הגבוהים אינו נמוך יותר ומספר שעות העבודה המקובל, בקרב גברים ונשים כאחד (כלומר, בקרב העסקים והגופים השונים במשק), הוא גבוה יותר בהשוואה לרוב המדינות המפותחות.¹² על רקע זה הנטייה של זוגות צעירים להיעזר בהורים רווחת מאוד בהשוואה למדינות אחרות. כלומר, גם אם מודל המשפחה בישראל לא היה חזק במיוחד מסיבות שונות, היסטוריות, תרבותיות וגיאוגרפיות (השפעות השואה, חברה מסורתית, עלייה והגירה, מרחקים

12/ מספר הילדים המועדף על משפחות ישראליות, וגם מספר הילדים בפועל, בקרב ערבים ויהודים כאחד, נותר גבוה יחסית בהשוואה לאוכלוסייתן של מדינות מערביות. ר': הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: פני החברה בישראל: אוכלוסיית ישראל לפי דת והגדרה עצמית של מידת דתיות. ירושלים, 2018.

גיאוגרפיים קצרים), ניתן לשער שהיה מתפתח ככזה ולו רק בשל המאפיינים הכלכליים חברתיים הבסיסיים ביותר שתוארו.

(3) מרחב ההזדמנויות התעסוקתיות מרוכז סביב מטרופולין גוש דן. הדומיננטיות של גוש דן יחסית לאזורים אחרים במדינה היא משמעותית מאוד.

(4) שיעור גדול מקרב הצעירים משתייכים לחברות מסורתיות שמרניות, שחלקן מצויות בתהליכי שינוי עמוקים. מאפיין זה הוא בעל חשיבות משלוש בחינות עיקריות:

1. בחברות אלה המשפחות שאליהן משתייכים הצעירים הן גדולות יותר בהשוואה לשאר האוכלוסייה, ולכן המשאבים הפנויים לתמיכה מצד דור ההורים מצומצמים יותר – גם עבור אותה רמת הכנסה (מנגד, האפשרות להיעזר באחים ובבני-דודים נרחבת יותר).

2. בחברה המוסלמית ובחברה הדרוזית, ובמידת מה גם בחברה החרדית, ההסתמכות על ההורים וההיעזרות בהם קשורה במגורים בסמיכות אל ההורים.

3. האוכלוסייה הערבית, בעיקר המוסלמית והבדואית בדרום (במיוחד הנשים), והאוכלוסייה החרדית (במיוחד הגברים), משתלבת 'באיחור', במהלך 10-15 השנים האחרונות, בשוק העבודה הישראלי. השתלבות מאוחרת זו משמעה בין השאר שעובדים רבים המשתייכים למגזרים אלה, ובכלל זה עובדים צעירים, נכנסים לשוק העבודה עם רמה נמוכה של הכשרה ומיומנות, ועם ניסיון תעסוקתי מועט או אפסי ולכן רבים מהם משתלבים במשרות ברמת שכר נמוכה יחסית.

מי נחשב "צעיר"?

מתי בדיוק מתחילה תקופת הצעירות ומתי היא מסתיימת? קיימת הסכמה רחבה למדי, תיאורטית ומעשית, לגבי הגיל 18 כגיל המציון את ראשיתה של התקופה. ההחלטה לקבוע גיל זה כגיל הכניסה לתקופת "הצעירות" אינה קשורה בהכרח לבשלות ובגרות נפשית, שאינה נמצאת בהלימה מלאה עם נקודת חיתוך זו, אלא קשורה בנקודת המעבר לבגרות מבחינה חוקית ורשמית, שבאה לידי ביטוי למשל בזכות להצביע, ובמעבר ממעמד קטין לבגיר לעניין אחריות פלילית (בהקשר זה גם גיל 12 מהווה נקודת מעבר לעניין אחריות). בנוסף לכך, יש לגיל זה משמעות גם מבחינת הזיקה למסגרות של המדינה ובמעמד אל מול כוח כופה. כך למשל, הוצאת ילד עד גיל 18 מבית הוריו על ידי המדינה בנסיבות של סיכון או מסוכנות, שונה מאוד מהרחקת אדם בוגר ממשק בית מגיל 18 ואילך.¹³

הגיל המהווה את סופה של התקופה הוא נזיל הרבה יותר בהשוואה לראשית התקופה. בהקשר של צעירים במצבי סיכון הדבר קשור תחילה בהתגוננות של התופעות וסוגי האתגרים – הגדלה ככל שהפרטים מתבגרים. כך למשל, בעוד שיכולתם של חלק מהצעירים

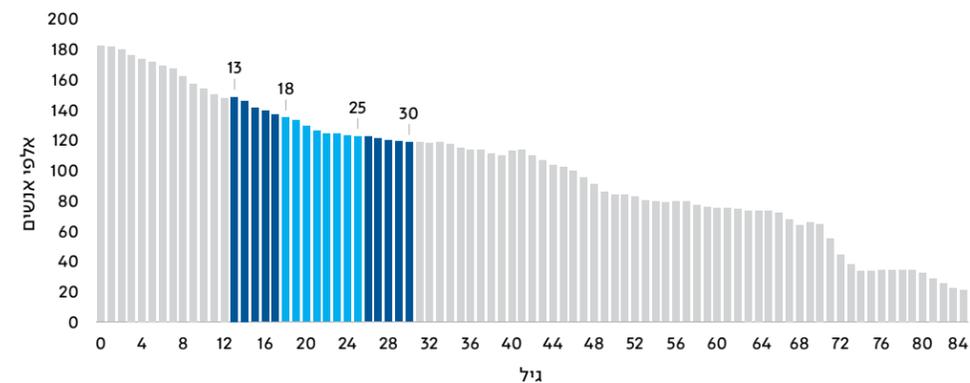
13/ כבר בשלב זה ראוי לציין כי בהסכמה לגבי הגיל המהווה את תחילת התקופה אין כדי לגרוע מן העובדה שחלק מהתהליכים הרלוונטיים לצורך טיפול וסיוע לצעירים וחיזוקם לאורך זמן, הם בדיוק כאלו שהתנעתם צריכה לחול בגילאים מוקדמים יותר. אך נושא זה יידון להלן.

להתמודד עם האתגרים הניצבים בפניהם מבשילה בגיל 24, אחרים עשויים להגיע למצב מקביל ולהיעמד על רגליהם בצורה איתנה רק בגיל 28. בנוסף לכך, הדבר נובע גם ממגוון המסגרות והארגונים הפעילים בעולם הצעירים. ארגונים אלו נבדלים זה מזה לא רק, או לאו דווקא, בגישה טיפולית ובגיל סוף התקופה המשתמע ממנה, אלא גם, ובעיקר, במשאבים העומדים לרשותם. מגבלת המשאבים מחייבת מעבר מן האידיאלי אל האופטימלי והגדרת סף עליון לעניין הגיל. במילים אחרות, תכניות וארגונים רבים ניצבים בפני trade-off שבמרכזו טווח הגילאים המוגדר לצורך ליווי וטיפול ניצב אל מול מספר הצעירים שיכולים להשתתף בתהליך. יחד עם זאת, ישנם כמה גילאים המקובלים יותר מאחרים. בהקשרים רבים נדונה התקופה עד גיל 25, ובהקשרים מסוימים היא מוארכת עד 28, 30 ואף 35. כללו של דבר, בהקשרים שונים, מקובל לדבר על מספרים שונים, אך חלק מההצדקות הללו נוגעות לעניין מהותי ("סופה של תקופה"), וחלקן קשורות יותר למגבלת משאבים.

נכון לשנת 2017, היו בישראל כמיליון צעירים בגילאי 18–25, שהיוו כמעט 12 אחוזים מהאוכלוסייה. כ־600,000 ישראלים היו בגילאי 26–30 באותה השנה, שמשקלם באוכלוסייה כשבעה אחוזים. בשנת 2030 צפויים להיות בישראל כ־1.3 מיליון צעירים בגילאי 18–25 ועוד כ־710 אלף צעירים בגילאי 26–30. משקלן של קבוצות אלו באוכלוסייה יהיה בקירוב דומה למשקלן כיום, אך יש לזכור שמבחינת גודלן האבסולוטי – קבוצות אלו עתידות לגדול באופן משמעותי בשנים הקרובות. עובדה זו היא בעלת חשיבות עבור המערכות והארגונים הממשלתיים והאזרחיים אשר היערכותם מבחינות אחדות קשורה בגודל מוחלט של קהלי יעד ולא רק במשקלם היחסי.

תרשים 5

מספר הפרטים בכל גיל בישראל (אלפים), ממוצע 2017*

*ללא פרטים בגיל +85 מההווים 1.4% מהאוכלוסייה
מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

בעשור החולף ניכרת בישראל כתיבה נרחבת מאוד בנושא צעירים בכלל וצעירים במצבי סיכון בפרט. כתיבה זו כוללת תיאור מושגי ואמפירי של התופעה, ניתוח של אוכלוסיית הצעירים בישראל ובעולם והמגמות המאפיינות אותה וסקירת המסגרות הקיימות וההתפתחויות שחלו בהן. במדריך זה מובאים נתונים ותובנות רבות מהמובא בכתיבה זו, ובסופו מובאות הפניות וקישורים לחומרים השונים. בין היתר ראוי לציין את מה שנכתב עבור אגף תכנון ומחקר של משרד הרווחה על ידי קטן (2009) ועל ידי ראובן ותורג'מן (2015). חוקרי מכון ברוקדייל הרבו לכתוב בנושא בשנים האחרונות, כך למשל: כהאן-סטרבצ'ינסקי (2017), כהאן-סטרבצ'ינסקי ואחרים (2016), נאון ואחרים (2014); וכן במרכז טאוב: פוקס (2015; 2017). סקירות נוספות נעשו על ידי מרכז המחקר והמידע של הכנסת: רבינוביץ' (2017) וכן על ידי ארגון מידות: רודיר-כהן ולבל-לנדה (2013) ו-רודיר-כהן ותמר-שפרמן (2015). המאמרים והדוחות הנזכרים, רובם ככולם, מתייחסים כאמור לאוכלוסיית הצעירים בכללותה וגם לאוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון. ברוב המקרים אוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון נזכרת במישרין ובמפורש ובמיעוטם הדבר נעשה במובלע דרך אפיון קבוצת הצעירים.¹⁴

בנוסף לכך, פורסמו במהלך העשור האחרון מאמרים אקדמיים רבים על ידי חוקרים ישראלים העוסקים בניסיון הישראלי בתחום, אך גם בהקשרים השוואתיים. אלו יוזכרו להלן לפי העניין בחלק ב'.

14 / קטן, י. (2009). "צעירים בישראל - בעיות צרכים ושירותים - תמונת מצב והצעות לעתיד", משרד הרווחה והשירותים החברתיים. אגף בכיר למחקר תכנון והכשרה.

מדיניות לאומית לקידום צעירים בישראל

זעירא, ע., בנבנישתי, ר. ורפאלי, ת. (2012): צעירים פגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות. דוח מחקר מסכם.

רודיר כהן, א. ולבל לנדה, ש. (2013) "צעירים חסרי מנוח", דוח תחום בנושא ארגונים הפועלים עם ולמען צעירים בוגרים בישראל בגילי 18-35, ארגון מידות.

ראובן, י.; תורג'מן, ח. (2015): טיפול בצעירים במצבי סיכון ובמצוקה בקהילה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים. אגף בכיר למחקר תכנון והכשרה.

רודיר כהן, א. ושפרמן, ק. ת. (2015) "צעירים חרדים וצעירים ערבים סקירת סוגיית הצעירים במגזר הערבי והחרדי בישראל 2015, ארגון מידות.

רבינוביץ', מ. (2017): סקירת שירותים לצעירים מעל גיל 18 חסרי עורף משפחתי. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

כהאן-סטרבצ'ינסקי, פ' (2017). בני נוער וצעירים בישראל שאינם לומדים ואינם עובדים (NEET): מאפיינים, צרכים ומדיניות. ירושלים: מכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל.

נאון, ד.; כהאן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרין, ל'; הדר, י.; קונסטנטינוב, ו' (2014). צעירים בישראל שאינם עובדים ואינם לומדים: השתלבות בתעסוקה - משאבים, חסמים וצרכים. ירושלים: מכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל.

כהאן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרין, ל'; נאון, ד'; הדר, י.; קונסטנטינוב, ו' (2014). צעירים עובדים בישראל בעלי 12 שנות לימוד או פחות: השתלבות בתעסוקה - משאבים, חסמים וצרכים. ירושלים: מכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל.

כהאן-סטרבצ'ינסקי, פ., עמיל, ש., קונסטנטינוב, ו. (2016). מצבם של צעירים בישראל בתחומי חיים מרכזיים. ירושלים: מכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל.

פוקס, הדס (2015): מצבם החברתי-כלכלי של צעירים בישראל, בתוך: וייס, אבי וצ'רניחובסקי, דב (עורכים): *דוח מצב המדינה 2015*, ירושלים: מרכז טאוב.

מדינת הרווחה, ומערכת הרווחה הישראלית

מדינת הרווחה המודרנית – וכמעט כל המדינות המפותחות מהוות או מתחזקות סוג מסוים של מדינת רווחה – פעילה בתחומי חיים רבים של האזרחים. שלושת התחומים המרכזיים במדינת הרווחה, לכל הפחות מבחינת משקלם התקציבי, הם: בריאות, חינוך ורווחה. בעוד שטיבם ומטרותיהם של שני התחומים הראשונים דומה בקווים כלליים בין מדינות שונות, התחום השלישי הוא מגוון יותר וכולל תתי תחומים רבים. לפיכך הוא גם מכונה בשמות שונים ומצוי תחת אחריות של רשויות שונות: לעתים מדובר ב"רווחה" (welfare), אך ניתן גם למצוא שמות נוספים כגון "הגנה חברתית" (Social protection) או "עניינים חברתיים" (Social affairs). במדינות אחדות תחום הרווחה מחובר למשרד העבודה (כך בגרמניה ואירלנד למשל) ובאחרות הוא מחובר לתחום הבריאות (בריטניה למשל).

המדינות המפותחות נבדלות זו מזו באופן לא מבוטל בהיקף המשאבים שהן מקדישות לצורכי רווחה, בהרכב של סל השירותים והקצבאות, ולא פחות מכך גם בטכניקות ובשיטות שבאמצעותן הן מפעילות את המערכת. אף על פי כן, מבחינה היסטורית ניתן לומר שהמשותף ביניהן רב מאוד, למשל כאשר התנהלותן מושווית להתנהלותן של מדינות בתחילת המאה ה-20.¹⁵

מערכת הרווחה – כאמור, אחת משלוש המערכות המרכזיות של "מדינת הרווחה" – פועלת באמצעות שני אפיקים עיקריים: שירותים וקצבאות. אלו נועדו לספק מענה למצבי חיים ולשלבי חיים שונים. מצבי חיים כוללים, למשל, אבטלה או נכות; ושלבי חיים – למשל לידה וזקנה. חלק מהקצבאות מגיעות לכלל האוכלוסייה או כמעט לכולה, לאורך מחזור החיים, כך למשל, קצבת ילדים וקצבת זקנה. קצבאות אחרות אינן מגיעות בפועל אל כלל האוכלוסייה, אך כלל האוכלוסייה זכאית לקבלן בהתאם לנסיבות, למשל על רקע פגיעה בתפקוד כתוצאה מתאונת דרכים או תאונת עבודה. לעומת זאת, חלק גדול משירותי הרווחה – להבדיל משירותי הבריאות והחינוך ובשונה מקצבאות רבות – ממוקד רק בחלקים מסוימים ומוגדרים היטב של האוכלוסייה. עניינין של קבוצות אלו הוא על פי רוב מצבי חיים (למשל, אסירים בהליכי שיקום) יותר מאשר שלבי חיים. חלוקה זו כשלעצמה, בסיסית וכוללת ככל שתהיה, עשויה להסביר את ההדרגתיות שבה מתפתחים למשל שירותים לצעירים במצבי סיכון שכוללים, כפי שיתואר, מגוון רחב מאוד של אוכלוסיות, צרכים ומענים, גופים וארגונים.

קיומה של מערכת הרווחה – וכך גם הוויכוחים לגבי אופייה וגודלה – מבוסס על מספר סיבות והצדקות. ניתן לזהות שני כיוונים כלליים של הצדקות: סוג אחד כולל הצדקות

15 / חלק גדול מן האמצעים והמנגנונים של מערכות הרווחה במדינות המודרניות קיימים בין 50 ל-70 שנה, וחלקם קיימים מזה עשורים ספורים בלבד. עובדה זו חשוב לציין כדי לזכור שחלק מן המערכות והשירותים מצויים עדיין בהתהוות ובהתאמה בתגובה לשינויים דמוגרפיים וכלכליים שחלו במהלך המחצית השנייה של המאה ה-20.

הנובעות מתפיסות של ערבות הדדית, מחויבות ואחריות כלפי הזולת. מנגד, קיימות הצדקות תועלתיות יותר בסוגן המדגישות את החשיבות שבמניעת התפתחויות חברתיות שליליות בעתיד על ידי השקעה בהווה. הבחנה מקובלת אחרת היא ההבחנה בין שתי מוטיבציות: זו של חלוקה מחדש וזו שמונעת ממוטיבציה ביטוחית. צמד מושגי זה חופף, הגם שלא באופן מלא, את הצמד הקודם. הן החלוקה מחדש והן המרכיב הביטוחי התקיימו בצורות מסוימות בקרב חברות וקהילות גם לפני המדינה המודרנית. ואולם התפתחותה של המדינה המודרנית בכיוונים אלו הייתה קשורה בהיקף גדול יותר של אוכלוסייה, בעיור, בהזדקנות, במלחמות רחבות היקף וממושכות, בהתפתחות הרפואה המודרנית (שהעלתה את תוחלת החיים אך גם אפשרה חיים עם מוגבלויות שונות), בהתפתחות של המערכת הדמוקרטית והציפיות שצמחו באמצעותה, ובגורמים נוספים. השפעתם של גורמים אלו הביאה על פני זמן להרחבת ההיקף, המוחלט והיחסי, של המשאבים המשמשים לצורכי רווחה, ולהעמקה והרחבה של הכיסוי שלהם מבחינת שיעור האוכלוסייה ומגוון המצבים.

יחד עם זאת, המדינות המפותחות ממשיכות להיבדל זו מזו גם בשיעור המשאבים שהן מקדישות לצורכי רווחה וגם מבחינת המידה שבה הן מאפשרות את המשך קיומו של מערך משפחתי או קהילתי כמערך רווחה מקביל או משלים – או אפילו נסמכות על קיומו. הבחנה זו חשובה גם לעניינים של צעירים במצבי סיכון בישראל, שכן כפי שיבואר להלן, בעולמם של הצעירים מעורבים מספר רב של גורמים וארגונים – מכל מגזרי המשק והחברה.

בעולם הרווחה הישראלי ניכרת פעילותם של כל שלושת המגזרים: המגזר הממשלתי, המגזר הפרטי והמגזר השלישי. מערכת היחסים בין פעילות המגזרים מגוונת למדי, אם כי חלו בה שינויים לאורך השנים, כך שבתחומים אחדים התמסדה שיטת פעולה שונה מאוד מזו שהתקבלה בתחומים אחרים. כך למשל, רבים מבתי הספר התיכוניים בישראל מנוהלים מזה שנים על ידי עמותות, אך עיקר המימון מגיע במישרין מהמדינה והרשויות המקומיות ורוב תכני הלימוד מוכתבים ומפוקחים על ידי המדינה.

בשונה מכך, פועלן של עמותות בתחומי הרווחה השונים – שבתורם נבדלים זה מזה באופן משמעותי מבחינת חלוקת העבודה ולעתים גם מבחינת חלוקת האחריות בין הממשלה לחברה האזרחית. ישנן עמותות שבעצם הקמתן ייסדו תחום פעילות חדש. בחלק מהמקרים נכנסה המדינה לתחום רק בשלב מאוחר יותר – לאחר שהתחום כבר פותח ואפילו התבסס על ידי החברה האזרחית. כניסה זו של המדינה נעשתה לעתים באמצעות מימון העמותה – בדרך של קניית שירות או בדרך של מתן תמיכות – או באמצעות הפעלה ישירה. קיימות גם עמותות שקמו במקביל לפעילות של המדינה וכן עמותות שהוקמו כדי להעביר שירות מסוים מהמדינה למגזר הפרטי.

חלק מהמטרות, או לכל הפחות הטכניקות, של מדינת הרווחה – בין שמדובר בממשלה עצמה או שמדובר בארגונים אזרחיים – הן הקטנת סיכונים, הרחקה מסיכונים, ובשלב שני ריכוך ומזעור של התוצאות השליליות שעשויות לנבוע, ובהכרח נובעות מעת לעת, מהתממשותם של הסיכונים. הרחקה מסיכון והקטנת סיכונים הן בעלות ערך הן מכיוון של חלוקה מחדש והן כאשר נקודת המוצא היא המוטיבציה הביטוחית.

לבסוף, יש לשוב ולהדגיש את העובדה שמדינת הרווחה, או מערך הרווחה בישראל, מורכב משלושה מרכיבים מרכזיים: חינוך, בריאות ורווחה. עובדה זו הינה עובדת יסוד חשובה גם עבור הדיון בעניינים של צעירים במצבי סיכון. כל תחום מטופל בחלקו הגדול על ידי משרד ייעודי, ובמקביל בכל אחד מהתחומים פעילים מספר גדול של ארגונים ועמותות. בכל אחד מהתחומים מטופלות קבוצות גיל שונות, ולגבי כל אחד מהם קיים מספר גדול של סעיפי חוק וקריטריונים שונים המתנים זכאות לשירות או לקצבה מסוימת.

הגם שרוב כמעט מוחלט של הקצבאות מנוהלות על ידי המוסד לביטוח לאומי, הרי שחלק מהקריטריונים והתנאים לקבלת חלק מהקצבאות מצויים בתחומי המומחיות והאחריות של משרדי החינוך והבריאות – כמו גם של משרדים אחרים (משרד הביטחון למשל). חשוב מכך, תחומי החפיפה בין שלוש המערכות אינם זניחים. כך למשל, תחום בריאות הנפש מצוי מבחינה רשמית ומעשית (רגולטורית ותפעולית) תחת משרד הבריאות, אך יש לו נגיעה גם לעולם של משרד הרווחה. גם הטיפול באוכלוסיית הקשישים מצריכה פעולה מתואמת בין שתי המערכות. באופן דומה, עולמם של בני נוער בסיכון – בהקשרים ובדרגות שונות של סיכון – מתחלק בין משרד הרווחה למשרד החינוך. חלוקה זו באה לידי ביטוי בסוגים שונים של פנימיות המשרתות על פי רוב קהלי יעד שונים: פנימיות שבאחריות משרד הרווחה וכאלו שבאחריות משרד החינוך. בנוסף לכך, אוכלוסיות נרחבות מקבלות שירות או טיפול על ידי גופים של שתי המערכות. בשנים האחרונות, מתחזקת ההכרה בצורך ובערך הרב הטמונים בהידוק שיתוף הפעולה בין המערכות השונות. הכרה זו באה לידי ביטוי ומימוש בתוכנית הלאומית '360' לילדים ונוער בסיכון ובתוכנית 'יתד – התוכנית הלאומית לצעירות וצעירים במצבי סיכון' – שתוצג בחלק ג'.

מצוקות, סיכונים וסיכויים

במקביל לאפיון ולזיהוי של "מצוקות", מושג מרכזי שרווח בשיח בישראל הוא מושג "הסיכון". סיכונים ומצוקות אינם תחליפיים, שכן הם מתארים מצב או שלב כרונולוגי ומטאפיסי שונה: המצוקה הינה התממשות של סיכון בפועל, והסיכון הוא פוטנציאל של מצוקה או פוטנציאל להיקלע אליה. אין זה מקרה כנראה – ולעובדה זו חשיבות רבה כשדנים בעניינים של צעירים במצבי סיכון – שמקובל לשמוע את הביטוי "משפחות במצוקה", אך בני נוער וצעירים הם על-פי רוב "בסיכון". השימוש במונח "סיכון" מרמז על מצב בכוח, יותר מאשר על מצב בפועל, ולכן הוא משקף במידת מה את ההנחה – או התקווה – שניתן עדיין לעשות דבר מה על מנת להקטין את הסיכון ולהתרחק מהתממשות המצוקה בפועל. בנוסף לכך, השימוש בביטוי משקף גם את ההנחה והתקווה שהבעיה שבה דנים ועמה מתמודדים טמונה פחות באדם עצמו ויותר במצב ובנסיבות שבהם הוא מצוי. כלומר, ניתן לשנות את המצב, וכך לעזור לאדם ולשפר את חייו. ניתן לעשות דבר מה על מנת שהסיכון לא יתממש, או כדי להקטין את ההסתברות לכך.¹⁶ זוהי כנראה גם הסיבה לשימוש בביטוי "צעירים במצבי סיכון" שמחדד עוד יותר את ההבחנה בין היחיד, שהוא

16/ במדינות אירופה רווח מאוד גם השימוש במונח "סיכון לעוני", המתאר שכבת אוכלוסייה שרמת ההכנסה שלה מציבה אותה מעל לקו העוני אך בקרבתו. המדיניות במדינות אלו עסוקה באפיון של אוכלוסייה זו כמי שהיא בעלת סיכויים גבוהים להתדרדר לעוני, וכמי שיש להשקיע מאמצים ומשאבים על-מנת להרחיקה מסיכון זה.

בעל פוטנציאל להתפתחות והצלחה, לבין המצבים בהם הוא מצוי, שעשויים להיות חיוביים או שליליים, ולהשפיע עליו ולשנותו במידה מועטה או במידה רבה.

בשנים האחרונות ניכר מעבר משימוש במושגים פסיביים, מתייגים בחלקם, וסגורים מבחינת האופק עליו הם מצביעים – למושגים אקטיביים, הקשורים באופק רחב ובפוטנציאל לשינוי,¹⁷ אך גם בעבודה ועשייה 'בגובה העיניים' ומתוך הדגשת החשיבות של שיתוף והשתתפות בין מטפלים למטופלים ובין תומכים לנתמכים. מעבר זה איננו בגדר מעבר שיווקי ותדמיתי גרידא, אלא משקף כפי הנראה שינוי, חיובי על פי רוב, בתפיסה של הגורמים הפעילים בתחום: עובדי עמותות, אנשי אקדמיה ועובדי ממשלה. הוא משקף שינוי באופן שבו גורמים אלו מבקשים לפנות אל קהל היעד שעמו הם עובדים, וגם להציג את ענייניו כלפי שאר החברה.

מחשבה מחדש על הפער שבין גורם הסמכות לבין קהל היעד המטופל קיימת גם, למשל, בעולם הרפואה. שם הדבר נובע, בין השאר, מכך שהמטופל המזדמן לבית החולים הוא משכיל יותר, מודע יותר ודורש לדעת יותר ולהבין את מצבו בהליך טיפולי או הליך החלמה, במיוחד בהשוואה לעבר. אך למעבר לטרמינולוגיה אקטיבית ולשיתוף בידע בין המטפל למטופל יש השפעה חיובית גם מבחינות אחרות: היא גם מוסרית יותר (המאושפז בבית החולים איננו אובייקט) וגם יעילה יותר (מתן מידע, הענקת ודאות ויחס אישי וענייני יכולים לספק בטחון, ולהשרות שלוה ולכן הם בעלי-ערך להגדלת סיכויי ההחלמה).¹⁸

משהו מעין זה ניכר גם בשפה שבה נעשה שימוש בעולמם של שירותי הרווחה והשירותים החברתיים בימינו, בתפיסות ובגישות הרווחות בקרב אנשי חינוך, הדרכה וטיפול. באופן דומה, השיח על "שירותים חברתיים" משקף כנראה את הרצון לפנות אל אוכלוסייה רחבה יותר שניתן לכאורה לשפר את איכות החיים שלה או להקטין את הסיכונים הסובבים אותה ולעשות זאת תוך כדי ניסיון להימנע עד כמה שניתן מיצירת תדמית שלילית לגביה.¹⁹

חומרי הבסיס של האתגרים החברתיים בישראל

לסיום חלק זה, ראוי לציין כמה מחומרי הבסיס המרכיבים את האתגרים החברתיים המרכזיים בישראל. חלק משמעותי מהחומרים הללו הם אירועים, תופעות ותהליכים שחשוב להביאם בחשבון כאשר בוחנים את מצבן של אוכלוסיות שונות שהחברה והמדינה מבקשות לחזק, ובכלל זה אוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון. תופעות אלו הן לעתים בבחינת מוטיבים חוזרים או חתכי רוחב של המציאות החברתית. במקרים אחרים מדובר במאורעות מכוונים של ההיסטוריה הישראלית במאה ה-20 וה-21. "חומרי-בסיס" אלו נידונים בהרחבה בכתיבה מחקרית, בכתיבה עיתונאית ובשיח הציבורי הרחב. יחד עם זאת, חשוב לשוב אל יסודות

17/ ר' למשל: ברקוביץ', א., קרומר-נבו, מ. וקומם, מ. (2013), גוף הידע המחקרי בישראל על נערות במצבי מצוקה: סקירה היסטורית מפרספקטיבה פמיניסטית. חברה ורווחה, לג (1), 7-39.
18/ זיסמן-אילני, י.; רועה, ד.; קרניאלי-מילר, א. (2015): שיתוף המטופל בקבלת החלטות. מבט היסטורי וחשיבה על העתיד, איכות ברפואה (3), 9-12.
19/ נטייה זו קשורה אולי בכך שהמעבר בין מצבים הוא אולי רווח יותר בהשוואה לעבר (או שאולי רק התרחבה תשומת-לב כלפי אפשרות זו).

אלו כי מצויים בהם חלק מן המפתחות להבנת ההווה ואופק השינוי והתיקון העתידי, ובאופן מיוחד כשהדברים אמורים בעולמם של צעירים במצבי סיכון.

(א) קליטת עלייה. אחד האתגרים החברתיים הגדולים ביותר שמדינת ישראל מתמודדת איתו מאז הקמתה (ואולי גם אחת החוזקות הגדולות שלה) הוא קליטתם של גלי עלייה גדולים מרקעים שונים לאורך השנים. פליטי השואה בשנות ה-40 וה-50, העלויות הגדולות מצפון אפריקה בשנות ה-50 וה-60 וגלי עלייה משמעותיים בשנות ה-90 מברית המועצות ומאתיופיה הם המסות העיקריות, אך לאורך כל שנות קיומה קלטה ישראל ללא הפסקה עולים ממדינות שונות.

קליטת העלייה היא מרכיב כה בסיסי של החיים בישראל ומאפיין כה בולט בהיסטוריה הציונית עד שקל לשכוח או להתעלם מהמשמעות האדירה הטמונה בהגעת כמויות אדירות כל כך של בני אדם למדינה צעירה בפרקי זמן כה קצרים. לכך יש להוסיף את העובדה שרוב העולים ברוב התקופות עלו לישראל שלא מתוך נחת ושלווה, ומבלי שהעלו עמם כסף ונכסים פסיים. למעשה זהו אחד המאפיינים החשובים ביותר של העלויות: רוב גדול של העולים הגיעו לארץ כשהיו מצויים בנחיתות, לכל הפחות חומרית, יחסית לאוכלוסייה הקולטת. עבור רוב העולים שהגיעו לאורך העשורים השונים הנכסים היחידים עמם ירדו מן האוניות והמטוסים היו כישרונותיהם וכישוריהם. רוב העולים היו צריכים להשקיע זמן ומשאבים רבים כדי להסתגל אל הארץ החדשה, ובראש ובראשונה לשפתה השונה, אך גם להפנמת הקודים התרבותיים והחברתיים המקומיים. בתקופת ההסתגלות, יחידים, משפחות וקהילות היו מאז ומתמיד פגיעים יותר. כלומר, כמעט כל מקרה שנחת עליהם בתקופה זו היה בעל השפעה קשה יותר בהשוואה למצב שבו היה נוחת עליהם לו היו בעלי ותק בארץ או אם היה נוחת עליהם בארץ המוצא. קשיי שפה והתמצאות, בשילוב עם נסיבות חיצוניות כמו משבר כלכלי, עשויים היו להיות הרי גורל לגבי יחידים ומשפחות: גם מאורעות קטנים יחסית היו יכולים להיות בעלי השפעה ארוכת טווח עבור יחידים ומשפחות במידה שאירעו בשנים הסמוכות לעלייתם.

לשני מרכיבים אלו – הגעת מסות של עולים, ומחסור חומרי ונפשי של העולים – יש להוסיף את המרכיב השלישי: אופן קליטת העלייה. קליטת העלייה הייתה בחלק מהמקרים מוצלחת, אך במקרים אחרים מוצלחת פחות – כתולדת משגים, רשלנות, או בשל השתת מחיר על הנקלטים שהיה נראה לקולטים בשעתו סביר אך בדיעבד הסתבר כגבוה מאוד (למשל פיזור אוכלוסין לצורך שמירה על הגבולות). מציאות זו הביאה להיווצרות של נקודות תורפה וסיכונים חברתיים רבים שלהתממשותם הייתה משמעות רבה בהיווצרות של אתגרים חברתיים רבים בישראל.

תיאור קליטת העלייה לישראל דומה אומנם באופן כללי למצבם של מהגרים רבים שהיגרו לאורך ההיסטוריה למדינות שונות, אך מה שמיוחד יותר במקרה הישראלי הוא ששיעור המהגרים (העולים) היה, מאז שנותיה הראשונות של המדינה, ובמידה רבה עודנו, מהגבוהים ביותר במדינות המפותחות. מכל הסיבות הללו, ההיסטוריה ונסיבות החיים של רבים מהצעירים במצבי סיכון קשורים בעלייה – בין שמדובר בדור הראשון לעלייה או בדור השני. ואכן, שיעורם של עולים חדשים בקרב צעירים במצבי סיכון גבוה באופן משמעותי ממשקלם באוכלוסייה.

(ב) מסורת וחילון. הן החברה היהודית והן החברה הערבית בישראל חוו במהלך העשורים האחרונים ועודן חוות תהליכי שינוי עמוקים והדרגתיים הבאים לידי ביטוי בין השאר ביחס לדת, למסורת, למשפחה ולקהילה. תהליכים אלו מונעים או מועצמים על רקע מגוון רחב של מאורעות ומגמות, כמו הגירה ופליטות, חשיפה לתרבות מערבית חילונית ולהשכלה גבוהה, מעבר לערים וירידה בשיעור הילודה. למרות שחלק מהתהליכים הללו עברו ועוברים גם על חברות במדינות אחרות, ייחודה של ישראל טמון בכך שעדיין יש בה שיעור גבוה מהאוכלוסייה שהדת והמסורת – ולכן גם המשפחה והקהילה – הם מרכיבים בעלי משקל רב בעיצוב החיים הפרטיים והחברתיים.

בעוד שחלק מהמאפיינים הללו הם הבסיס לנקודות חוזק חברתיות (קהילה, משפחה), חלקם גם מעצימים אתגרים. כך למשל הם עשויים להחריף פערים בין הדורות, להגדיל את התלות של הפרט בקהילתו ולהשפיע גם באופן עקיף על מידת ההשתלבות ופוטנציאל ההשתלבות של הפרט בהשכלה ובשוק העבודה. ככל שהדברים אמורים בצעירים במצבי סיכון מהחברה החרדית או יוצאי החברה החרדית ניתן לומר שלגבי רבים מהם שאלות הנוגעות לחיים הדתיים ולמיקום ביחס לקהילה הדתית ולמשפחה הגרעינית הן בעלות משמעות רבה בעיצוב ובהתעצבות החיים ולכן גם בהתמודדות עם אתגרים וסיכונים.

(ג) מרכז ופריפריה. קליטת העלייה, על ההצלחות והכישלונות שאפיינו אותה, והמשמעות העמוקה של קהילות דתיות, שמרניות ומסורתיות באות לידי ביטוי מיוחד בחתך המרחבי. הפריפריה בישראל היא ערבית יותר ושמרנית יותר, והמרכז יהודי יותר וליברלי יותר. למיקום יש השפעה מכרעת מבחינת המפגש בהזדמנויות בתחומי השכלה, הכשרה ותעסוקה, אך לא פחות מכך גם מבחינת החשיפה לסיכונים חברתיים שונים.

אלו היו רק שלושה תחומים עיקריים שראוי להביאם בחשבון לצד עניינים אחרים בעלי חשיבות לדיון כגון:

(ד) מצב המשק ושוק העבודה.

(ה) האפקטיביות של המדיניות הממשלתית ושל המגזר הציבורי.

(ו) עוצמתה ומעורבותה של החברה אזרחית.

(ז) שאלות של מזל ומקריאות.

התחומים הנזכרים לעיל כוללים חלק מחומרי הבסיס של האתגרים החברתיים בישראל, והם בעלי השפעה גם על עולמם של צעירים במצבי סיכון ועל אופי הסיכונים שבפניהם הם ניצבים. השפעתם של חלק מהאתגרים עשויה להצטמצם ולהיחלש עם הזמן – למשל במידה שלא יגיעו עוד גלי עלייה גדולים כל כך לישראל בעתיד הקרוב. אתגרים אחרים עשויים להתחזק ולהחריף אם לא ייווצרו שינויי מדיניות ולא יינתנו מענים חדשים ומתוחכמים דיים.

אלו הם אפוא חלק מהתהליכים והמאורעות העומדים ברקע להיווצרותם של סיכונים חברתיים שונים. בנקודה זו ראוי לפנות במישור אל עניינים של צעירים במצבי סיכון.

צעירים במצבי סיכון בישראל

בסעיף זה סקירה כללית, וטכנית בעיקרה, של אוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון בישראל.

האתגר הכפול של צעירים במצבי סיכון

צעירים במצבי סיכון ניצבים בפני אתגר כפול. ככל בני גילם, גם הם מושפעים משינויים מבניים עמוקים וארוכי טווח שעושים את תקופת ראשית החיים הבוגרים למורכבים ומסובכים יותר. בנוסף צעירים במצבי סיכון ניצבים גם בפני סדרה של נסיבות וסיכונים שמעצימים עבורם במיוחד את הקושי להתמצא בעולם המבוגרים, לנווט ולעצב את חייהם בתקופה זו.

האתגרים הרגילים מוחרפים, והסיכונים הייחודיים עשויים להיות מועצמים – בדיוק משום שלצעירים במצבי סיכון אין, מלכתחילה, את הנגישות לאמצעים ולגורמים שונים אשר מספקים לשאר בני גילם פתרונות ודרכי התמודדות עם אתגרים אלו – מתמשכים וחד פעמיים כאחד.

הקשיים והאתגרים המרכזיים הניצבים בפני צעירים ברבע הראשון של המאה ה-21 כוללים כאמור את הצורך להשקיע זמן רב יותר בהכשרה וברכישת מיומנויות והשכלה, משום ששוק העבודה תזזיתי יותר ובחלק מהמדינות גם תחרותי יותר בקרב משכילים ולא משכילים כאחד.²⁰ מחירי הדיור ויוקר המחיה גבוהים יותר בערים המרכזיות ברבות מהמדינות (כלומר, מחיר הכניסה למרחב ההזדמנויות התעסוקתיות עשוי להיות גבוה גם על רקע הצורך לרכוש השכלה וגם על רקע העלויות של דיור במיקום רלוונטי). בנוסף לכך, תקופה זו של ראשית "המסע" בחיים הבוגרים נעשית, בממוצע, בבדידות רבה יותר בהשוואה לעבר, שכן התהוותם והתמסדותם של קשרים ארוכי טווח שיש בהם כדי לספק משענת, תמיכה וחברות נעשית בגיל מאוחר יותר.

צעירים במצבי סיכון מצויים בעמדת נחיתות יחסית מכל הבחינות הללו. ראשית, הם חסרים את הסביבה הקרובה שתייעץ להם, תחנך אותם, תדריך אותם ותסייע להם בקבלת החלטות. שנית, הם חסרים את אמצעי המימון לצורך רכישת השכלה או לצורך מימון

²⁰ במדינות החזקות יותר התחרות גבוהה ולכן מחיר הכניסה גבוה (נדרשת השקעה בהכשרה ומיומנות), במדינות החלשות יותר, שוק העבודה מסוייד יותר, על רקע הגנות לעובדים הוותיקים, ולכן מיומנות והשכלה גבוהה לעתים אינן מספיקות. במקרה של ישראל יש דוגמאות לכאן ולכאן, ובעיקר נבדלים מבחינה זו ענפים כלכליים שונים. לצד ענפים בהם מועסקים עובדים משכילים במיוחד, ענפים תחרותיים מאוד, המצריכים הון אנושי איכותי במיוחד, קיימים גם תחומים מוגנים מאוד שהכניסה אליהם כרוכה למשל בקשרים הנכונים. שכבה אחרת כוללת ענפים כלכליים לא מתגמלים, שבהם קיים היצע גבוה של עובדים, מקומיים זרים, ורמת שכר נמוכה.

המחייבה בתקופת הלימודים. שלישית, רבים מהם אינם יכולים לגור עם משפחתם, ולכן הם נדרשים למצוא פתרונות דיור כבר בתחילת תקופת הצעירות (בסיום הפנימיה, במהלך השירות הצבאי, או מיד אחריו). רביעית, לעיתים קרובות הם גם מצויים מחוץ למעגלים חברתיים רלוונטיים, כך שגם מכיוון זה הם מצויים בחוסר מבחינת האפשרות להתייעץ, למצוא נחמה ועידוד, לפעול במסגרת קבוצת השתייכות, ולמצוא הזדמנויות תעסוקתיות או אחרות שיכולות לנבוע מהשתייכות למעגלים מבוססים יותר.

אך תחילה ראוי להגדיר במדויק מיהם בדיוק "צעירים במצבי סיכון"? מיהם הפרטים והקבוצות המשתייכים לקבוצה זו?

הגדרות ומספרים, והזיהוי של צעירים במצבי סיכון

הקושי להגדיר את גבולותיה של קבוצת הצעירים במצבי סיכון הוא אחד מהמאפיינים הבולטים של העיסוק המעשי והמחקרי בתחום זה. יתרה מזאת, גם בהינתן הגדרה טובה ובהירה יחסית של גבולות הקבוצה – ודבר זה מוסכם על רבים מהעוסקים בתחום – הרי שקבוצת הצעירים במצבי סיכון כוללת מגוון רחב ביותר של תתי-קבוצות. מעת לעת נעשה ניסיון לשוב ולאפיין את המכנה המשותף הרחב של קבוצות אלו, וזה כולל בדרך כלל כמה מהאתגרים המרכזיים שתוארו קודם לכן, ובראשם מחסור במעגלי תמיכה, מחסור בהכנסה ובמימון, ומחסור בדיוור. לצד מאפיינים אלו – הרווחים במידה משתנה בין הקבוצות – הקבוצות השונות של צעירים במצבי סיכון נבדלות זו מזו בכמה מאפיינים ייחודיים ובראשם מחוללי הסיכון. גורמי סיכון אלו נעים מהכנסה נמוכה, דרך ניתוק הקשר עם המשפחה הביולוגית ועד היסטוריה אישית עגומה ביותר, הכוללת חשיפה לאלומות קשה, פגיעה מינית או מעורבות בעבריינות בגיל צעיר. כיוון שבני אדם נבדלים בתגובותיהם ובעמידותם כלפי נסיבות דומות הרי שהצעירים נבדלים זה מזה גם במאפיינים נוספים הקשורים לעולמם הנפשי והרגשי ולכן גם בפוטנציאל ההתחזקות, בניית החוסן וההשתלבות שלהם בחברה. מבחינה זו כל צעיר וצעירה וכל מקרה הוא אכן ייחודי ומורכב, וניתן לכן לתאר רק באופן כללי את ההבדלים בין הקבוצות. דבר זה ייעשה בחלק ב' של המדריך.

ראוי להזכיר כבר עתה כמה דרכים שבאמצעותן ניתן לאתר ולהגדיר את קבוצת הצעירים במצבי סיכון. בעוד שהתוצאות של חלק מדרכי הזיהוי הללו חופפות, חלקן מזהות קבוצות מובחנות למדי. הדרכים הללו כוללות למעשה תשובות לשאלות שונות. כיוון אחד הוא הרקע האישי, המשפחתי, והסוציו-דמוגרפי של היחיד בתקופת הילדות והנעורים, רקע שיוצר לגביו פוטנציאל של סיכון גם בגילאים מתקדמים יותר. כיוון שני הוא אפיון מצבם של היחידים בגילאי הצעירות בשוק העבודה ועולם ההשכלה וההכשרה. כיוון שלישי קשור יותר בנסיבות פסיכו-סוציאליות ייחודיות מהעבר הקרוב שיצרו מצב עכשווי ייחודי שהוא רווי סיכונים, אתגרים ומצוקות (למשל הידרדרות לצריכת סמים קשים). כיוון רביעי, טכני יותר, הוא להתחקות אחר מי שמצויים בצעירותם בקשר עם מערכות הרווחה או שוהים במסגרות רווחה – בתקופת הילדות והנעורים, או גם לאחר מכן – מבלי להיכנס לשאלת מאפייני הפרט.²¹

²¹ גם מעצביה של תוכנית יתד נקטו בדרכים דומות. הם התייחסו למאפיינים מגוונים – בתחומים חברתיים-כלכליים ובהקשרים של דיווח על מצב אישי, שהחפיפה ביניהם משתנה, אך ניתן בעיקר לשערה, בהתחשב בכך שהנתונים מגיעים על-פי רוב ממקורות שונים.

הדרך המרכזית שבאמצעותה ניתן לנסות להעריך את גודלן של הקבוצות הרלוונטיות כוללת את השלבים הבאים: (א) מציאת השיעור של תופעה מסוימת כחלק מכלל השנתון הרלוונטי; (ב) הכפלת שיעור זה בגודל השנתון או השנתונים הרלוונטיים, מתוך הנחה שבקרב שנתונים אלו ההסתברות לקיומה של תופעה חברתית מסוימת דומה ובנוסף לכך שלגבי שנתונים סמוכים היא אינה תלויה בשנת הלידה (אלא אם למשל שנתון אחד הושפע ממלחמה עולמית ואחר לא, כמו במקרה של ה-baby-boomers); (ג) ניסיון להעריך מהי מידת החפיפה בין ההגדרות השונות ולאור זאת הצעת טווח לגבי גודל הקבוצה הנדונה.

לבסוף, חשוב לציין כי כאשר נדון גודלה של קבוצת הצעירים במצבי סיכון או גודלה של אחת מתת הקבוצות המרכיבות אותה יש להתייחס לכלל הצעירים^(א) **המשתייכים לקטגוריה זו** ^(א) **בגילאים הרלוונטיים** ^(ב) **בנקודת זמן אחת** ("מלאי").²² חשוב להבדיל אפשרות זו מאפשרויות אחרות אשר מביאות בחשבון אוכלוסיות שעתידות להיכנס לקבוצת גיל זו או שכבר מבוגרות ממנה והן בעלות מאפיינים של סיכון או יחידים אשר צפויים להיכנס למצב או למסגרת מסוימת בעתיד ("זרם"), ועוד יותר מכך אוכלוסיות שעברו דרך מסגרת מסוימת לאורך השנה, יוצאים ממנה, ואז שבים ומופיעים במסגרת אחרת או ברישום אחר לאורך אותה שנה (זיהוי זה תלוי בנתונים איכותיים במיוחד שהם על פי רוב חסויים).

(א) בוגרי מסגרות. הכיוון הראשון הוא לכאורה הכיוון המתבקש ביותר והישר ביותר. הכוונה היא לזיהוי של מי שהיו ילדים ונוער בסיכון אשר טופלו או לפחות הוכרו ככאלה על ידי מערכות הרווחה – אם במסגרת פנימיות משרד הרווחה או משרד החינוך, אם במסגרות טיפוליות אחרות ואם על ידי עמותות. קבוצה זו קיבלה לאורך השנים תשומת לב מחקרית רבה – בניסיון לאפיין את אפיקי הטיפול ומסגרות החינוך המועילים ביותר לאורך זמן בשיפור רווחתה ועוצמותיה.

בהשוואה לדרכי האיתור האחרות, ניתן לשער שרוב המשתייכים לקבוצה זו משתייכים בסבירות גבוהה לקבוצת הצעירים במצבי סיכון. ההיפך כמובן אינו נכון, כלומר ישנם רבים בקבוצת הצעירים במצבי סיכון אשר לא היו מוכרים למערכות הרווחה בגילאים מוקדמים יותר. **שיעורם של בני נוער בגילאי 12-17 המקבלים שירותים משרד הרווחה או מצויים במסגרות המשרד, נכון לשנת 2016, נע בין שלושה לארבעה אחוזים מהשנתון. משמעות הדבר היא שאם כלל המשתייכים לקבוצה זו משתייכים בהמשך לקבוצת הצעירים במצבי סיכון, הרי שמספרם של אלו במונחי שנת 2016 יהיה בין 30 ל-40 אלף צעירים בגילאי 18-25, כלומר בין 4,000 ל-5,000 צעירים בממוצע בכל בשנתון.**

רבים מהגורמים שהתראינו במסגרת הכנתו של מדריך זה שבו והדגישו את העובדה הבאה: הגם שקבוצה זו ניצבת בפני קשיים ואתגרים רבים ועמוקים, עומד לזכותה יתרון אחד מובהק – היא מוכרת למערכות. זאת בניגוד ליחידים המשתייכים לקבוצות אחרות

²² ישנם אמנם מי שלאורך השנה עשויים להיכנס או לצאת מן ההגדרה או המסגרת. כך למשל מי שמלאו להם 18 במהלך השנה. ואולם כנגדם יש מי שמלאו להם 26. כך שאם גדלי השנתונים דומים בגודלם והתופעות רווחות באופן דומה אין סיבה שיווצר פער בספירה. בדומה לכך, יש מי שבמהלך השנה נכנסו למסגרת טיפולית או אחרת, וכנגדם מי שיצאו ממנה במהלכה. אם גודלן ושיעורן של הקבוצות דומה הרושם המתקבל מן הספירה צריך להיות יציב; אך ישנם כאמור מי שעברו ונרשמו במספר מסגרות ותכניות.

וכנראה לא מבוטלות מבחינת גודלן שאיתורם הוא מורכב ומסובך יותר ונעשה רק בגילאים מאוחרים יותר.

ואומנם, אם מתייחסים לכל בני הנוער שהיו רשומים בגילאי 12-17 במחלקות לשירותים חברתיים כמי שמצויים במצבי סיכון או בעלי נזקקות מוגדרת, שיעורם בשנתון מטפס לכדי 17-18 אחוזים מכלל האוכלוסייה. ניתן לשער כי בתוך הפער שבין אותם שלושה או ארבעה אחוזים המוכרים היטב למערכות לבין ה-17-18 אחוזים המוכרים למחלקות לשירותים חברתיים באופן כללי יותר, מצויות קבוצות נוספות.

איתורם, או לפחות הגדרתם, של כ-14 אחוזים נוספים אלו – גם אם לא בדרך של זיהוי אישי – יכול להיעשות לפי אחת מהדרכים הבאות:

(ב) שוק העבודה ועולם ההכשרה וההשכלה.

דרך נוספת לאתר את המצויים בסיכון או מועדים לסיכון טמונה באפיון מצבם של אזרחים צעירים בשוק העבודה ועולם ההשכלה – כפי שעשו חוקרי מכון ברוקדייל.²³ הנחת המוצא המגולמת בגישה זו היא שמי שאינם עובדים וגם אינם לומדים, Not in Education, Employment or Training (ובקיצור: NEET) מצויים מבחינות אחדות בקבוצת סיכון מוגברת בהשוואה לשאר האוכלוסייה. הדבר נכון הן משום הפוטנציאל למחסור כלכלי ומחסור בהכנסות והן משום שמחסור במסגרת כשלעצמו עשוי להיות לגבי חלק מהאוכלוסייה בעל פוטנציאל סיכונים אשר הוא משולב עם גורמים נוספים כמו מצב משפחתי רעוע.

כאשר מבקשים ללמוד מקבוצת ה-NEET על קבוצת הצעירים במצבי סיכון, הרי שבהקשר הישראלי – וכך נעשה גם במחקרים הנזכרים – חשוב להוציא מקבוצה זו כמה תתי-קבוצות. כך למשל, ברור כי המשרתים בצבא ובשירות לאומי אינם רלוונטיים לגביה. בנוסף לכך קבוצה לא מבוטלת מהצעירים – ובמיוחד מקבוצת ההכנסה הבינונית וגבוהות – מקדישים פרק זמן מסוים ל"טיול אחרי צבא" וחפוש אישי עוד בטרם השתלבותם בלימודים גבוהים או עבודה. גם קבוצה זו ככלל אינה רלוונטית לקבוצת הסיכון. לבסוף, ודבר זה רלוונטי לישראל כמו לכל מדינה אחרת, יש להוציא מ-NEET את מי שמצויים לקראת תחילת לימודים או עבודה, למשל מי שממתינים לפתיחת שנת הלימודים או מי שקיבלו עבודה חדשה וטרם החלו בה או שיצאו לחופשה זמנית מעבודתם.

השימוש בהגדרות אלו מביא את אוכלוסייה ה-NEET בקרב צעירים בישראל אל בין שמונה ל-18 אחוזים מהאוכלוסייה השקולים ל-70 עד 160 אלף צעירים. הקצה הנמוך של הטווח (שמונה אחוזים) מתייחס לצעירים שאינם לומדים ואינם עובדים, אך גם אינם מחפשים עבודה, והקצה העליון (18 אחוזים) – לכלל הצעירים שאינם עובדים ואינם לומדים. בהשוואה למדינות מפותחות אחרות, חברות ה-OECD, שיעור הצעירים בישראל שאינם עובדים ואינם לומדים איננו חריג, ולמעשה הוא אף נמוך מעט מהמוצע. יחד עם זאת יש לציין כי בישראל שיעור האבטלה בקרב צעירים נמוך יחסית בהשוואה לרוב המדינות המפותחות. משכך, רוב קבוצת הצעירים שאינם עובדים ואינם לומדים אינם משתתפים

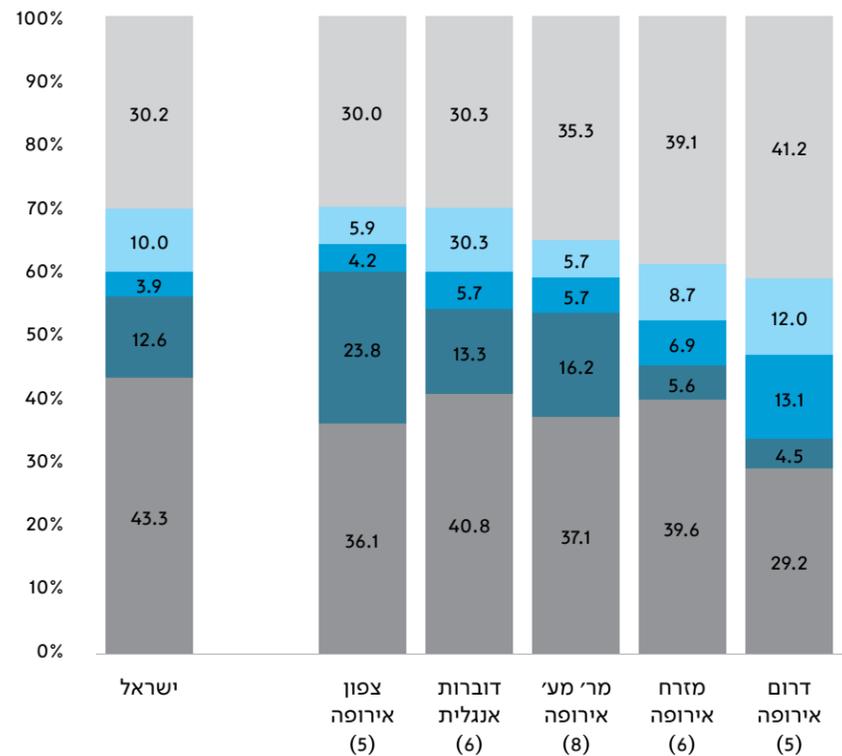
23/ כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ' (2017). בני נוער וצעירים בישראל שאינם לומדים ואינם עובדים (NEET): מאפיינים, צרכים ומדיניות. ירושלים: מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

בשוק העבודה. שיעור הבלתי משתתפים בשוק העבודה בישראל גבוה יחסית למדינות מפותחות אחרות.²⁴

תרשים 6

התפלגות האוכלוסייה הצעירה לפי סטטוס לימודי-תעסוקתי בישראל וב-30 חברות OECD*

— בלימודים בלבד — מחוץ לשוק העבודה — באבטלה — בתעסוקה וגם בלימודים — בתעסוקה בלבד

* ממוצע פשוט בקרב כל אחת מקבוצות המדינות מקור: עיבודי המחבר לנתוני: OECD, Society at a glance 2016, figure 1.4

חלוקה בסיסית המתבקשת בהתחשב בשיעורי הצעירים ב-NEET יכולה להיעשות בהתייחס לרמת ההשכלה. ניכר כי בקרב צעירים בעלי השכלה נמוכה בישראל, שיעור הפרטים שאינם לומדים ואינם עובדים הוא גבוה יחסית בהשוואה למדינות מפותחות אחרות – בצפון אירופה ובמדינות דוברות אנגלית (במדינות מערב אירופה השיעורים מצויים בטווח שבין המדינות דוברות אנגלית לבין מדינות צפון אירופה). ניתן לפרש ממצא זה בשני אופנים: אפשרות אחת היא שרמת השכלה בישראל היא תנאי חזק יותר להשתלבות והצלחה בשוק העבודה בהשוואה למדינות אחרות (צד הביקוש לעובדים). אפשרות נוספת היא שבעלי

24/ המצויים מחוץ לשוק העבודה נבדלים ממוטלים בכך שהאחרונים מחפשים עבודה ואינם מוצאים, אך הראשונים גם אינם מחפשים, משום שהתייחסו או משום שהם אינם מסוגלים לעבוד.

השכלה נמוכה בישראל הם אוכלוסייה שונה (בשיעורה היחסי ובהרכבה) בהשוואה למדינות אחרות. אפשרות זו מתיישבת עם העובדה שישראל היא אחת מהמדינות המשכילות ביותר בקרב חברות ה-OECD (צד היצע העובדים); ועם העובדה ששיעור האבטלה בישראל נמוך בהשוואה לשאר המדינות.

(ג) צעירים המצויים בטיפול גורמי משרד הרווחה או עומדים עמם בקשר.

דרך נוספת להערכת גודלה של הקבוצה הוא להסתמך על נתוני משרד הרווחה הנוגעים במישרין לקבוצת הצעירים במצבי סיכון. קבוצה זו כוללת את מי שמקבלים שירות במישרין על ידי מוסדות המשרד או כאלו שמטופלים על ידי עמותות שפעילותן ממומנת בחלקה או אף ברובה על ידי המשרד. היקפה של קבוצה זו (בגילאי 18-25) הגיע בשנת 2016 לכ-15,000 בני אדם.

(ד) צעירים במצבי סיכון שאינם בקשר עם גורמים ממשלתיים או אזרחיים.

קבוצה זו כוללת שתי תתי קבוצות: צעירים במצבי סיכון שאין אתם כל קשר של משרד הרווחה או של עמותות, וצעירים במצבי סיכון שיש אתם קשר רופף וחלקי (ובפרט מי שעמותות מקיימות אתם קשר אך הם אינם מוכרים למשרד הרווחה). את גודלן של קבוצות אלו קשה מאוד להעריך, אך ניתן לשער רק שהן "מתחבאות" בתוך הקבוצות והחלוקות הנרחבות יותר, והן מגיחות מפעם לפעם מתוכם כאשר עמותות או גורמים ממשלתיים שונים (משטרה, עובדים סוציאליים) פוגשים בהם או מאתרים אותם באופן יזום. יש הטוענים שגודלה של קבוצה זו נע סביב כמה מאות בקבוצת הגיל הרלוונטית, ויש הטוענים כי היא עשויה להגיע אף למספר אלפים, לרבות כאלו הנכנסים למצבי סיכון ויוצאים מהם על פני זמן.

לכן ניתן להניח הנחות שונות לגבי מספרם ושיעורם של צעירים במצבי סיכון המצויים מחוץ לתחום הרדאר של הממשלה והעמותות. כך לדוגמה, אם נקודת הייחוס היא צעירים המטופלים על ידי שירות נוצ"צ (נוער צעירים וצעירות) במשרד הרווחה, ניתן להציע כמה תסריטים היפותטיים, שקשה אמנם לאששם. כך למשל אם נניח ששיעור המטופלים על ידי השירות מגיע לחצי, שליש או רבע מהקבוצה במלוא גודלה. במקרה הראשון גודלה האמיתי של האוכלוסייה יהיה 30 אלף (כשלושה אחוזים מכלל הצעירים בקבוצת הגיל הרלוונטיות) ובמקרה האחרון גודלה יהיה 60 אלף (כשישה אחוזים מהשנתונים הרלוונטיים).

מסמך מודל הפעלה של התוכנית הלאומית לצעירים במצבי סיכון - תוכנית 'יתד' מתייחס לכ-200 אלף צעירים המצויים במצבי סיכון שונים. תוכנית 'עובדים ביחד' מביאה בחשבון כ-113 אלף צעירים במצבי סיכון בשנת 2014 (שקול לכ-119 אלף בשנת 2016).

בטבלה 1 שלהלן מוצע סיכום לאפשרויות השונות לזהות ולמנות את קבוצת הצעירים במצבי סיכון. בחלק העליון של הטבלה מוזכרים אומדנים שהוצעו בשנים האחרונות לקבוצת הצעירים במצבי סיכון בכללותה או חתכים הקשורים בצורה חזקה בקבוצה זו. כך למשל קבוצה א' מביאה בחשבון ששיעורם של בני נוער בסיכון מתוך כלל בני הנוער בגילאי 12-17 משמר עצמו במאה אחוז גם בגילאי 18-25. כלומר, לפי הנחה זו איש אינו מתווסף ואיש אינו נגרע מהקבוצה במעבר לגילאים הבוגרים, או שהמתווספים והנגרעים מתקזזים. האחוזים בראש הטבלה מתייחסים להגדרה רחבה הכוללת לכן קבוצה הטרוגנית למדי, שהמשתייכים אליה מצויים לכל הפחות במצבי סיכון ובעוצמות של סיכון שונים למדי. החלק התחתון

של הטבלה כולל קבוצות משנה שונות המשתייכות בהסתברות גבוהה או של 100% (עפ"י הגדרה) לקבוצת הצעירים במצבי סיכון.

לסיכום, גודלה של קבוצת הצעירים במצבי סיכון בגילאי 18-25 נע ככל הנראה בין 120 ל-200 אלף צעירים וצעירות, כלומר בין 12 ל-20 אחוזים מכלל הצעירים בקבוצת גיל זו. הערכה כללית של סדרי הגודל של הקבוצות העיקריות המשתייכות לציבור זה מוצעת להלן בטבלה 1.

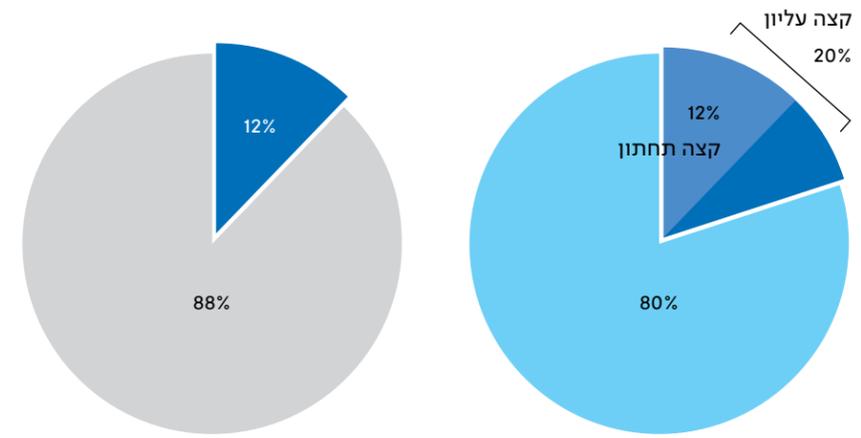
טבלה 1

גודלה ושיעורה של קבוצת צעירים במצבי סיכון (2016, או שנה אחרונה זמינה)

מקור הנתון	גודל הקבוצה בגילאי 18-25 (באלפים)	גודל ממוצע בשנתון יחיד (באלפים)	שיעור מקבוצת הגיל	צורת האיתור
אומדנים, הערכות ואינדיקציות לגודל הקבוצה בכללותה				
משרד הרווחה: סקירת השירות החברתיים 2016; למ"ס: שנתון סטטיסטי לישראל 2017	169-181	21-23	17%-18%	א רשומים בגילאי 17-12 המוגדרים במצבי סיכון או בעלי נזקקות מוגדרת
תוכנית "יתד": מודל הפעלה (מרץ 2018)	199	25	20%	ב צעירים במצבי סיכון בקבוצות שונות - הערכת 'יתד'
יוזמת עובדים ביחד, 2013	119	15	12%	ג צעירים במצבי סיכון בקבוצות שונות, לפי 'עובדים ביחד'
כהאן-סטרבצ'נסקי, 2017	163	20	18.6%	ד NEET גולמי
הנתונים מדווחים ע"י הרשויות בישראל אך המתודולוגיה ושיטות החישוב ייחודיות ל-OECD	145	18	16.5%	ה NEET לפי נתוני OECD
גודלן ושיעורן של קבוצות משנה בולטות בתוך קבוצת צעירים במצבי סיכון				
תוכנית 'יתד': מודל הפעלה (מרץ 2018)	126	16	12.6%	ו צעירים שלא סיימו 12 שנות לימוד
כהאן-סטרבצ'נסקי, 2017	70	10	8%	ז NEET שאינם מחפשים עבודה

תרשימים 7-8

שיעור הצעירים במצבי סיכון מתוך כלל הצעירים בישראל

שיעור הצעירים בגילאי 18-25, באוכלוסיית ישראל, 2016

שיעור הצעירים במצבי סיכון מתוך גילאי 18-25, לפי אומדנים שונים, 2016

באופן כללי יותר, ניתן לדבר על שלוש קבוצות-משנה הנבדלות זו מזו בגודלן ובעוצמת הסיכון והמצוקה המאפיינת אותן. הגבולות בין קבוצות אלו אינם נוקשים לגמרי, ובנוסף לכך חלק מן המאפיינים של הקבוצה הגדולה יותר משותפים גם לשתי הקבוצות הקטנות יותר. ניתן לכן לדבר על גודלה של כל קבוצה באמצעות טווח. בכל המקרים מדובר בקבוצת הצעירים בגילאי 18-25.

הקבוצה הראשונה כוללת בין מאות לאלפי צעירים והיא כוללת את המצויים במצבי מצוקה קשים וקיצוניים (מכונה לעתים: "קצה הרצף"). צעירים אלו נטלו חלק או נחשפו לסמים קשים, עבריינות, זנות, אלימות, בעיות התנהגות קשות במיוחד, או היסטוריה בתחומי בריאות הנפש. קבוצה זו הייתה מצויה בפנימיות משרד הרווחה, ובפרט גם בפנימיות שיקומיות, ופוסט-אשפוזיות, והיא מטופלת בהווה על ידי שירות נוצ"צ, חסות הנוער, שירות מבחן, ועל ידי עמותות כמו עלם.

הקבוצה השנייה כוללת בין אלפים לעשרות אלפי צעירים, הניצבים בפני סיכון ממשי או במצוקה השבה ועולה מעת לעת או שנחשפו אליה בעבר הקרוב. קבוצה זו מאופיינת בגדילה מחוץ לבית המשפחה, או תוך ניתוק מהמשפחה והקהילה בגיל מאוחר (יוצאים בשאלה, להט"ב), בשיעורים גבוהים יחסית של נשירה מהלימודים, הייתה מצויה בפנימיות בפקוח משרד הרווחה או משרד החינוך או בסידורים חוץ-ביתיים אחרים כמו אימוץ ואומנה.

הקבוצה השלישית, הגדולה יותר, מונה בין עשרות אלפים ועד למעלה ממאה אלף צעירים, והיא כוללת צעירים הסובלים מתנאי פתיחה גרועים, ממיעוט הזדמנויות וממחסור במשאבים חומריים ואחרים. קבוצה זו מאופיינת יותר במגורים בפריפריה, בשיעור גבוה יותר של עולים חדשים, ערבים וחרדים.

השוני במאפייני הקבוצות משמעו שהן נבדלות גם במרחק היחסי שלהן משאר האוכלוסייה; בסוג ועוצמת הצרכים שלהן; ובמיוחד במה שדרוש להם על-מנת להתרחק מסיכון ולפתח חיים עצמאיים ומוצלחים. הקבוצה הראשונה צריכה משאבים נרחבים, טיפול אינטנסיבי ממושך וליווי צמוד מצד גופים שונים, מעולם המשפט, הרווחה, והבריאות. הקבוצה השנייה לעומת-זאת זקוקה לתמיכה וליווי שיכולים להיעשות ברובם על-ידי גורם אחד מרכזי, ובמיוחד בנקודות המעבר בין מסגרות ושליבים בחיים. הקבוצה השלישית כוללת צעירים שלרבים מהם יש צורך בתמיכה ממוקדת בתחום אחד או בתחומים ספורים לתקופה מוגדרת, וזו אם תיעשה בצורה הנכונה תסלול להם את הדרך להשתלבות מהירה יחסית ומלאה בחברה.

פרק זה הוקדש להצבת הרקע לדיון בעולמם של צעירים במצבי סיכון. מטרתו היא להקל על ההתמצאות בעולם זה, הכולל כמה התפתחויות חדשות לצד מרכיבים היסטוריים. לפיכך תוארו בפרק תחילה השינויים העמוקים שחלו בעולמם של כלל הצעירים בישראל, באופן כללי, והתייחסות לתהליכים העולמיים וכלליים ולתהליכים הייחודיים לישראל.

הצעירים מהווים כיום ברוב המדינות המפותחות קבוצה ייחודית שהממשלה, המגזר הפרטי והמגזר השלישי מתייחסים אליה בנפרד מקבוצת בני הנעורים, אך גם במנותק מהאוכלוסייה הבוגרת.

בהמשך תוארה בקצרה מערכת הרווחה הישראלית, על החלק הממשלתי והאזרחי שבה. מערכת זו מהווה את מרחב הפעולה המרכזי להתפתחותו של תחום הצעירים במצבי סיכון. לבסוף תוארה בכלליות קבוצת הצעירים במצבי סיכון, הוזכרו אומדנים לגודלה הכולל וניתנה הצעה לחלוקתה של הקבוצה למספר קבוצות משנה מרכזיות. לאחר שהונח הרקע הכללי, יוקדש החלק השני של המדריך לתיאור מפורט וקונקרטי יותר של האתגרים המרכזיים הניצבים בפני קבוצת הצעירים במצבי סיכון בישראל.

חלק ב'
צעירים במצבי סיכון – האתגרים,
הסיכונים והמענים הבולטים

הקדמה

מטרתו של חלק זה היא להציע תיאור מעמיק ומפורט יותר של עולמם של צעירים במצבי סיכון בישראל, הסכנות שאורבות להם, התמיכות שמוצעות להם, ובפרט המענים שעוצבו במהלך העשור החולף בצורה מוצלחת, ומענים נוספים שעיצובם עודנו בראשיתו.

הדברים המובאים בחלק זה מבוססים על סדרה של ראיונות עם גורמים שונים הפעילים בתחום: אנשי המגזר השלישי, פקידים בממשלה, תורמים, נציגי קרנות וחוקרים – הפעילים בתחום לאורך שנים רבות ומכירים אותו מזוויות שונות. בנוסף לכך, בחלק זה ניתן ביטוי לממצאים מרכזיים מהספרות המחקרית בתחום.

כאמור, קבוצת הצעירים במצבי סיכון כוללת מספר קבוצות משנה הנבדלות זו מזו מבחינת הצרכים, היכולות והאתגרים שבפניהם ניצבים חבריהן. על אף השוני בין קבוצות המשנה, ניתן להצביע על מכנה משותף רחב לכלל החברים בקבוצה ועל מוטיבים חוזרים השבים ועולים בסיפורים הייחודיים. המוטיבים הללו אולי מופיעים בעוצמה ובתדירות שונה בכל אחת מהקבוצות, ואף על פי כן הם מבדילים קבוצת צעירים זו משאר הצעירים בני גילם¹.

האתגר המרכזי בסקירה תמציתית של קבוצת הצעירים במצבי סיכון טמון בעובדה שמדובר בקבוצת אוכלוסייה המורכבת מאיים רבים של קבוצות משנה ותופעות, ואלו מטופלות על ידי שורה ארוכה של גופים וארגונים. כל אחד מהגורמים הפעילים בתחום מתמחה בטיפול וטיפול של אוכלוסיית יעד ספציפית, ובהתאם לכך הוא תופס ומציג בצורה שונה את קבוצת הצעירים במצבי סיכון, על אף היותה רחבה ומגוונת יותר.

1/ כך למשל ההבדל בין מי שחיים ללא משפחה לחלוטין או שאינם מקיימים כל סוג של קשר עם משפחתם לבין מי שגדלו במשפחה שבכורח הנסיבות התקשתה לסייע להם חומרית. בעוד שלקבוצה האחרונה משתייכים יחידים המקיימים קשר נורמטיבי, תקין ורציף עם משפחתם, שואבים ממנה תמיכה וחום, סיוע רגשי ופסיכולוגי רב ערך, לאלו המשתייכים לקבוצה הראשונה הדבר איננו אפשרי כלל. לפיכך, אפשר שהאחרונים צריכים רק או בעיקר סיוע חומרי ויעוץ מעשי לתקופה מוגבלת, והאחרונים לעומת-זאת צריכים גם את אלו אך גם דברים בסיסיים ועמוקים ביותר על-מנת לגשר על החסך היסודי בקשר ראשוני וקרוב ומיטיב.

לאורך השנים נעשו ניסיונות חוזרים ונשנים, למטרות שונות, למפות את האוכלוסיות ואת הבעיות והאתגרים עמם הן מתמודדות.² כיוון שמיפוי זה כבר נעשה בצורה טובה על ידי אחרים, התיאור המובא בחלק זה מכוון בעיקרו אל הכללי והמשותף לקבוצות השונות של צעירים במצבי סיכון. הוא מבקש להצביע על המוטיבים החוזרים והמכנים המשותפים לקבוצות אלו, המייחדים את אוכלוסיית צעירים במצבי סיכון בהשוואה לשאר בני גילם. לצד זאת תוצע גם התייחסות לדוגמאות נקודתיות יותר, שיש בהן כדי לשקף משהו מייחודן של הקבוצות השונות.

חשוב לשוב ולציין כי הקבוצה הנדונה במדריך, ובפרט בחלק זה, היא קבוצת הצעירים במצבי סיכון – כפי שהוזכרה בגבולותיה הרחבים בחלק א'. חשוב להפריד בין קבוצה זו לבין כלל הצעירים בכלל, שהעיסוק בעניינם הולך ומתרחב בשנים האחרונות בישראל כמו במדינות מפותחות אחרות. אך חשוב גם להפריד בינה לבין האוכלוסייה של נוער בסיכון. עבור רבים וטובים – בתחומי דעת ועשייה שונים, ודאי גם בקרב הציבור הרחב – הבחנה זו עדיין אינה מוכרת דיה. על אף שחלק מהאוכלוסייה הנמנית על נוער בסיכון נכללת כעבור מספר שנים באוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון, ולמרות שחלק מהפתרונות המוצעים לצורך שיפור רווחתם של צעירים במצבי סיכון כוללים התחלה מוקדמת של שירות או תהליך לפי גיל 18, חשוב לעמוד על השוני בין נערים לצעירים במצבי סיכון. בראש ובראשונה, קיים שוני בצרכים ובאתגרים של שתי הקבוצות, על אף שחלק מהצרכים והאתגרים משותפים. בנוסף, מדובר בשוני מבחינת המסגרות התומכות בהן ומקדמות את ענייניהם. אולם ההבדל החשוב והמהותי ביותר הוא היכולת והסמכות של המסגרות השונות לטפל בנערים או בצעירים.

חשוב לציין כי המוקד של חלק זה במדריך הוא בתיאור של המצוי, כלומר, בתיאור התופעות והמגמות, הבעיות והאתגרים. עם זאת, כלולה בדברים גם התייחסות בסיסית אל הרצוי. כלומר, לצד תיאור כללי של הפתרונות המיושמים כיום נזכרים רעיונות נוספים להרחבה ושיפור של פתרונות אלו – כפי שהם עולים מהספרות והראיונות שעל בסיסם נכתב המדריך.

בחלק השלישי של המדריך, יתוארו התערבויות ופעילויות עתידיות ורצויות אלו בצורה מפורטת וקונקרטית יותר, תוך התייחסות לדוגמאות של פרויקטים, מיזמים ועמותות שונות.

2/ ר' סעיף 1.5 בחלק הראשון של המדריך.

המאפיינים המשותפים לרוב הצעירים במצבי סיכון מהווים גם את ההצדקה וגם מחדדים את הצורך בתמיכה ובהתגייסות מצד המדינה, החברה האזרחית והקהילות השונות לתמוך בצעירים ולדאוג לעתידם.

בראש ובראשונה נובעת מכורח הנסיבות ההצדקה לתמוך במשפחה הביולוגית במימוש אחריותה כלפי חברה הצעירים או אף להחליף את מקומה של המשפחה באופן זמני או מתמשך על רקע אי קיומה או משום שאין ביכולתה לקיים קשר טוב ויציב עם הילדים. הצדקה זו רלוונטית באופן כללי, והיא באה לידי מימוש במיוחד כשמדובר בילדים ובני נוער. ואולם – וכאן מגיע החלק השני של ההצדקה –

רוב המסגרות הרשמיות של המדינה מסיימות את תפקידן, מבחינת סמכות ומשאבים, בגיל 18. משום כך, במקרים רבים התהליכים החיוביים והתוצאות הטובות שאפשר שיצרו המסגרות הרשמיות בקרב אוכלוסייה זו אינם מבשילים ואינם באים לידי מיצוי במידה שהמענה והטיפול אינם נמשכים למספר שנים נוספות. בצורה זו, התשומות שהושקעו בטיפוח נערים ונערות בשנים המוקדמות, והפוטנציאל שנוצר מכוח ההשקעה של תשומות אלו – עשויים להתפוגג.

צד אחר של הצדקה וחידוד של צורך טמון בהשוואת מצבה של האוכלוסייה הצעירה לאוכלוסייה בוגרת המצויה במצוקה. כשהדברים נוגעים לאוכלוסייה הצעירה הסיכוי להביא לשינוי חיובי הוא גבוה יותר, וזאת מארבע סיבות עיקריות:

ראשית, הצעירים מצויים על פי רוב לפני הצמתים המרכזיים בחייהם כמו לימודים ורכישת מיומנות, רכישת מקצוע וכניסה לתעסוקה, בניית זוגיות והקמת משפחה. משום כך גם האפשרות לעבור תהליכים אישיים של שינוי, צבירת ידע, פיתוח בטחון וכיוצא באלו היא בעלת סיכויים גבוהים יותר כשמדובר בצעירים.

שנית, לצעירים יתרון מובהק מעצם היותם צעירים: האישיות בגילאים אלו, וכך גם הכישורים הקוגניטיביים והנפשיים, הם עדיין גמישים יותר ויכולים להתעצב ולהתפתח בכיוונים שונים. העובדה שמדובר בגילאים שבהם מתקיימים תהליכים של חיפוש וגיבוש זהות – אף היא יוצרת הזדמנות מבחינה זו.

שלישית, גם אם בהשוואה לצעירים אחרים בני גילם רובצים על הצעירים במצבי סיכון אילוצים ואתגרים רבים יותר, בהשוואה לאוכלוסייה הבוגרת, הצעירים במצבי סיכון ניצבים עדיין אל מול פחות אילוצים כגון גידול ילדים, דאגה להורים קשישים או מחויבויות כלכליות ואישיות אחרות. עובדה זו מאפשרת להם חופשיות וגמישות רבה יותר באופן יחסי בעיצוב חייהם.

רביעית, ברמה התועלתית, מדובר במספר שנים מועט יחסית, שההשקעה בו יכולה להיות דרמטית עבור עשורים קדימה – וזאת בשונה מאוכלוסייה בוגרת המצויה במצבים קשים או במצבי מצוקה, שלגביה מספר השנים שבהן נדרשת תמיכה מצד המערכות הרלוונטיות עשוי להיות גבוה מאוד ולא תמיד יש לו סוף ברור באופק.

לבסוף, כדאי לשוב ולהדגיש: עצם הטענה שהשקעה בילדים היום על מנת להקטין תופעה שלילית בעתיד (למשל, עוני, עבריינות) איננה טענה חדשה. מה שמיוחד במסגרת החשיבה הנוגעת לצעירים במצבי סיכון היא העובדה שמבחינות רבות זוהי ההזדמנות הכמעט אחרונה להשפיע השפעה עמוקה על מהלך חיים שלמים באמצעות התערבות ממוקדת יחסית ומוגבלת בזמן.

בגילאים מתקדמים יותר, במהלך החיים הבוגרים, ניסיון לשנות ולתקן, לתמוך ולסייע הוא על פי רוב מורכב יותר, קשה יותר ויקר יותר בהתחשב במספר הולך וגדל של מחויבויות ואילוצים שנוצרים בשנים אלו.

“נעם [שם בדוי] לא הכיר את אבא שלו, וכשהיה ביסודי אמא שלו נפטרה מסרטן. לא הייתה לו שום משפחה מורחבת בישראל. או אולי בכלל. הוא הגיע אלינו מהפנימייה בגיל 17 וחצי עם שתי שקיות ניילון ששמר בהן בגדים וכמה חפצים אישיים. וזה בעצם כל מה שהיה לו בעולם”.

על אף כל השינויים שחלו לאורך המאה העשרים במבנה שלה, בגודלה ובתפקודה, המשפחה הייתה ונתרה מאפיין בסיסי של הקיום האנושי. המשפחה חיונית עבור התפתחות תקינה וטובה של האדם – מרגע לידתו, דרך ילדותו ונעוריו ועד היעשותו לאדם בוגר, אך גם בהמשך. גם במהלך החיים הבוגרים היא חשובה מטעמים חומריים וחברתיים כאחד. בכל התקופות היא מהווה חלק משמעותי מהקשרים החברתיים שמקיים האדם – או שהיא אחראית במישרין ובעקיפין לקיומם.

חיוניותה של המשפחה היא כה עמוקה וכה בסיסית, עד שעבור רוב בני האדם ברוב המקומות והזמנים עובדת קיומה, התלות בה והזיקה כלפיה הן כמעט מובנות מאליהן ורוב בני האדם לא יכולים לדמיון את חייהם בלעדיה. הדברים אמורים תחילה ביחס של היחיד כלפי הוריו, או לפחות כלפי הורה יחיד, אולם במהלך החיים גדל בהדרגה המקום שתופסים בני משפחה אחרים: אחים, ואחר כך בני ובנות זוג, ולבסוף גם הילדים ושאר הצאצאים. במקרים שונים גורמים נוספים מהמשפחה המורחבת, דודים ודודות, סבים וסבתות, עשויים ליטול חלק בגידולו של התינוק, הילד והאדם. תפקידם משתנה בין תרבויות, זמנים ומקומות, אך במיוחד לאור הנסיבות ובהתחשב בזמינותם של ההורים.

משום שחשיבותה של המשפחה היא כה בסיסית, יש טעם לשוב ולהזכיר מהיכן בין השאר נובעת חשיבות זו. כבר מרגע הלידה, המשפחה, ועתה הכוונה בעיקר להורים, היא זו שמספקת לאדם במישרין את הצרכים הבסיסיים והחומריים ביותר: מזון וקורת גג. יחד עם אלו מספקת המשפחה את המצע הנפשי והרגשי שעליו מתפתחת יציבותם הנפשית והרגשית ואפילו עצם אנושיותם של הפרטים. מרגע לידתם, מקבלים בני האדם מהוריהם חום, מגע, תחושת קירבה ואלו יוצרים בקרבם את תחושת ההגנה ואת יסודות הביטחון הקיומי. החיוניות העצומה של משאבים אלו נלמדה, נותחה ואוששה לאורכו ולרוחבו של המחקר הפסיכולוגי, הרפואי, הסוציולוגי והחינוכי. במחקרים רבים אף הודגשה עד כמה גורלית למהלך החיים המעטפת הרגשית והפיסית הניתנת לתינוקות ולילדים כבר מהחודשים הראשונים לחייהם.³

3/ כיוונים מתחרים טמונים לכאורה בפריצות-הדרך של המחקר הגנטי. אבל עדיין נראה שעוצמתן של תיאוריות פסיכו-סוציאליות היא רבה למדי. ר' למשל:

Maccoby, E. E. (2000). Parenting and its effects on children: On reading and misreading .behavior genetics. *Annual review of psychology*, 51(1), 1-27

McAdams, T. A., Rijdsdijk, F. V., Narusyte, J., Ganiban, J. M., Reiss, D., Spotts, E.,... & Eley, T. C. (2017). Associations between the parent-child relationship and adolescent self-worth: a genetically informed study of twin parents and their adolescent children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 58(1), 46-54

במעבר מהינקות אל ימי הילדות והנעורים, מקומם של ההורים מתרחב לתחום החינוך והטיפוח של ההתנהגות של ילדיהם. אך בו בזמן, הרווחה הנפשית של הילד, ולמעשה גם יסודות הקיום החומרי שלו, עודם תלויים בראש ובראשונה בהם. הורים מחנכים את ילדיהם בדרך של מתן דוגמה ויצירת מודלים לחיקוי. בנוסף לכך, הם יכולים לתמוך בגדילתו של הילד והתפתחותו גם על ידי מתן משוב להתנהגות, הצבת גבולות ובאופן כללי יותר בבניית תמונת העולם המוסרית של הילד, באמצעות חשיפתו למערכות מושגים וערכים שונים: טוב ורע, מותר ואסור, מזיק ומועיל וכך הלאה.

בגילאים מתקדמים יותר, בשנות הנעורים, ההורים גם יכולים ליעץ, או להפנות את ילדם למי שיוכל ליעץ לו. לכל הפחות, הם מסוגלים לספק משענת בסיסית ומעטפת של ביטחון לשינויים הגופניים, הפסיכולוגיים והקוגניטיביים העוברים עליו.

במעבר משנות הנעורים אל תקופת הצעירות, תפקידם של ההורים ומה שביכולתם לתרום ליחיד משתנה, אך נותר דרמטי מאוד. בתקופה זו נדרשות ביתר שאת היכולת לתת עצה, וגם האפשרות לערוך היכרות עם אחרים שיוכלו ליעץ ולעזור בהתמצאות בעולם. אך לא פחות מכך נדרשת גם תמיכה חומרית בתקופת המעבר אל החיים הבוגרים, תקופה שאליה מתנקדים מספר רב של מאורעות, כמו בניסה ללימודים, לשוק התעסוקה, לזוגיות ובניית משפחה.

בתקופה זו של החיים הצעירים חשיבותה של המשפחה מתחדדת באופן נוסף. בתקופה זו מיישמים הצעירים לראשונה דברים שלמדו בתקופת הילדות בדרך של דוגמה, משוב, או לימוד באמצעות חיקוי, כגון מודלים של זוגיות, מודלים של הורות והתמודדות עם אתגרים ובעיות של החיים הבוגרים. בהקשר זה באים גם לידי ביטוי מודלים של התנהלות כלכלית, התמצאות בשוק העבודה והתנהלות אל מול בירוקרטיה, כמו גם מודלים של דרכי התמודדות עם כישלונות ואכזבה ותהליכי השתפרות ופתרון בעיות.

בנוסף לכך, בתקופה זו המשפחה עודנה חיונית גם בשל מה שהיא יכולה להמשיך ולספק כפי שעשתה בגילאים מוקדמים יותר וכפי שמשפחות ממשיכות לספק, כשהדבר מתאפשר: משענת, נחמה, חום, עידוד ותמיכה.

עבור רבים מהצעירים במצבי סיכון כל המרכיבים החשובים הללו שמספקת המשפחה הם בגדר שמועה. רבים מהם – וזהו אכן מכנה משותף רחב ביניהם – מתאפיינים בכך שהם חסרי משפחה, אינם מקיימים קשר עם משפחתם, או שאינם מקיימים קשר תקין וסדיר עמה. למעשה, עבור רבים מהם הסיכון מולו הם ניצבים קשור הדוק במצבה של המשפחה ובטיב הקשר עמה. עבור חלקם מצבה של המשפחה הוא מחולל הסיכון. כך למשל במקרה של יתמות, או באופן אחר במקרה של נפגעי אלימות קשה בתוך המשפחה, או במקרה שאחד מהוריהם מצוי בבית סוהר או במוסד בריאותי למשך תקופות ארוכות.

עבור צעירים אחרים מצבה של המשפחה, הקשר הרעוע עמה, או אי קיומו, הם פועל יוצא ישיר של אותו סיכון או מאפיין סיכוני. כך במקרה של עבריינות נוער או במקרה של פגיעה מינית בתוך המשפחה, מצדו של הצעיר או כלפיו. דוגמה אחרת היא מצבם של צעירים יוצאים בשאלה מהמגזר החרדי, אשר חלקם חווים ניתוק ואפילו ניתוק מוחלט של הקשר עם משפחותיהם על רקע יציאתם בשאלה ויציאתם מהקהילה. ניתוק, זמני או מתמשך, מתרחש לעתים גם במקרה של צעירים חד מיניים סביב תקופת היציאה מהארון. במקרים אחרים, אותה זיקה בין הסיכון לבין המצב המשפחתי והקשר עם המשפחה מלמדת גם על טיבם והיקפם של המשאבים – כלכליים, נפשיים ורגשיים – שסופקו או לא סופקו לצעיר על ידי משפחתו בתקופות מוקדמות יותר של חייו (למשל, מודלים של בגרות, זוגיות והורות); ולא פחות מכך על היקף המשאבים המוגבל עד אפסי שהמשפחה מסוגלת לספק לו בתקופת הצעירות.

”ניסינו למפות את הצרכים והתחומים שמעסיקים את הצעירים במצבי סיכון. לא לגמרי הופתעתי מהתחומים והצרכים ששבו ועלו. את זה פחות או יותר ידעתי, אבל הופתעתי מהעוצמה. לא שיערתי את העוצמה. אנשים שגדלו במשפחות מאוד קשות, בקשרים בעייתיים, אמרו לי שמה שהם רוצים יותר מהכל זה את הקשר עם ההורים. לא משנה מה היה, וכמה גרוע או קשה היה, בסוף זה מה שבני אדם רוצים... אנשים רוצים את אמא”.

קבוצה נוספת בעלת גודל משמעותי מאוד היא צעירים עולים, ובפרט צעירים שעלו בגפם לישראל, בגילאי ה-20 או בגילאי העשרה. צעירים אלו – גם אם הם מקיימים קשר משפחתי טוב ותקין – מצויים לרוב ללא משפחה קרובה בישראל שתתמוך בהם כלכלית ורגשית. הם משלמים בתחילה מחיר לא מבוטל על הסתגלות והתמצאות, אך בהמשך, גם כאשר הם בעלי ותק של מספר שנים בארץ, הם עושים את הצעדים הראשונים בכניסה אל החיים הבוגרים ואל היכולות הישראליות (למשל: הצבא), בגפם.

”יש הרבה דברים שנראים לנו טריוויאליים, וכשהם לא קיימים בחיים של אנשים צעירים זה חוסר קשה. קח למשל את הדוגמה של טקס סוף טירונות או סוף קורס קצינים בצבא, כשהמשפחות של כולם מגיעות. עבור הצעירים שלנו אף אחד לא מגיע, ואנחנו בארגונים מנסים להשלים את החוסר הזה. אנחנו אלה שבאים לטקס. זה לא אותו דבר כמו המשפחה, אבל זה בעל משמעות רבה”.

תהא הזיקה בין המשפחה לבין מימד הסיכון אשר תהא, רבים מהצעירים במצבי סיכון אינם יכולים להיעזר במשפחתם ולהיתמך על ידה בתקופה זו של ראשית חייהם הבוגרים. כמעט תמיד לא תוכל המשפחה להציע להם תמיכה כלכלית, ובמקרים רבים גם לא תמיכה חברתית ונפשית.

ניתן לומר שיש שני מוטיבים מרכזיים המשותפים – אחד מהם או שניהם – לכמעט כל הקבוצות המשתייכות לאוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון: קשר משפחתי בעייתי או בלתי קיים ומצב כלכלי רעוע (עד כדי קיום במחסור קשה).

ואולם, המצב הכלכלי בתורו קשור במידה רבה למצבה של המשפחה, כלומר ליכולתה או לאי יכולתה לספק תמיכה או גיבוי כלכליים ולו גם לתקופה של מספר חודשים או שנים בודדות. יוצא שמקומה של המשפחה והקשר עמה מסתמן כשאלה מכרעת לגבי מצבם של רבים מהצעירים המצויים במצבי סיכון, לגבי אפיון עומק ומורכבות האתגר הניצב בפניהם ולגבי המשאבים המצויים בידם על מנת להתגבר על האתגר. שאלה זו עולה במלוא חריפותה כאשר נדונים המעברים בחייהם של צעירים.

”גם במשפחות רגילות, מה שקוראים נורמטיביות, בן אדם צעיר יכול להתלבט ולהתקשות בהחלטות וכך הלאה. וגם במשפחות האלו לא הכל תמיד על מי מנוחות בין הורים לילדים. אבל כשיש כסף, גם אם לא הרבה מאוד, הדברים איכשהו מסתדרים בסוף. כשאין כסף וגם אין את הקשר המשפחתי, אז זה הרבה יותר מסובך. אז מתחילות בעיות”.

מקובל לראות את תקופת החיים הצעירים כ"תקופה מעברית", אך הסיבה לכך אינה טמונה רק בעובדה שתקופה זו מהווה תקופת מעבר בין הנעורים לבין החיים הבוגרים, אלא גם משום שהיא בעצמה כוללת מעברים מרובים בין מצבים ומסגרות. למשפחה ובפרט להורים עשוי להיות, ועל פי רוב אכן ישנו, תפקיד מכריע בכך שמעברים אלו יתקיימו בצורה טובה וכמה שיותר חלקה. אך מה קורה כאשר אין משפחה בתמונה? כיצד מתנהלים מעברים אלו בצורה טובה?

לאמיתו של דבר, במקרים רבים מעברים אלו אינם מתנהלים בצורה טובה והם מהווים נקודות תורפה של ממש עבור צעירים במצבי סיכון.

שני מעברים מתבלטים כרגישים במיוחד עבור רבים מקרב הצעירים במצבי סיכון: היציאה ממסגרת הפנימיות והשחרור מהשירות הצבאי.

היציאה מהפנימייה

במקרה של חניכי פנימייה, היציאה מהפנימייה היא רגע מפתח. גם נערים ונערות שעבורם התקופה בפנימייה הייתה תקופה מיטיבה, שהרחיקה אותם ממוקדי סיכון דרמטיים ושיפרה את רווחתם ותפקודם באופן משמעותי, ניצבים בנקודת זמן זו במצב רגיש ביותר. בחלק מהמקרים הם אינם מסוגלים לחדש את הקשר עם משפחתם. במקרים אחרים, חידוש הקשר נעשה בהססנות ובזהירות רבה, וגם אם הקשר חודש, הוא לא יכלול על פי רוב תמיכה כלכלית. עבור רבים מבוגרי הפנימייה, שיקום הדרגתי וטיפול מחדש של הקשר המשפחתי ייחשב להישג ולמרכיב חשוב בעיצוב החיים העצמאיים בהמשך.

מצבם של בוגרי פנימייה בישראל סביב תקופת המעבר נחקר בהרחבה בעשור החולף במסגרת מספר מחקרים איכותיים וכמותניים. ראוי לציין מספר תובנות מרכזיות הרלוונטיות לדיון.

- הגם שמצבם של צעירים בוגרי פנימייה (רווחה) בישראל אינו גרוע כמו במדינות אחרות, הם נופלים משאר הצעירים בישראל בתחומי ההשכלה והתעסוקה. בנוסף לכך, הם מעורבים בשיעורים גבוהים יותר בפעילות עבריינית.

- כאשר נבחנו הציפיות והמבט לעתיד של בוגרי פנימייה נמצא שהצעירים יחסית בטוחים בעצמם בתחומים כמו בריאות ויחסים בין אישיים ורומנטיים, אך חוששים לגבי תחומי תעסוקה, השכלה ודיוור.

- במספר מחקרים שבה ועלתה העובדה שאלו מבין בוגרי הפנימייה המקיימים קשר מסוים עם משפחותיהם מצליחים יותר מבחינה כלכלית, מדווחים על חיים יציבים יותר ועל רווחה נפשית גבוהה יותר. מי שהיו מצויים בקשר עם הוריהם (ובעיקר עם אמם) ועם חברים היו גם בעלי ציפיות חיוביות יותר כלפי העתיד.⁴

החשיבות המכרעת של המשפחה, ולכן גם של האפשרות לחדש ולשקם את הקשרים המשפחתיים, התחילה לקבל ביטוי נרחב יותר במספר פעילויות ותכניות שונות שהושקו בשנים האחרונות על ידי עמותות הפעילות בקרב צעירים במצבי סיכון (ר' להלן: חלק ג - ילדים בסיכוי).

חלק מהתוצאות של החיים בפנימייה ללא מעטפת משפחתית הן בלתי צפויות עבור מי שאינם עוסקים בבני נוער וצעירים במצבי סיכון. כך למשל, בניגוד לסברה שהחיים בפנימייה ללא קשר (סדיר) עם המשפחה הביולוגית, עשויה להוביל מכורח הנסיבות דווקא לפיתוח עצמאות חריגה בקרב נערים ונערות, הרי שעבור רבים מבוגרי הפנימייה המצב הוא בדיוק הפוך. יש מהם שהחיים בפנימייה – גם אם כזו שהייתה טובה במיוחד כלפיהם, ולמעשה דווקא במקרה שכזה – החלישו ועיכבו אצלם את ההגעה לעצמאות.

כלומר, דווקא משום שהפנימייה דאגה בצורה מסודרת ומאורגנת ליומיום שלהם, הם התגלו כחסרי ניסיון והתנסות בחיים בוגרים ועצמאיים, והם מתחילים בהתנסות זו מאוחר יותר בהשוואה לבני גילם, וללא דוגמאות, מודלים חיוביים לחיקוי וליווי מספק. נקודת תורפה זו זוהתה על ידי מספר עמותות כמו עמותת למרחב שהחלה לפעול בשנת 2001 ועמותת ילדים בסיכוי, שהקימה בשנת 2005 את תוכנית גשר לעצמאות (לפרטים ראה חלק ג).

בנוסף לכך, רבים מסכימים שהתנסות ראשונית בתעסוקה בתקופת סוף התיכון היא בעלת ערך חיובי במיוחד, משום שהיא מספקת כניסה הדרגתית והתנסות בתנאים סבירים באפיק מרכזי של החיים הבוגרים. בגילאים אלו (נוער) ובגילאים צעירים ניתן לציין בין השאר את פעילותה של **קרן דואליס**, המשלבת באופן מובנה נוער וצעירים במצבי סיכון בעולם התעסוקה.

שחרור מצה"ל

נקודת זמן נוספת שזוהתה על ידי חוקרים, פעילי עמותות ואנשי טיפול כתקופה רגישה – אך גם כנקודה שגלומה בה הזדמנות – היא תקופת השחרור מהשירות הצבאי.

מקובל לראות את מי שהשלימו את שירותם הצבאי כקבוצה שמצבה טוב יחסית לאחרות. הסיבה לכך היא שיש סיכוי גבוה שבמהלך השירות הם עברו תהליכים חיוביים, כגון תהליכים של עיצוב אישיות, רכישת חברים ממקומות שונים, כניסה למעגלים חברתיים רחבים ומגוונים יותר מאלו שהיו מוכרים להם קודם לכן, רכישת מיומנויות כלליות וספציפיות (ובכלל זה כאלו שהן בעלות ערך מקצועי בשוק העבודה) וחשיפה לעולמות תוכן וסגנונות חיים אחרים דרך ההתמודדות עם אתגרים וההתנסות בסיטואציות שבמסגרתן מקבלים אנשים צעירים אחריות רחבה למדי בהשוואה לבני גילם בעולם.

4 / ר' למשל:

Sulimani-Aidan, Y., Benbenishty, R., Dinisman, T., & Zeira, A. (2013). Care leavers in Israel: What contributes to better adjustment to life after care?. *Journal of Social Service Research*, 39(5), 704-718.

חיילים משוחררים זכאים גם לשורה של הטבות וזכויות שיכולות לספק פלטפורמה כלכלית וארגונית טובה לשנים הבאות. פלטפורמה זו כוללת כלים – מלגות, תכניות ושירותים – המסופקים במישרין על ידי המדינה אך גם כלים שמקורם בקרנות ועמותות המכוונות ליצירת קשר עם צעירים בתקופת השירות (למשל: חיילים בודדים) או לאחריו.

מקובל לדבר על השירות הצבאי כאל "כרטיס הכניסה לחברה הישראלית" מכל הסיבות הללו, אך גם משום שהחברה ובפרט מעסיקים נוטים לייחס חשיבות לעצם השירות בצבא.

מעבר ליתרונות הכלליים שהמשרתים בצבא עשויים ליהנות מהם, צעירים מרקע כלכלי וחברתי קשה במיוחד שמתגייסים לצבא עשויים ליהנות מההשתייכות למספר מסגרות חינוכיות הפועלות בצבא, שהן עתירות בתשומות של כוח אדם וידע מקצועי. כך למשל פעילותו של **המרכז לקידום אוכלוסיות מיוחדות (מקא"מ)**. מחקר שפורסם בשנת 2016, השווה את מצבם של כ-20,000 צעירים (מחציתם גברים) אשר התגייסו לצה"ל במסגרת מקא"מ בהשוואה לאוכלוסייה בעלי נתוני כניסה דומים אשר לא שירתו בצבא. מצבה של הקבוצה הראשונה היה טוב יותר מבחינת שיעור התעסוקה, הכנסה מעבודה, ההסתברות להקמת משפחה ולשימור של יציבות משפחתית.⁵ בנוסף, בוגרי צה"ל מוכרים למערכות הרשמיות ולעתים גם לחלק מהעמותות, או שלכל הפחות ניתן יחסית בקלות להגיע אליהם.

אך גם המקרה של היציאה מהצבא, בדיוק כמו במקרה של היציאה מהפנימיה, טומן בחובו (לצד היתרונות) נקודת תורפה אחת בולטת במיוחד: הסכנה שתהליכים החיוביים שאפשר שעברו הצעירים בצבא, עשויים להיקטע באחת, לפני שהבשילו ולפני שהניבו את התוצאות המלאות.

נקודת תורפה זו היא לכאורה משותפת לכלל אוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון, אך היא ייחודית לקבוצת בוגרי הצבא בכך שבוגרי הצבא פוגשים בשאלות ובצמתיים של כניסה לחיים הבוגרים באיחור של בין שנתיים לארבע שנים, בהשוואה למי שלא שירת בצה"ל. צורך זה זוהה וניתן לו מענה רציף ורלוונטי משנת 2001 על ידי עמותת **למרחב**.

עבור אוכלוסיות אחרות, הצבא אינו מהווה אפשרות כלל. כך למשל צעירים וצעירות במצבי סיכון מהמגזר הערבי ומהמגזר החרדי, וחלק מהיוצאים בשאלה שיציאתם מהחברה החרדית נעשתה בגיל מאוחר יותר או בסיטואציה קשה במיוחד שמקטינה את הסיכויים לגיוס לצבא. על רקע זה היו מי שזיהו את הפוטנציאל הטמון בקידום השירות האזרחי בקרב צעירים וצעירות בסיכון והקימו לצורך כך את **קרן הזדמנות** הפועלת לקידום השירות האזרחי בקרב צעירים בעלי מוגבלויות ובקרב צעירים במצבי סיכון (ר' להלן - חלק ג' - קרן הזדמנות).

Fischman et al., 2016: The Center for Advancement of Special Populations (Makam) /5 Integration into Military Service and Civilian Life Follow-Up Study of All Makam Recruits From 1993-2010.

היציאה לשוק העבודה

תקופת מעבר אחרונה שכרוכה במספר אתגרים היא המעבר מתקופה של לימודים והכשרה (בין שהם מגובים כלכלית ובין אם לאו) לתקופה של עבודה. לגבי צעירים העוברים במסלול קונבנציונלי יחסית הכולל שירות צבאי ולימודים גבוהים או הכשרה מקצועית, נקודת זמן זו היא אולי דרמטית עוד יותר משום שהיא מסמנת את סוף תקופת ההימצאות או היעזרות במסגרות – יחד עם הקפיצה אל האוקיינוס של החיים הבוגרים.

עבור צעירים רבים תקופות המעבר מהוות אם כן נקודת תורפה, אך בו בזמן אלו הן גם תקופות שטומנות בחובן הזדמנות לשינוי חיובי להמשך – משום שמתקבלות במהלכן החלטות חשובות הנוגעות לעתיד. משום כך אלו גם הנקודות בזמן שבהן ההשפעה החיובית של פתרונות טובים יכולה להיות החזקה והמשמעותית ביותר.

הסיכון הגלום בתקופות המעבר נובע במידה רבה מהקטיעה החדה של המסגרת – חברתית, חינוכית או טיפולית – ומהעובדה שעבור צעירים רבים קטיעה זו היא פתאומית והם אינם ערוכים אליה כראוי.

עבור מי שמשלימים תקופת שהות בפנימייה או תקופת שירות בצבא מדובר במעבר ממסגרת מאורגנת וטוטאלית הפועלת לפי סדרים ידועים ומאורגנים אל הכאוס חסר התמיכה של החיים העצמאיים. עבור מי שלא השלימו שהות במסגרות אלו, המעברים עשויים להיות קשים עוד יותר, כיוון שהם עלולים להגיע אל שערי החיים הבוגרים עם כלים מועטים ודלים עוד יותר.

אחד מהמפתחות להצלחה טמון לכן ביצירת רצף של ליווי, שמאפשר מעברים חלקים בין מסגרות ומעניק לצעירים תחושה של ביטחון ויציבות ומחליש תחושות של תלישות ובדידות. זהו גם היעד שארגונים וגורמים שונים הפעילים בתחום מנסים לחזקו, באופנים שונים. מטרתם המרכזית של כל הגורמים המנסים ליצור רצף היא להביא לכך שבסיומה של מסגרת אחת יוכל הצעיר לדעת מהי המסגרת הבאה שבה הוא יוכל להיעזר או להשתתף. ובמילים אחרות: להביא לכך שבכמה שיותר מקרים, לכל צעיר שאין באפשרותו לשוב ולקיים קשר מיטיב עם משפחתו, תהיה מסגרת אחת ברורה שתומכת בו. גם עבור צעירים המקיימים קשר כלשהו עם משפחתם, מעבר רציף בין מסגרות יכול להיות בעל פוטנציאל השפעה דרמטי. **עמותת למרחב**, כמו גם מספר ארגונים נוספים, עוסקת רבות ביצירת רצף של ליווי לצעירים במצבי סיכון.

מטרת העל של פעילויות אלו היא ליצור תחושה של יציבות, ביטחון ורציפות בחיים, וגם לצמצם בדידות, חוסר וודאות וחוסר אונים. רציפות זו מושגת באמצעות חיזוק של שני ממדים: רציפות בכתובת ורציפות במענים ובמשאבים.

המטרה הראשונית היא לוודא את קיומו של ליווי רצוף של הצעיר בין מסגרות ותחנות בחיים – באמצעות קיומה של כתובת קבועה ויציבה לקשיים ובעיות. כתובת שביכולתה לספק תמיכה, ייעוץ ולעתים גם הכוונה או הפנייה לגורמים מיעצים ותומכים אחרים. באופן מעשי, כתובת זו יכולה להיות עובדים מקצועיים בעמותות ובארגונים השונים, אך גם מתנדבים המשמשים כמנטורים. שדה המתנדבים, חונכים ומנטורים, מתרחב בשנים האחרונות וזוהה על ידי כמה מהארגונים המרכזיים כבעל פוטנציאל חזק עבור התחום.

בהמשך, הרציפות במענה היא גם רציפות בפתרונות ובמשאבים. רציפות זו מטרתה למנוע "נפילות", שעשויות לקרות לנוכח מחסור נקודתי או מהזנחה של תחום המצריך התייחסות או טיפול. רציפות זו עשויה להגדיל את האפשרות של הצעיר לממש את הפוטנציאל שלו – למשל על ידי החלשת נטל צורכי היומיום על ההתפתחות האישית ההשכלתית והמקצועית בעת מעבר בין מסגרות.

יצירתה של הרציפות תלויה בשני עניינים: מימון והתמצאות. במקרה האחד, הבעיה העיקרית היא קושי נקודתי או מתמשך לממן צורך מרכזי שמהווה תנאי להתפתחות (רכישת השכלה גבוהה, הגעה לטיפול פסיכולוגי ומימונו). במקרה האחר, הבעיה היא להתמצא במרחב האפשרויות, והקושי לזהות את האפשרויות המועילות והרלוונטיות ביותר, לבחור מהן ולממש את הבחירה (כך למשל תחום לימודי, או עצם ההגעה למלגה שהצעיר הוא בעל סיכויים טובים להימצא זכאי לקבלה).

בהמשך לאותם רצפים שמטרתם למנוע נפילה וליצור יציבות, ובהינתן שרציפות זו הושגה באופן בסיסי, רציפות עשויה להיות קשורה גם בשרטוט של תמונת העתיד. שרטוט מעין זה יכול לכלול טיפוח שאיפות, ניסוח מטרות ויעדים, והתכוונות והתגייסות להגשמתם – על ידי הצעירים עצמם ועל ידי הגורמים המטפלים בהם ומלווים אותם. הסיבה לקשר זה היא כפולה: (א) באופן מעשי, מבחינתן של עמותות, תורמים ופעילים בתחום, אם הצליחו ביצירת אותו גשר על פני התהום, בצמצום הבדידות ובהקטנת האי ודאות, אין סיבה לעצור בנקודה זו ויש טעם לטפח ולפתח שאיפות כלפי העתיד, כלפי החיים הבוגרים ואופנים לצורך הגשמתם. (ב) באופן עקרוני (שיטתי), טיפוח שאיפות וכוונות לעתיד (הן בהקשרים אישיים-נפשיים-רגשיים והן בהקשרים מעשיים הישגיים, מקצועיים והשכלתיים), מאפשר את כינונה והידוקה של אותה רציפות: בכך שהוא רותם את הצעירים עצמם ואת מי שמלווים אותם כלפי הגדרה, קידום והגשמה של יעדים מוגדרים.

האתגר שרבים תיארו כמרכזי לסוגיית הרצף, מעבר לתהליכים המעשיים, החינוכיים והתפקודיים, הוא השאיפה להביא לשינוי ברמה האישיותית, הנפשית והרגשית של הצעירים במצבי סיכון. שינוי מעין זה משמעו בנייה של תחושת מסוגלות, עוצמה אישית וחוסן, ואמונה של הצעירים עצמם ביכולותיהם ובכוחם. במידה שמתהווה שינוי שכזה הרי שהוא יכול להוות אינדיקציה לקיומו של רצף מוצלח, ובנוסף לכך הוא יכול להגדיל את האפשרות והיכולת לשימור רציפות טובה.

לבסוף נדמה שהרציפות החשובה מכל קשורה בתפיסה של החיים כמכלול כל התחומים והאתגרים השונים; ולצורך שמישהו אחד או כמה שפחות אנשים מתחלפים יראו את הצעיר לאורך חייו בתחנות ובהתמודדויות השונות בהן הוא עובר ועמן הוא מתמודד.

"לדעתי הדבר המשמעותי והדרמטי ביותר בסופו של דבר באותו ליווי לאורך זמן – שאומנם לא קל למדוד אותו – הוא הצורך בליווי ובהחזקה רגשית ונפשית, וצמיחה הדרגתית, איטית אך עקבית, בממדים הללו."

מניסיונם של העוסקים בתחום, עולה כי ישנם שלושה מפתחות מרכזיים להשגת רציפות טובה עבור צעירים במצבי סיכון:

(1) מתן **משקל רב למקצועיות ולתחומי התמחות**, כך שבכל שלב ובכל צומת יוכלו הצעירים לקבל את התמיכה והייעוץ הרלוונטיים ביותר.

(2) **שיתוף פעולה** בין הארגונים התומכים בצעירים לאורך הדרך, ובפרט העברת מידע אך גם שימור השאיפות והיעדים של הצעירים.

(3) התחלה **מוקדמת**. כלומר, הכנת הצעירים לקראת המעבר לשלב הבא בתזמון מוקדם מספיק בתקופת הימצאם במסגרת הנוכחית.

צעירים במצבי סיכון אתגרים בולטים, פתרונות וצרכים

אך מהם בדיוק אותם משאבים הדרושים באופן מיוחד במקרה של צעירים במצבי סיכון? שאלה זו שבה אל תחומי האתגר העיקריים שכבר תוארו בהרחבה במקומות שונים (ראה חלק א' - כתיבה בנושא צעירים במצבי סיכון) ויוזכרו כאן בקצרה.

(1) דיור: סוגיית הדיור מעסיקה את הפעילים בתחום צעירים במצבי סיכון מזה שנים רבות. האתגר מתחיל מהמקרה של בוגרי פנימיית שאין באפשרותם לחזור לבית הוריהם או לבן משפחה אחר בתום תקופת הפנימייה. חלק מהפנימייות ממשיכות לארח את בוגריהם למשך מספר חודשים לאחר תום שנת הלימודים האחרונה, אך בדרך כלל לא מעבר לכך. או אז, נתקלים בוגרי הפנימייה בצורך למצוא ולממן בכוחות עצמם מקום מגורים חלופי. עבור מי שמתגייסים לצבא, בדרך כלל במעמד של חיילים בודדים,⁶ בעיה זו יכולה להידחות במספר שנים, אולם עם תום השירות, ולמעשה גם בין תקופת הפנימייה לתחילת השירות, הם נדרשים למצוא לעצמם קורת גג. חשוב להבין כי יציאה למגורים עצמאיים דורשת מהצעירים גם מימון של מחייה בסיסית, כלומר כל מה שצריך בצרכים הבסיסיים של היומיום כמו מזון, ביגוד, תחבורה וכיוצא בזה.

בתחום הדיור חלו לאורך השנים, ובמיוחד בשנים האחרונות, שתי התפתחויות חשובות. ההתפתחות הראשונה – הכמותית – היא הגדלת המימון המגיע כיום במישרין מתקציב הממשלה לצורך החזקת דירות בוגרים. דירות אלו מיועדות לקבוצות שונות של צעירים במצבי סיכון: בוגרי פנימיית, בוגרי משפחות אומנה, יוצאים בשאלה ואחרים. דירות אלו זמינות לטווחי זמן שונים: חלקן מיועדות לטווחים קצרים במתווה של חירום (יציאה בשאלה בתסריט סוער, התמודדות עם פגיעה מינית או אלימות קשה בתוך הבית) עד למעבר למסגרת אחרת מקיפה יותר, אך רובן מאפשרות לצעירים שהות של מספר שנים, במהלך השירות הצבאי ולאחריו. (ראה חלק ג' – ילדים בסיכון). חלק מהדירות עדיין מנוהלות על ידי העמותות שניהלו או רכשו אותן בעבר, ואולם הכניסה הממשלתית לתחום הביאה לשינוי חיובי משמעותי בצד התקציבי.

ההתפתחות השנייה – האיכותית – היא הבשלת ההכרה בכך שדירות אלו יכולות וצריכות לשמש, במקרים המתאימים, פלטפורמה לקידום של מהלכים ושירותים נוספים הרלוונטיים לצעירים המתגוררים בהן. כך למשל, כאשר מוצמד לדירה עובד מלווה, מדריך או עובד סוציאלי המצוי בקשר רציף עם הצעירים, עוזר להם במציאת פתרונות לבעיות, ובונה איתם תהליכים של התקדמות והצלחה בתחומי החיים השונים.

6/ כאמור, מי שמתגייסים לצבא - מצבם טוב יחסית מבחינה זו שהם מצויים במסגרת שבמקרים רבים מכוונת לטיפול במצבם. ובנוסף לכך קיימות פעילות ענפה בתחום של חיילים בודדים, למשל עמותות שדואגות לשידוך למשפחות מאמצות בשבתות וחגים וכיוצא באלו. ואולם, גם אז שבים לשאלת הרצף.

מציאות מעין זו כבר רווחת כיום באופן כללי, אך הארגונים השונים מחפשים דרכים להרחיב ולהעמיק את הדיוק והאיכות של התמיכה והשירותים הניתנים לצעירים בתקופת השנות בדירות; ובפרט גם להתאים, לגוון ולדייק את הדירות לצרכים של אוכלוסיות שונות ומגוונות.⁷

לצד ההצלחות בתחום הדיור, קיימות מספר סוגיות שלא מצאו את פתרונן באופן מלא. סוגיה אחת נוגעת לאוכלוסיות ייחודיות שאינן יכולות להתגורר באחת מהדירות הקיימות בהתחשב במאפייניהן הייחודיים. סוגיה נוספת היא דירות שפתיחתן והחזקת כרוכה בסיכון, משום שהן עשויות שלא לעמוד בדרישות העדכניות של מרכזי המדינה (למשל, מבחינת התפוסה לאורך השנה) או משום שנדרשת פתיחתן באזור פריפריאלי שבו התפוסה הצפויה נמוכה (ראה להלן חלק ג' - מגמות והתפתחויות בשדה). כמו כן, חלק מהצעירים אינם יכולים או מעוניינים בפתרונות דיור אלו אבל יכולים להתקיים בעזרת סיוע בשכר דירה (דרך מלגת קיום) - דבר אשר יתן גם מענה על החוסר בדירות.

(2) השכלה והכשרה: רכישת השכלה גבוהה הייתה ונותרה יעד מרכזי עבור צעירים במצבי סיכון לצורך הבטחת השתלבותם בשוק העבודה ובחברה.

בהקשר זה קיימים מספר יעדים נקודתיים הרלוונטיים לחלק גדול מהצעירים במצבי סיכון. יעד אחד הוא השלמת השכלה תיכונית. יעד זה הוא תנאי קריטי להמשך עבור צעירים רבים שאין ברשותם תעודת בגרות, משעה שזו נדרשת אפילו לצורך קבלת משרות בדרגים בסיסיים למדי. מי שזקוקים במיוחד להשלמת השכלה הם בין השאר יוצאים בשאלה מהמגזר החרדי (בעיקר הבנים); וכן רבים מאלו שבשנות הנעורים היו במסגרות קצה (חסות הנוער, שירות מבחן לנוער או מוסדות טיפוליים ושיקומיים). חלק מהצעירים מצליחים להשלים תעודת בגרות בתקופת הצבא.

יעד נוסף, המשותף לקבוצה גדולה עוד יותר מהצעירים, הוא רכישת השכלה אקדמית או מקצועית. יעד זה כרוך במספר אתגרים ישירים ועקיפים. האתגרים הישירים הם מציאת תחום הלימודים המתאים, איתור מוסד הלימודים הרצוי, הקבלה ללימודים ומימון הלימודים. בחירת תחום לימודים היא פעולה שאינה טריוויאלית עבור כלל הצעירים, אך היא טריוויאלית עוד פחות עבור צעירים במצבי סיכון. מימון הלימודים הוא אתגר מובן מאליו והוא כרוך במציאת מלגת לימודים.

האתגרים העקיפים שהלימודים הגבהים מציבים הם מימון המחייב בתקופת הלימודים, דבר שעבור חלק מהצעירים מהווה חסם להתחלת הלימודים או לבחירת מקצוע שדורש שעות לימודים רבות. חלק מהפעילים בקרב צעירים במצבי סיכון מדגישים את העובדה שצעירים במצבי סיכון שכבר עברו תהליך ארוך ומוצלח במסגרות שונות נרתעים מבחירה בתחומי לימוד אקדמיים מאתגרים כמו הנדסה ומדעים, ונוטים ללמוד מקצועות חינוכיים וטיפוליים - אולי משום שאלו המקצועות המוכרים להם מסביבתם הקרובה. על רקע זה

7/ משנטלה הממשלה על עצמה בשנתיים החולפות את מימוןן של עשרות דירות לצעירים, הוסדר עניין זה בצורה רחבה ומלאה יותר: כיום, לכל דירת צעירים המופעלת מכוח מרכז של משרד העבודה והרווחה (רוב הדירות) מוצמד עובד בשכר המלווה את הצעירים.

נוצרה יוזמה בעמותת למרחב לחשוף את הצעירים למנעד רחב ומגוון של תחומי-לימוד ומקצועות (לפרטים נוספים ראה חלק ג' – עמותת למרחב).

(3) תעסוקה. השכלה והכשרה הן רק שלב ראשון, לעתים תנאי, בדרך למציאת עבודה – שבתורה הכרחית הן בתור מקור פרנסה והן כדרך למימוש עצמי והתפתחות אישית. חלק מהאתגרים הכרוכים במציאת עבודה משותפים לכלל הצעירים, כך למשל הצורך להחליט ולבחור תחום תעסוקה, הרצון למצוא עבודה בתוך זמן קצר ובאופן כללי יותר, הצורך להתמצא בשוק העבודה.

לצד האתגרים המשותפים, גם במקרה זה צעירים במצבי סיכון ניצבים בפני מספר אתגרים ייחודיים. עבור רבים מהם החיסרון הבולט במציאת עבודה הוא הזיקה הנמוכה לרשתות חברתיות חזקות שיכולות לאפשר התייעצות, לספק מידע או להוות נקודת כניסה למשרות. עבור צעירים מרובי קשיים, יש להוסיף לכך בחלק מהמקרים גם מאפיינים הנוגעים להרגלים ולתפקוד במסגרת כגון היכולת להתמיד לעמוד בזמנים, להתמודד עם לחצים וכך הלאה.

“אני חושב שצריך לתת משקל גדול להכוונה נכונה ורלוונטית בהקשר של תעסוקה והשכלה. השאלה הקריטית כאן היא האם יש לארגון ידע ותשומות רלוונטיות בתחום הזה. בסוף מדובר בחבר'ה בני 22-23. האם הארגון נעזר ביועצים תעסוקתיים, במבחני מיון או משהו כזה... או שזה נעשה דרך המלווים האישיים או שזה רק ברמה שמישהו אומר לצעיר 'זה לא מתאים לך'”.

(4) מימון היומיום בתקופות מפתח. לצד תחומים שעניינם נוגע למעברים ברורים ולנקודות מוגדרות בזמן, כמו השלמת לימודים ומציאת עבודה, האתגר בתקופת החיים הצעירים טמון במידה רבה במחסור באמצעי מימון – ולמעשה מוחרף מכוח עובדה זו.

הכוונה היא למימון החיים בכללותם. יעד זה נדמה אולי טריוויאלי, ואולם בעוד שלצורך מימון של השלמת ברות ולימודים אקדמיים קיימים אפיקים קונבנציונליים ומוגדרים היטב, ובראשם מלגות לימודים, אפיק זה הוא עמום יותר. גורמים רבים הפעילים בתחום מעלים עניין זה פעם אחר פעם כצורך בוער שמהווה נקודת מפתח להצלחתם של הצעירים וכצורך שהקושי בעיצוב מענה עבורו קשור בקושי להגדיר צרכים ברורים ו"לצבוע" עבורם תקציב או מימון בצורה ברורה ופשוטה. לעתים בעיה זו מוצאת את פתרונה באמצעות מלגת קיום המתלווה למלגת לימודים. במקרים אחרים, יש שהדבר מכונה "תקציב גמיש", אשר ניתן כחלק מתוכנית רחבה וכוללת.

(5) בריאות. לצד הצורך לממן את היומיום (למשל: דיוור, מזון, ביגוד, תחבורה), קיימות הוצאות נוספות על בריאות בסדר גודל משמעותי, שיכולות להיות חד פעמיות ובלתי צפויות או קבועות ורציפות.

הדוגמאות המרכזיות בהקשר זה הן ההוצאות על בריאות שיניים ובריאות הנפש. רבים מהפעילים בארגונים למען צעירים במצבי סיכון העלו שצורך דרמטי בחייהם של צעירים במצבי סיכון משתייך לתחומים אלה, על אף שהוא כמעט ולא הוגדר עד לאחרונה בצורה טובה וממצה. תובנה זו עלתה במסגרת תהליכי המיפוי שביצעה הממשלה לקראת השקת תוכנית 'יתד' (לפרטים ראה חלק ג' – תוכנית 'יתד'). טיפולי שיניים מהווים צורך בוער

משתי סיבות עיקריות: ראשית, משום שהם מהווים הוצאה חד פעמית גבוהה מאוד; ושנית, משום שבתחום זה קיים הבדל משמעותי בין משפחות עניות לבין שאר האוכלוסייה – במיוחד כשהדברים אמורים במי שבגרו בדור הנוכחי כאשר לא היה קיים כסיו ממלכתי לטיפול שיניים. טיפולים נפשיים (קונבנציונליים) הם צורך ראשון במעלה משום שעבור רבים מהמשתתפים לאוכלוסיית הצעירים במצבי סיכון טיפולים מעין אלו נדרשים בתקופה זו של חייהם. הדבר נובע או על רקע העבר (מחוללי הסיכון), או על רקע ההווה (הצורך להסתגל ולתפקד בצורה סבירה במעברים לנוכח חולשות וחוסרים המאפיינים אותם).

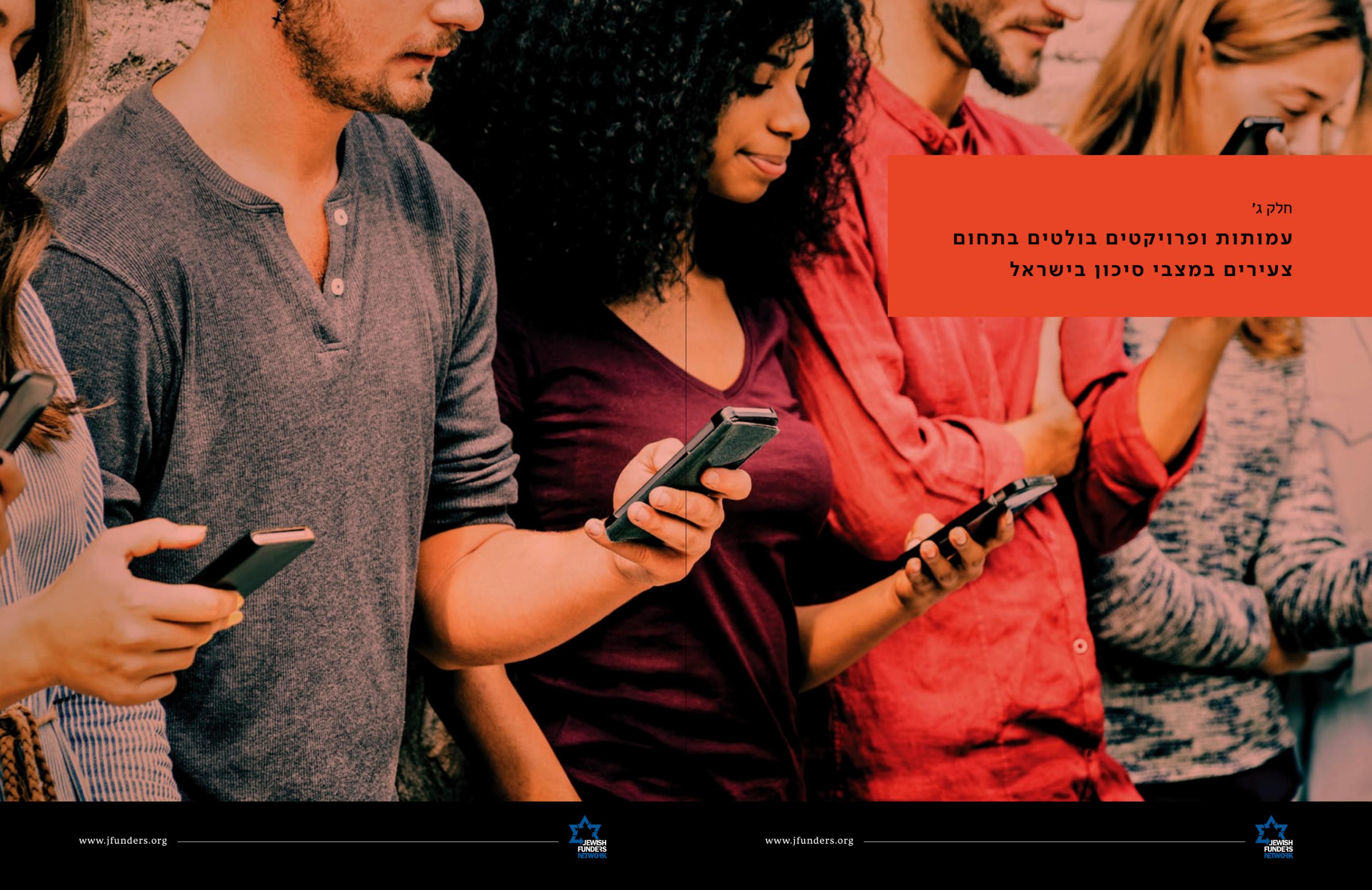
(6) מרחב תמרון. אחד מהאתגרים המשותפים לרבים מהצעירים במצבי סיכון הוא התמודדות עם מרחב תמרון מצומצם.

מאפיין בסיסי זה, המהווה מעין מוטיב חוזר השב ומגלה את פניו בתחומים ובהקשרים השונים שתוארו קודם לכן, נובע בראש ובראשונה ממצב של מחסור כלכלי והוא בא לידי ביטוי הן במה שנוגע להשכלה והכשרה והן במה שנוגע לתעסוקה, ובפרט ככל שמדובר בהתקדמות במקביל בשני האפיקים. צעירים במצבי סיכון ניצבים בפני העובדה שהם יכולים להרשות לעצמם פחות שינויים, התלבטויות וניסיונות מחדש בתקופת חיים זו. בעוד שעבור צעירים רבים ניסוי וטעייה הינם חלק מהסיפור מלכתחילה, עבור צעירים חסרי עורף משפחתי ומעוטי הכנסה הצורך "לפגוע בניסיון הראשון" הוא עז יותר.

(7) הון חברתי. מוטיב מפתח נוסף שמהווה נקודת תורפה בקרב צעירים במצבי סיכון וגם הזדמנות לחיזוק שלולותו נמוכה יחסית ותועלתו מרובה הוא הון חברתי. ההון חברתי חשוב תחילה בהקשר הרגשי והנפשי: כמקור לתמיכה ויציבות, אולם יש לו חשיבות גם בהקשר תועלתני ומעשי יותר. השימוש הנבון בהון חברתי וברשתות חברתיות וירטואליות וממשיות יכול לספק מידע, גישה למשרות, אפשרויות והזדמנויות באופן כללי יותר. שני מענים בולטים בהקשר זה הם פיתוח רשתות בוגרים ורשתות חברים על ידי העמותות והתחזקות תחום ה-mentoring.

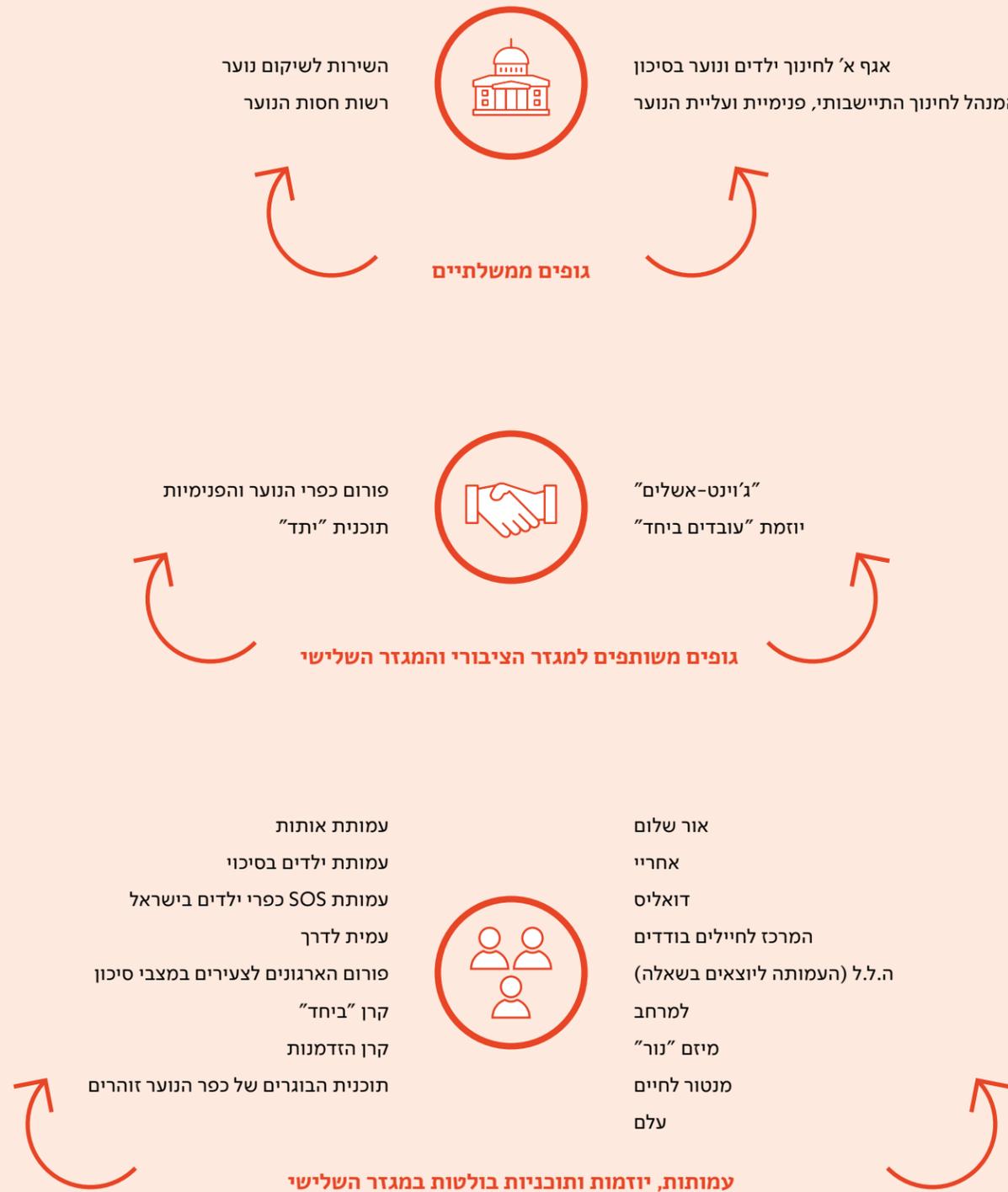
(8) התמצאות ומיצוי זכויות. רבים מהארגונים – וכך גם הצוות המתכנן והמנהל של תוכנית 'יתד' – זיהו את העובדה שישנה חשיבות רבה לעצם חיזוק ההתמצאות של הצעירים במרחב ההזדמנויות, הארגונים והגופים הרלוונטיים עבורם. הסיבה לכך היא שקיימים משאבים רבים שהצעירים יכולים להיתרם מהם, אך על מנת שגיעו אליהם, הם צריכים לפגוש תחילה בידע רלוונטי – תחילה לגבי עצם קיומם ובהמשך לגבי התנאים והדרכים להשגת זכאות לקבלתם.

(9) האתגר האישי. הפרטים השונים בקבוצת הצעירים במצבי סיכון נדרשים במהלך שנות התבגרותם והצטרפותם לעולם הבוגרים לבנות לעצמם עולם מלא ומתפקד. הם זקוקים לבניית ביטחון עצמי, סיוע והשראה ביצירת תמונת עתיד בריא ומתפקד ואומץ ומוכנות לקבל החלטות הרות גורל על בניית קשרים זוגיים ויצירת תא משפחתי מתפקד. לשם כך הם זקוקים לרשתות תמיכה ארוכות טווח, מנטורים זמינים ומקצועיים וקבלת כל תמיכה אפשרית מבעלי המקצוע ומהסביבה הקרובה להם. היכולות האישיות וההחלטות הפרטיות של כל פרט מעצבות במידה רבה את עתידו ואת יכולתו להיחלץ ממצבי סיכון.

חלק ג'
עמותות ופרויקטים בולטים בתחום
צעירים במצבי סיכון בישראל

הגופים, העמותות והמיזמים הבולטים בתחום צעירים במצבי סיכון:

הקדמה

מטרתו של חלק זה היא לתאר את העמותות, הגופים והפרויקטים המרכזיים הפועלים כיום בישראל עבור צעירים במצבי סיכון, ולפרט את האופנים שבהם בחרו העמותות לעצב מענה ופתרון לאתגרים ולסוגיות שניצבות בפני צעירים במצבי סיכון.

הנמענים העיקריים של חלק זה, החלק החותם של המדריך, הם מי שמתעניינים בתחום הצעירים במצבי סיכון בישראל ושוקלים להצטרף לפעילות ותרומה לתחום.

לאורך השנים האחרונות, עמותות וארגונים שונים זיהו במקביל בעיות דומות ועיצבו פתרונות דומים. עם הזמן התרחבה ההיכרות בין העמותות השונות ולכן גם החלה להתחזק החשיבה האסטרטגית על התחום בכללותו. הממשלה מצידה ביצעה קפיצת מדרגה בשנים האחרונות, הן בהיקף המשאבים שהיא מקצה לצעירים במצבי סיכון והן בעומק התכנון והיקף שיתוף הפעולה עם ארגוני החברה האזרחית.

על אף חלקה ההולך וגדל של המדינה בתחום, עיקר הדברים שיוזכרו בחלק זה מתייחסים באופן טבעי לעמותות, ולארגונים בחברה האזרחית. בתוך כך יש לציין כי במדריך זה מוזכרים רק חלק קטן מהפרויקטים והעמותות הפעילים בתחום מתוך היצע רחב ומגוון שקיים בשטח ואין בכך כדי לגרוע מחלקן וזכויותיהן של מי שאינם מוזכרים בו.

כוונת הדברים היא בראש ובראשונה להציע סקירה ממצה עד כמה שניתן למגוון ההתמחויות והמענים שנוצרו על ידי הגופים השונים. בנוסף לכך, הגם שהעמותות הנזכרות פעילות בתחומים שונים, כל אחת מהן תוזכר בחלק מההקשרים אך לא בכולם. גם בכך אין כדי לטעון שעמותה אחת פעילה בתחום זה או באופן זה בלבד או שהיא טובה יותר מחברתה בתחום זה, וכך הלאה.

ממשלת ישראל מפעילה לאורך השנים, ובאופן מיוחד בשנים האחרונות, מספר יחידות וגופים המטפלים בתחום הצעירים ובצעירים במצבי סיכון בפרט. הגופים המרכזיים משתייכים למשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. קיימות גם מספר יחידות המטפלות בבני נוער אך מספקות שירותים גם למי שמשתייכים לשכבות הגיל 18-19 – על פי רוב כהמשך לטיפול שניתן לאותם פרטים בנערום. לקבוצה זו משתייכות בין השאר רשות חסות הנוער, והשירות לשיקום נוער.

הגוף המרכזי במשרד העבודה והרווחה העוסק בצעירים במצבי סיכון הוא שירות נוצ"צ: השירות לנוער, צעירים וצעירות. בשנים הראשונות לפעילותו טיפל השירות באוכלוסיות המצויות בקצה הרצף הסיכוני, אך מאז התרחבו והתגונו תחומי האחריות והפעילות של השירות. בתוך כך השירות מצוי בקשר קרוב ויומיומי עם מספר רב של עמותות – לצורכי מדיניות ופעילות (לאוגדן התוכנית שריכז השירות ראו כאן).

באוקטובר 2016 קיבלה ממשלת ישראל את החלטה מספר 2014 על הקמת תוכנית 'יתד', התוכנית הלאומית לטיפול בצעירים וצעירות במצבי סיכון. כעבור שנה הושקה התוכנית המהווה פריצת דרך היסטורית בתחום הטיפול בצעירים במצבי סיכון בישראל. ייחודה וחוזקה של התוכנית ניכרים במספר מאפיינים. ראשית, לצורך הפעלתה הוקצו **100 מיליון שקלים (שנוספו לבסיס התקציב)**, בסדר גודל משמעותי ביותר בעולם שירותי הרווחה. שנית, התוכנית מובלת על ידי משרד הרווחה בשיתוף מכון 'אשלים' של הג'וינט, אך היא מהווה **תוכנית בין משרדית** שבה שותפים לא פחות מ-11 משרדים וגופים ממשלתיים. שלישית, התוכנית היא גם **תוכנית בין מגזרית**, אשר כוללת שיתוף פעולה בין הממשלה לבין גופי החברה האזרחית והאקדמיה (שיתוף פעולה שהחל בשלב עיצוב התוכנית ונמשך בכך שניציגי החברה האזרחית מקבלים ייצוג משמעותי בוועדות השונות המרכיבות את התוכנית). רביעית, לתוכנית **ליווי מחקרי**, והיא משקפת גישה עדכנית להסתמכות על ידע מחקרי, תיאורטי ואמפירי, והקדשת משאבים ניכרים לצורכי מדידה והערכה.

לתוכנית אתר אינטרנט שבו כמות נרחבת של מידע מקצועי רלוונטי ומפורט, ובכלל זה הפנייה לספרות מקצועית, ולמסמכי התוכנית – המופיעים ברמת פירוט ושקיפות גבוהה מאוד. בין שאר הדברים הוגדרו ארבעה תחומי חיים העומדים במוקד הפעילויות של התוכנית:

- (א) תחום השכלה, תעסוקה ומיומנות
- (ב) קיום פסי, בריאות ומוגנות
- (ג) רווחה ובריאות רגשית
- (ד) השתייכות משפחתית וחברתית

במידה זו או אחרת העמותות השונות פועלות סביב ארבעה תחומים אלו. בנוסף לכך, עצם הגדרתם במסגרת התוכנית חיזקה את השיח בשדה סביב יעדי-על משותפים.

לגישה ולאופן הפעולה של תוכנית 'יתד' יש משמעויות דרמטיות עבור הפילנתרופיה ועבור העמותות הפועלות בתחום הצעירים במצבי סיכון. בראש ובראשונה עולה מכיוון זה שהממשלה רואה בפילנתרופיה ובעמותות שותפים מרכזיים במהלכים השונים לקידום של צעירים במצבי סיכון. על רקע זה הממשלה מבקשת ללמוד מניסיונם של הקרנות והגופים השונים, להביא בחשבון את הגישות ודרכי הפעולה העדיפות עליהן, את הפרקטיקות המיטביות שהן פיתחו, ולשתף אותם בעצם עיצוב המדיניות. בנוסף לכך, העובדה שהתוכנית כוננה חיבור הדוק יותר בין גופים ממשלתיים ובמקביל חיבור חזק יותר בין הממשלה לבין העמותות משמעה שלעמותות עצמן יש פלטפורמה נוספת לחזק את שיתוף הפעולה והתכנון בינן לבין עצמן ולא פחות חשוב מכך גישה נוספת, רחבה וסדורה מבעבר, לגופים ממשלתיים שונים – הן מבחינת ידע והן לצורך עניינים מעשיים.

"התפיסה העומדת מאחורי שיתוף הפעולה במסגרת 'יתד' היא שהמדינה לבד לא תעשה את השינוי. רק בשילוב כוחות ניתן לעשות זאת. הרעיון שעומד ביסוד תפיסת העבודה של התוכנית הוא 'קולקטיב אימפקט'. רצינו להסתכל מהעניינים של הצעיר ולהבין מה הוא צריך. ואז פחות חשוב לו מי מפעיל ומי בדיוק יהיה זה שיעזור לו. חשוב לו השירות והזכות. מה שמאפיין את הצעירים, בניגוד לאחרים, זה שעד כה לא היה להם בעל בית אחד, מישהו שמשקלל את נושא 'הצעירים'. כמעט כל המשרדים הממשלתיים רלוונטיים בצורה כלשהי לצעירים... בקרב בני נוער למשל זה בעיקר חינוך ורווחה. בצעירים זה כמעט כולם... ישבו כולם בוועדה של 'יתד', והסכימו על התוצאות המצופות להתערבות בצעירים במצבי סיכון... הסכימו על נקודת היציאה והיעד, ואז אפשריים תהליכים והתערבויות שונות... לא מחפשים אחידות בטכניקה"

בין הגופים הנוספים הפועלים בשדה או רלוונטיים אליו מצד הממשלה או בתחום שבין הממשלה לעמותות ראוי לציין את אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון ואת המנהל לחינוך התיישבותי, פנימיית ועליית הנוער שבמשרד החינוך. לצידם פועל פורום כפרי הנוער והפנימיות שבו שותפים נציגים מכל המגזרים ומהתמחויות מקצועיות שונות, ופועלים יחדיו לקידום של כ-200 הפנימיות וכפרי הנוער הקיימים בישראל.

גוף נוסף ומרכזי הפועל בתחום הוא ג'וינט-אשלים, הפועל מכוח שיתוף פעולה בין ארגון הג'וינט, ממשלת ישראל ופילנתרופיה. אשלים הוא שותף מרכזי בעיצוב, ניהול והערכה של תוכנית 'יתד'. בנוסף לכך, הארגון היה ועודנו מעורב מאז 1998 בפיתוח של 250 תכניות שונות המיועדות לילדים, בני נוער וצעירים במצבי סיכון. לאשלים היכרות מעמיקה עם הגופים הממשלתיים השונים, עם עמותות וקרנות בישראל אך גם עם ארגונים בינלאומיים. בתור שכזה הוא מהווה ציר מרכזי בפיתוח אסטרטגי מבוסס ידע עדכני של תחום הצעירים במצבי סיכון בישראל.

יזמות, עמותות ופרויקטים בולטים במגזר השלישי

עמותת למרחב

עמותת למרחב, שהוקמה בשנת 2001, היא בין הגופים החלוציים בתחום הצעירים בסיכון בישראל. פעילותה של העמותה ממוקדת בצעירים חסרי עורף משפחתי והיא מתבססת על ליווי ממושך ומותאם באופן אישי, תוך הדגשת החשיבות של יצירת רשת חברתית תומכת ושלוב הצעירים בה – ובפרט רשת של צעירי העמותה עצמם.

ביסוד פעילותה של העמותה טמונה ההנחה שלצעירים חסרי העורף המשפחתי חסרים מודלים לחיקוי של בית, זוגיות, מחויבות וקבלת החלטות, ולכן הם זקוקים לתמיכה של מישהו שיראה אותם ושיהיה איתם לאורך תקופת זמן משמעותית, ולוה אותם בהתלבטויות ובכניסה לחיים הבוגרים וגם יצפה מהם ויעזור להם לפתח בעצמם ציפיות – מעבר למה שהם מרשים לעצמם. דגש מיוחד מושם על הרצון שהצעירים יצפו מעצמם וכן שיצפו מהם להצליח ולשגשג, אך גם להיעשות לאנשים הלוקחים על עצמם מחויבות ואחריות כלפי החברה שבה הם חיים.

לכן, העמותה מכוונת את פעילותה תוך מתן דגש לשני מרכיבים עיקריים: תיווך וליווי הוליסטי על פני רצף השלבים וארוך טווח, כשתיווך משמעו עזרה בהתמצאות ובפעילות אל מול מוסדות ומערכות כגון צה"ל, מוסדות כלכליים ולימודיים, קרנות ומלגות.

הליווי ארוך הטווח מושג מכוח העובדה שפעילות העמותה מכוונת לצעירים מגיל 17 ועד 25, ואורכו נמשך שמונה שנים ברציפות. העמותה פוגשת את צעיריה בסוף תקופת התיכון, אך קולטת צעירים גם בשלבים מאוחרים יותר, במעבר מהשירות הצבאי אל החיים האזרחיים. ליווי הצעירים כולל שלושה שלבים: כיתה י"ב והתקופה מסוף התיכון עד הגיוס לצבא או לשירות לאומי (שלב א'); תקופת השירות (שלב ב'); והתקופה שבין תום השירות ועד שלב "היציאה למרחב" (שלב ג') סביב גיל 25-26.

במהלך השלבים השונים העמותה פועלת להתפתחות אישית ולמתן כלים לצעירים בכל תחומי החיים ובשלב ג', אחרי תום השירות, בונים עם כל אחד מהצעירים תוכנית אישית ארוכת טווח ומוכוונת עתיד, הכוללת שלבים מעשיים קונקרטיים להתפתחות אישית, השכלתית, ומקצועית הישגית, ובכלל זה דיור, תעסוקה, השלמת בגרויות, הכשרות, השגת מלגות, מציאת כיוון מקצועי וכך הלאה. זאת לצד המשך הדגשת החשיבות של התפתחות פנימית: בניית חוסן, תחושת מסוגלות ובטחון עצמי וסימון מטרות וחלומות. העמותה גם מסייעת כלכלית, לפי הצורך.

1/ 100% מצעירי "למרחב" משלימים שירות צבאי או אזרחי, כתוצאה מהליווי הרציף וההוליסטי.

במוקד הפעילות של העמותה עומדים שלושת "בתי למרחב": בבאר שבע, הוד השרון ועפולה – שבהם מתבצעת עיקר הפעילות והמפגשים של הצעירים (כ-600 צעירים בכל רגע נתון). כל אחד מהצעירים נעזר במלווה אישי (איש מקצוע במשרה מלאה) אשר נפגש איתו באופן אישי בין פעם בשבוע לפעם בשבועיים וזמין עבורו שבעה ימים בשבוע. בנוסף לכך, כל צעיר משתייך לקבוצה שמקיימת פגישה שבועית (חודשית, במקרה של המשרתים בצה"ל), הכוללת את בני גילו, או עוסקת בנושא שקרוב לליבו, שמונחה על ידי המלווים או על ידי סטודנטים מילגאים (כגון קבוצת י"ב, קבוצת התנהלות כלכלית, קבוצת תיאטרון, קבוצת זוגיות, קבוצת פרידה, ועוד).

הצטרפות ללמרחב נעשית במסגרת תהליך גיוס והפנייה המבוסס על קשר שמקיימת העמותה עם מסגרות חוץ ביתיות (פנימיות בפקוח משרד הרווחה, בפקוח משרד החינוך, מסגרות אומנה), עם המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות ועם בתי ספר תיכון. אנשי קשר במסגרות אלו (למשל: רכזי בוגרים, עובדים סוציאליים או יועצים חינוכיים) מפנים צעירים לתוכנית. תהליך האיתור והמיון מתחיל בדרך כלל במהלך כיתה י"א והקבלה לתוכנית נעשית עם תחילת כיתה י"ב. הביקוש מצד צעירים להשתתף בתוכנית העמותה עולה כיום על היכולת שלה לקבל את כולם. ההפניה לתוכנית נעשית גם מפה לאוזן, כשאח מביא אח וחבר מביא חבר.

מודל למרחב מבוסס על העקרונות של "תפירת חליפה על פי מידה", כלומר לראות בכל צעיר את המיוחד שבו, "נקרן הכוחות" – להתבסס על החוזקות איתן מגיעים הצעירים, לפתח ולטפח אותן, ו"פתיחת חלון לחלום" – לטפח בקרבם את היכולת לחלום ולשאוף, ולתמוך בהם בדרך למימוש חלומותיהם, באופן שאינו נופל מהצורה שבה חולמים, שואפים ופועלים צעירים בני גילם. כמו כן, יש הכוונה של הצעירים לכך שהם יכולים וצריכים להיות מובילים בשינוי פני החברה בה הם חיים. לאורך כל שנות פעילותה, פעילות העמותה מלווה במחקר ומודל ההתערבות, או חלקים ממנו, אומץ על ידי גופים רבים אחרים הפועלים בתחום.

העמותה שואפת גם להשפיע על עיצוב פני תחום הצעירים בסיכון בכללותו וליצור קפיצת מדרגה בשדה מבחינה ארגונית ואסטרטגית – בין השאר על ידי הרחבה והעמקה של שיתופי הפעולה בין העמותות השונות ובינן לבין הממשלה. בשנים האחרונות שותפה העמותה למהלכים של הפצת הידע ופיתוח מענים נרחבים יותר עבור צעירים בסיכון וצעירים חסרי עורף משפחתי בישראל. בין אלו ניתן להזכיר את הקמת פורום הארגונים למען צעירים בסיכון; ואת הובלת היוזמה של עובדים ביחד (ר' להלן) המכוונת לחיזוק תעסוקה איכותית בקרב צעירים בפריפריה וכניסה לתחומים המתחדשים ומתחממים בשדה כמו: התנהלות כלכלית, ארגוני בוגרים ופיתוח תחום המנטורים. אנשי העמותה שותפים גם בוועדות התוכנית הלאומית "יתד".

"הרעיון הוא גם ללמד לחלום, כי באים אלינו צעירים שלא יודעים לחלום או מפחדים לחלום... ולכן חשוב לנו לפתוח בפניהם קודם כל את כל האפשרויות... אנחנו דואגים להכיר להם את עולם הלימודים והאוניברסיטאות: איפה ניתן ללמוד, מהי התמיכה בסטודנטים, אילו מלגות ניתנות, וכך הלאה. אנחנו נזהרים שלא להסליל, ומשתדלים לעזור לצעירים שלנו לחשוב על כל החבילה: איפה תגור, איפה תלמד".

בשנים האחרונות חברו לעמותה שותפים פילנתרופים רבים. באחרונה החלה העמותה בביסוס של כיוון פעולה נוסף ששואף לחשוף את הצעירים לאפשרות הכניסה לתחומי לימוד ומקצועות מדעיים וטכנולוגיים. נקודת המוצא למהלך זה היא העובדה שבקרב צעירי העמותה שיעור הפונים ללימודים אקדמיים הוא דווקא גבוה למדי (כ-80 אחוזים²). ואולם, רוב הסטודנטים בוגרי העמותה פונים ללימוד התחומים הפחות מתגמלים מבחינה כלכלית.³ חלק משותפי העמותה תומכים בלימוד מקצועות מדעיים וטכנולוגיים באמצעות פעילויות והרצאות שמטרתן לחשוף את הצעירים, עוד בטרם בחרו בתחום לימוד, למגוון רחב של תחומים ומקצועות, ריאליים והומניים כאחד, ובאמצעות מתן מלגות ייחודיות לתחומים אלה.

² זאת, על אף שבקרב המגיעים לעמותה רק כמחצית הם בעלי תעודת בגרות.
³ היו שייחסו את הבחירה בתחומי לימוד אלו לעובדה שהדמויות לחיקוי עמן נפגשים הצעירים במסגרת העמותה הן גורמים הבאים מעולם החינוך והעבודה הסוציאלית.

ה.ל.ל (העמותה ליוצאים לשאלה)

עמותת ה.ל.ל מספקת מענה לצעירים מהמגזר החרדי שבחרו לחיות חיים חילוניים ("יוצאים בשאלה").

במקרה של היוצאים בשאלה מקובל להצביע על מספר אתגרים שהמרכזיים שבהם הם:

(א') קשיי התמצאות במרחב הישראלי הכללי, ובכלל זה חוסר היכרות עם קודים מקובלים בתחום החברתי ובתחום הזוגיות, מחסור בהשכלה רלוונטית, כישורים ומיומנויות תעסוקתיות.

(ב') ניתוק הקשר עם המשפחות (תופעה זו נכונה לגבי חלק מהיוצאים בשאלה, אך בהחלט לא לגבי כולם: חלקם חווים ניתוק מוחלט ממשפחתם, חלקם חווים תקופה זמנית סוערת ביחסים עם המשפחה ואחרים ממשיכים לקיים קשר סדיר ואף להתגורר עם משפחותיהם).

(ג') קשיים מעשיים הנובעים על רקע הקשיים הקודמים: כלומר מחסור בגב כלכלי על רקע ניתוק מהמשפחה וצורך להשלים את הפערים בתחום הלימודי מקצועי.

אצל רבים מהיוצאים בשאלה מהמגזר החרדי התקופה הראשונית היא סוערת במיוחד, ובהמשך אליה מתרחש תהליך של הדרגתי של הסתגלות ויצירת חיים עצמאיים ואחראיים. עמותת ה.ל.ל מפעילה מספר דירות מעבר, שמאפשרות שהות שבין חצי שנה לשנה, ובכל אחת כשישה צעירים. דירה נוספת פועלת במתכונת של מקלט חירום, והיא מאפשרת דיור ותמיכה לטווחי זמן קצרים יותר עבור צעירים שיצאו מחיק המשפחה והקהילה באופן דרמטי במיוחד (עד 12 צעירים). בשני סוגי הדירות ניתן ליווי והדרכה על ידי עובדי העמותה. בנוסף לדירות, מפעילה העמותה שלושה סניפים, שבהם מתקיימים פעילויות ואירועים חברתיים (כמו ארוחות שבת) לקהילת היוצאים בשאלה המצויים בקשר עם העמותה.

העמותה מחלקת כ-200 מלגות מחייה בשווי כולל של עד כ-2 מיליון שקלים בשנה – לפי מנגנון המביא בחשבון את היקף ותחום הלימודים. בנוסף לכך עוזרת העמותה בהנגשה והשגה של מלגות נוספות הרלוונטיות לאוכלוסייה זו (ממקורות חיצוניים), כגון מלגות לימודים, מלגות מחייה ואחרות.

בנוסף לתחום הדירות, המרכזים והמלגות, מפעילה העמותה ליווי אישי הן באמצעות עובדי העמותה והן באמצעות מנטורים ומתנדבים – בעוצמה ובתדירות משתנה – התומכים ביוצאים בהסתגלות והתרגלות למרחב הישראלי הכללי. במסגרת זו מפעילה העמותה מערך של מאות מתנדבים. בעזרת המתנדבים ואנשי המקצוע, מספקת העמותה תמיכה במגוון של תחומים ובכלל זה: ייעוץ כלכלי ומשפטי, הכוונה ללימודים (לימודי השלמה והשכלה גבוהה), שיעורי עזר והכוונה תעסוקתית. לצורך מתן מענה רגשי ונפשי העמותה תומכת גם במימון של טיפולים פסיכולוגיים, והמשתתפים בהם נדרשים לתשלום סמלי בלבד.

בשנים האחרונות מצויה פעילות העמותה בגידול מתמיד – הן מצד היקף ומגוון המענים שהיא מציעה והן מצד היקף האוכלוסייה שהיא משרתת.

השירות הצבאי והאזרחי הם בעלי חשיבות רבה עבור צעירים בישראל. הם מספקים כאמור התנסויות רלוונטיות וחשובות בהקשר של התפתחות אישית ומקצועית וגם גישה לרשתות חברתיות מגוונות. מנגד, עשרות אחוזים מהצעירים בישראל אינם משרתים בשירות צבאי או אזרחי כלל. על רקע זה חברו מספר קרנות פילנתרופיות ועמותות להקמת **קרן הזדמנות**, שמטרתה לקדם את השירות האזרחי בישראל, ובמיוחד בקרב צעירים בעלי מוגבלות ובקרב צעירים במצבי סיכון.

לצד הרצון שצעירים אלו יוכלו ליהנות ולהיתרם מהתועלות והיתרונות השונים הגלומים בשירות אזרחי, ניצבת האמונה שאחד מהמפתחות להתפתחות אישית ולהשתלבות של הצעירים בחברה הישראלית טמון בכך שתינתן להם ההזדמנות והאפשרות המעשית לתרום לפרטים וקבוצות אחרות בחברה ולהיות שותפים ואחראים לקידום רווחתם. מה שמחבר בין הנקודות הוא הקשר בין האפשרות לדאוג לזולת ולקדמו לבין תחושת מסוגלות וחוללות (efficacy), שפיתוחן יוצר ערך עבור הפרט לאורך תקופות ממושכות יותר.

הקרן עובדת בשיתוף פעולה עם מספר רב של עמותות שירות, ובכלל זה עמותות הפעילות בחברה הדרוזית ובחברה הערבית. בנוסף לכך משתפת הקרן פעולה עם משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים ועם המוסד לביטוח לאומי.

לצד עמותות ויוזמות שהוקמו באופן מיוחד לצורך עיצוב מענה, קידום וטיפוח של אוכלוסיית הצעירים, קיימות מספר עמותות שאוכלוסיית היעד המסורתית שלהן כוללת ילדים ונוער במצבי סיכון, אך הן החליטו בנקודת זמן מסוימת להתרחב גם לקבוצת הצעירים – מתוך תחושת אחריות ומחויבות כלפי בוגרי העמותה או מתוך כך שזיהו כי המלאכה אינה מסתיימת בגיל 18.

עמותות הפועלות מגיל ילדות ונוער וממשיכות לפעול גם עם צעירים במצבי סיכון יכולות להתבונן לטווח הארוך ולהתחיל בפיתוח מענים הרלוונטיים לגיל הצעירות עוד בגילאים מוקדמים. מנגד, עמותות המכוונות לצעירים מפתחות התמחות ייחודית בתחום הצעירים ואינן מצויות בהתלבטות לגבי ייעוד המשאבים שלהן בין שכבות הגיל השונות.

תוכנית הבוגרים של כפר הנוער זוהרים

תוכנית הבוגרים של כפר הנוער זוהרים היא דוגמה בולטת למקרה שבו מסגרת שהוקמה עבור צעירים נבנתה על בסיס וכהמשך לפלטפורמה קיימת המטפלת בבני נוער במצבי סיכון.

כפר הנוער זוהרים הוקם בשנת 2012 והוא מיועד לנוער מנותק מהמגזר החרדי. בכפר כ-100 נערים בגילאי 14-18, והתוכניות שהופעלו בו הביאו להצלחה מרשימה בחזרה ללימודים, זכאות לבגרות וגיוס לצבא. מספר שנים לאחר הקמת הכפר, הוחלט להקים את תוכנית הבוגרים, המאפשרת למי שסיימו את לימודיהם בכפר אך עודם מנותקים ממשפחותיהם, להמשיך ולהתגורר בו גם לאחר גיל 18. תוכנית ההמשך מאפשרת מגורים ותמיכה כספית הן לבוגרים שמשתלבים בעבודה והן לאלו השבים אל הכפר בסופי השבוע בתקופת מכינה קדם צבאית ושירות צבאי.

התוכנית שמה דגש על מספר עקרונות, מתוכם ראויים לציון שני עקרונות פעולה בולטים. העיקרון הראשון הוא **יצירת רצף משלב מוקדם**, יחד עם מהלך תודעתי משלים: חניכים בכפר יודעים כבר בגילאי 13-14 שאם יצטרפו תהיה להם כתובת גם לאחר גיל 18. בתוך כך ניתן דגש שהחניכים יעברו בצורה חלקה וטבעית סביב גיל 18 מהמדריכים בכפר הנוער לרכז הבוגרים. העיקרון השני הוא **בניית רשת חברתית קהילתית רב גילאית**. עקרון זה ממומש באמצעות ימי בוגרים ושבתות בוגרים, שבהם מתקיים מפגש בין החניכים הצעירים בכפר לבין הבוגרים. הבוגרים מעניקים אותות הוכרה לתלמידים שהשקיעו מאמצים רבים בפעילותם בכפר, משתפים בסיפורים על עצמם ומהווים דמויות ומודלים חיוביים לחיקוי. בנוסף לכך, המפגשים האלו מאפשרים שמירה וחיזוק של הקשר בין הבוגרים עצמם.

עמותת עלם

עמותת עלם נוסדה בשנת 1981 והיא אחת מהעמותות הוותיקות בישראל בטיפול בבני נוער בסיכון. העמותה מתמחה במצבי הקצה, בבני ובנות נוער המצויים בסיכון קשה ובמצוקה, ובכלל זה מי שמצויים במעגל הזנות, חסרי בית והמכורים לסמים. עלם אומנם החלה את עבודתה עם בני נוער, אך ההתרחבות לקבוצות הצעירים הייתה עבורה טבעית מאוד – במיוחד בהתחשב בעובדה שחלק גדול מהאוכלוסייה שעמה עובדת העמותה אינה מצויה במסגרת רשמיות או שאינה מוכרת לשירותי הרווחה.

הפרקטיקה המייחדת את עלם בהקשר זה היא האיתור של צעירים במצבי סיכון קשים, ובפרט צעירים אשר אינם מוכרים לשירותי הרווחה. העמותה מבצעת פעולות אקטיביות (reach out, בעברית: "יישוג") כדי לאתר צעירים אלו בסיטואציות חברתיות רלוונטיות (למשל: מסיבות טבע או דרי רחוב).

עלם, כמו עמותות אחרות המטפלות ותומכות בצעירים במצבי סיכון, עושה שימוש בדיוור כפלטפורמה לתמיכה וטיפול מעמיקים יותר (חלק מפתרונות הדיוור ניתנים על ידי עמותות שונות). ואולם, בקרב קהל היעד של עלם, יותר מאשר אצל עמותות אחרות, יש משמעות מיוחדת לדיוור במתווה חירום, שמטרתו לספק מענה בטווח זמן מיידי לצעירים במצבים קיצוניים כמו יציאה ממעגל הזנות, פגיעה מינית, או נפגעי אלימות קשה.

מניסיונה של העמותה בטיפול בצעירים במצבי סיכון עולה כי ישנן מספר קבוצות ייחודיות שהן המערכות הרשמיות והן העמותות מתקשות לאתר, ואף מתקשות ביצירת מענה מתאים להן לאחר איתורן, ולכן הן עשויות ליפול בין הכיסאות. אוכלוסיות אלו מהוות אתגר מיוחד עבור מערכת הרווחה.

בין השאר, ניתן להזכיר בהקשר זה את האוכלוסייה המוכרת בסל שיקום נפשי (באחריות משרד הבריאות) אך מאופיינת גם בסיכון, למשל על רקע עברייני. אוכלוסייה זו אינה מהווה אוכלוסיית יעד טיפוסית מבחינת משרד הבריאות בשל מאפייני הסיכון, אך מנגד עולמות התוכן של הרווחה אינם מספיקים לגביה, בשל הצורך בטיפול וליווי נפשי משמעותי.

אוכלוסייה נוספת שזוהתה בעמותה כבעלת פוטנציאל ליפול בין הכיסאות היא אוכלוסיית אימהות צעירות בגילאי 17-25, חד הוריות ברובן. העובדה שבמקרים אלה קיים בתמונה תינוק או ילד קטן מכוונת את המערכות הרשמיות – באופן מובן – להתמקד בטובת הילד (כך למשל במקרים אלו מקובל שהתיק מטופל על ידי עובד סוציאלי המתמחה בתחום משפחה ולא עובד סוציאלי מתחום הצעירים). לצעירות אלו כמעט ואין מענה המשלב קורת גג יחד עם ליווי ותמיכה ומציאות זו עלולה לדחוק אותן אל צומת שממנו שתי אפשרויות שאינן טובות: להתגורר עם בן זוג אלים כתולדת כורח או למסור את ילדן לאימוץ.

גם בעמותה זו זיהו כי סל המענים הגמיש שניתן לעובדים הסוציאליים של תוכנית 'יתד' הוא בעל ערך גבוה מאוד לצורך התמודדות עם מגוון רחב של צרכים ואתגרים של הצעירים שקשה לצפותם ולהגדירם מראש.

בין המהלכים המרכזיים שיזמה עלם לאורך השנים עבור צעירים במצבי סיכון היא תוכנית "מחסות לעצמאות", המופעלת על ידי העמותה במימון מלא של משרד הרווחה. התוכנית מיועדת לספק ליווי ותמיכה לבוגרי "חסות הנוער", אשר עם סיום השהות במסגרת החוץ ביתית נדרשים להתמודד במקביל עם מספר אתגרים משמעותיים בתחום הדיוור (מציאת קורת גג), התעסוקה (מציאת עבודה והתמדה בה) והשתלבות בשירות אזרחי או צבאי (קבלה לשירות והשלמתו), במקביל להתמודדות בתחום הנפשי והרגשי (קבלת תמיכה רגשית בהתמודדות עם בדידות, קשיים משפחתיים וחברתיים).

העובדים בתוכנית פוגשים את הצעירים באופן אישי בתדירות קבועה ומסייעים להם בהשתלבות בחברה "ביום שאחרי" היציאה מהמסגרות הרשמיות. התוכנית מבוססת על

התאמת הליווי לצרכיו הייחודיים של הצעיר וייחודה הגדול הוא בכך שהיא מתחילה עוד בזמן השהות במסגרת (כחצי שנה לפני תום השהות) ושהיא נמשכת ברציפות ללא תלות במקום המגורים של הצעיר או בהשתייכות לתוכניות אחרות במקביל. לפיכך, גם במקרה שבו הצעיר משנה את מקום מגוריו או מפסיק למשל את ההתנדבות בשירות הלאומי, הליווי הפרטני מצד העמותה ממשיך להתקיים. עקרונות אלו – והגמישות המאפיינת מכוחם את התוכנית – הם בעלי ערך בהתחשב בעובדה שבתקופת חיים זו הניידות בין אזורים ומסגרות היא גבוהה למדי.

במחקר הערכה⁴ שבוצע על פעילות התוכנית בשנים 2011-2013 ופורסם בשנת 2014 נמצא כי הייתה לה תרומה חיובית להשתלבות בשירות צבאי ואזרחי וכן להשתלבות בתעסוקה וכי הצעירים שטופלו בה היו בעלי שביעות רצון גבוהה מהתשומות שניתנו להם במסגרתה. מאז התפתחה והתרחבה התוכנית וכיום היא משרתת בין 200 ל-300 צעירים.

אור שלום למען ילדים ונוער בסיכון

ארגון אור שלום מטפל בלמעלה מ-1,300 ילדים, בני נוער וצעירים מגיל לידה ועד גיל 27 (כשישית מהמצויים בסידורים חוץ ביתיים בישראל). הארגון מפעיל מגוון תוכניות ומסגרות במודל משפחתי, המעניקות בית חם ומעטפת כוללת המספקת מענה לצרכים הפיזיים והרגשיים של הילדים והצעירים. בין המסגרות העיקריות לטיפול בילדים בהוצאה חוץ ביתית, מפעילה אור שלום את שירות האומנה באזור המרכז, האחראי על איתור הכשרה וליווי משפחות אומנה וכן 21 מעונות משפחתיים⁵ ברחבי הארץ.

גם באור שלום זוהה לאורך השנים הצורך לסייע לצעירים להתמודד עם החיים שאחרי היציאה מ"החממה" הטיפולית של הארגון. רוב בוגרי המסגרות החוץ ביתיות אינם יכולים לחזור לבתייהם ומי מהם שחוזרים, מוצאים עצמם במקרים רבים במשפחה שאינה מתפקדת ואינה יכולה לתמוך בהם. על מנת לשמר את ההישגים הרגשיים והלימודיים המשמעותיים שהשיגו במסגרות השונות ועל מנת לסייע להם לעבור לעצמאות באופן טוב ביותר, הקים אור שלום בשנת 2013 את תוכנית הבוגרים "בוגרים לחיים". תוכנית זו היא תוכנית רב ממדית ורב מערכתית לטיפול, חיזוק והעצמת המתבגרים והבוגרים בעמותה ומטרתה לסייע להם להשתלב בחברה אחרי עזיבת המסגרות הטיפוליות. התוכנית כוללת בין השאר הדרכה של הורי המשפחות, הורי האומנה ושאר הצוות המטפל לקראת המעבר לתקופת הצעירות, על מנת לאפשר שימור וטיפול של קשר תומך גם בעתיד.

תוכנית "בוגרים לחיים" מלווה כ-100 מתבגרים וכ-300 צעירים, והיא תומכת בהם דרך שלושה שלבים עיקריים. בשלב הראשון, שלב "מסתכלים אל האופק", המתבגרים בגילאי 16-18 נחשפים באמצעות סמינרים שונים לתכנים הקשורים לרכישת כישורי חיים, בניית תמונת עתיד והכנה לקראת הצבא או שרות אזרחי. בשלב השני, המיועד לצעירים הניצבים

⁴ /4 לוי, ד.; וכאהן-סטרבצ'ינסקי, פ. (2014): "מחסות לעצמאות" ליווי בוגרי מעונות רשות חסות הנוער מחקר הערכה. ירושלים: מכון ברוקדייל ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

⁵ /5 במסגרת 21 המעונות המשפחתיים של אור שלום גדלים כ-230 ילדים מגיל 8 עד 18. המעונות המשפחתיים מהווים תחליף לפנימיות גדולות ומנוהלים על פי מודל משפחתי בתוך הקהילה. חלק מהרציונל הטיפולי במעונות המשפחתיים הוא שמירה וטיפול הקשר עם המשפחה הביולוגית.

לקראת עזיבת המסגרות ובתקופה הראשונה שלאחריה, מלווים רכזי התוכנית באופן אינטנסיבי את הצעירים על מנת לאפשר להם לבצע שירות צבאי או אזרחי משמעותי, למצות זכויות אל מול הרשויות השונות ולמצוא לעצמם דיוור מתאים – בין אם במסגרת 10 הדירות שאור שלום מפעילה עבור כ-60 צעירים (בוגרי מסגרות השמה חוץ ביתית) ובין אם באופן אחר. בשלב השלישי, עם סיום השירות, רכזי התוכנית מלווים את הצעירים תוך התמקדות בשלושה תחומים ("מעגלים"): **המעגל הבין אישי** (קבוצת שייכות, קהילה, זוגיות), **המעגל התעסוקתי** (הכוונה ללימודים, תעסוקה וקריירה), **והמעגל הבריאותי** (פיזי ורגשי).

התוכנית גם מעניקה סיוע כלכלי בדרך של מלגות קיום ומלגות לימודים, מימון לטיפולים רגשיים או אחרים, תמיכה באירועי חיים משמעותיים ובשעות משבר ומימון לצורך רכישת כישורים בסיסיים כמו רישיון נהיגה. עבור רוב השירותים, הצעירים נדרשים להשתתף במימון, מהלך היוצר מחויבות לתהליך.

הדגשים במתווה הליווי של "בוגרים לחיים" הם על קיומו של ליווי ארוך טווח, מותאם אישית, המבוצע על ידי איש מקצוע המתמחה בתחום, מותאם גיאוגרפית, ומבוסס על הדדיות ועל וולונטריות (כלומר תלוי ברצונו והסכמתו של הצעיר). המלווים הם אנשי מקצוע המגיעים מרקע של עבודה סוציאלית ותדירות המפגשים עשויה לנוע בין פעם בשבוע לפעם בחודשיים והיא משתנה מצעיר לצעיר ועבור כל צעיר – בין תקופות ולפי הצורך. בנוסף לאנשי המקצוע הפעילים בתחום זה, שותפים בליווי מתנדבים (מנטורים) המאפשרים להגדיל את תדירות הליווי ואת כמות הצעירים הזוכים לליווי.

עמותת ילדים בסיכוי

עמותת **ילדים בסיכוי**, שהוקמה בשנת 1986, מתמחה בעבודה עם ילדים ונוער בגילאי 8-18, המצויים בפנימיות ובמשפחות אומנה ועם צעירים במצבי סיכון, שעם רובם יצרה העמותה קשר בתקופת הילדות או הנעורים.

רבים מהילדים, הנערים והצעירים המטופלים על ידי העמותה הם חסרי עורף משפחתי, יתומים, או מי שמגיעים ממשפחות המתמודדות עם קשיים מרובים ואינן מסוגלות לתמוך בהם באופן זמני או מתמשך. פעילותה של העמותה מכוונת לסייע לחניכי הפנימיות ובוגריהן, ולאפשר להם להתפתח כבוגרים עצמאיים הבטוחים בעצמם.

העמותה פעילה בקרב רבות מהפנימיות שבאחריות משרד הרווחה, וגם מפעילה תוכנית אפטרופסות אישית (לגוף ולרכוש) ואת התוכנית ל"משפחות מלוות", שבמסגרתה מארחות מאות משפחות ישראליות ילדים ובני נוער השוהים בפנימייה בחגים ובשבתות לאורך מספר שנים. תוכנית "משפחות מלוות" של העמותה מכוונת מראשית לילדים ובני נוער בגילאי פנימייה, אך היא מאפשרת ואכן גם יוצרת בפועל, חיבור לטווח ארוך יותר בין המשפחות המלוות לבין חניכי העמותה, שיכול להימשך גם לתקופת הצעירות.

בשנת 2005 הקימה העמותה את התוכנית "גשר לעצמאות", שהיא תוכנית הדגל של העמותה לצורך תמיכה וליווי בצעירים בוגרי העמותה. תוכנית זו, בתור אחת מהתוכניות המובילות בשדה, היא תוכנית הוליסטית המספקת מענה לצעירים בתחום הדיור ובתחומים

נוספים, ובכלל זה ליווי צמוד על ידי עובדי העמותה, מענה רגשי (לרבות טיפול פסיכולוגי מסובסד), תמיכה בתחומי מיצוי זכויות, וייעוץ והכוונה בתחומי השכלה גבוהה ותעסוקה. השירותים והמענים השונים ניתנים לכ-150 צעירים המתגוררים ב-25 דירות של העמותה. ההתבססות על תשתית הדיור מאפשרת להגיע אל צעירים אלו באופן סדיר ולאורך זמן. בנוסף לכך, מספקת העמותה את המענים הללו במסגרת התוכנית גם לכ-150 צעירים נוספים שאינם מתגוררים בדירות העמותה.

העמותה הייתה חלוצית בתחום הדיור לצעירים במצבי סיכון ולאורך השנים פיתחה העמותה את המודל ואת ההפעלה של דירות הצעירים. אלו אומצו בהמשך על ידי מספר עמותות נוספות ואף זכו בהמשך להכרת המדינה שהחליטה לקחת על עצמה את מימוןן של עשרות דירות לצעירים המופעלות על ידי עמותות שונות ובראשן ילדים בסיכוי (ר' לעיל: **'תוכנית יתד'**). בנוסף לכך, פעילותה של העמותה מלווה על ידי מחקר הערכה וגורמים אקדמיים וגם מבחינה זו יש לעמותה ניסיון רב שנים.

אחד מהיעדים שסומנו בעמותה בשנים האחרונות הוא הניסיון לשקם בהדרגתיות ובזהירות קשרים משפחתיים שנותקו או נהרסו – במקרים שבהם הדבר מתאפשר. תהליך זה מתרחש במהלך תקופת השהות בפנימייה בעזרת ליווי, חניכה והדרכה של העמותה (הדרכה הניתנת גם לסגל הפנימיות), אך הוא נמשך גם במסגרת הפעילות עם צעירי העמותה.

ילדים בסיכוי מעניקה גם כ-110 מלגות בשנה לצורך לימודים אקדמיים לתואר ראשון, תואר שני, השלמת בגרויות, מכינה, פסיכומטרי ותעודה מקצועית. בנוסף לכך פועלת העמותה להנגשת מלגות חיצוניות אחרות. פעילות זו הביאה בשנת 2017 להנגשת מלגות בהיקף כספי של כמעט מיליון שקלים. באחרונה התפתח בעמותה גם התחום של מלגות מחייה.

חוג הידידים של העמותה מנסה לסייע בחיזוק הצעירים גם בתעסוקה ובניצול רשתות חברתיות לצורך מיצוי הזדמנויות תעסוקתיות. בשנים האחרונות מפעילה העמותה גם את תוכנית "מלווי דרך", שהיא תוכנית המנטורים של העמותה והיא מבוססת על שידוך של צעיר מהעמותה למתנדב בוגר (בגילאי 40 ומעלה) ועל יצירת קשר אישי וארוך טווח שיש בו כדי לתרום לצעיר מבחינה נפשית ורגשית, אך גם מבחינה מעשית ותועלתית.

דואלים

עמותת דואלים, שהוקמה בשנת 2008, מתמחה בשילוב נוער וצעירים במצבי סיכון בתעסוקה והיא אחד מהגופים בעלי הניסיון הרב ביותר בישראל בתחום זה. ייחודה של העמותה טמון בכך שהיא מעסיקה את הצעירים במישורן באמצעות בתי עסק שבבעלותה, בתחום המסעדות, הקמעונאות והקוסמטיקה.

המודל של העמותה בנוי באופן הבא: לאחר שבועיים ראשונים של התנסות, מתקיימת תקופת הכשרה והתלמוד ראשונית, בשכר, למשך כשלושה חודשים. בתקופה זו היחס כלפי הצעירים הוא מכיל וסובלני במיוחד, מתוך הנחה שעבור רבים מהם ההסתגלות לתנאי הבסיס של עבודה סדירה – כמו הגעה בזמן, סדר וארגון – אינה מובנת מאליה. בשלב הבא, מתחילים הצעירים לקבל באופן הדרגתי סמכויות ותפקידים נוספים, עד שהם נעשים לעובדים מן המניין. לאחר תקופה של שנה או מעט למעלה מכך, יוצאים הצעירים לדרך

עצמאית, והעמותה מלווה אותם במציאת מקום עבודה סדיק, מעבר לשירות לאומי או צבאי או ללימודים.

הצעירים מועסקים בממוצע בחצי משרה, ובין שלוש לארבע שעות שבועיות נוספות מוקדשות לתהליך התפתחות אישית בהובלת עובדים סוציאליים, שאחראים גם על הגדרת יעדים אישיים לצעירים, זיהוי של הקשיים והגדרת התחומים שבהם נדרש העובד להשתפר (עבודה בקבוצה, יצירת קשר, התמדה בעבודה, הימנעות מאיחורים וכו'). התהליך המקצועי והאישי משולבים זה בזה, ובתוך תקופה של פחות משנה משתלבים הצעירים כעובדים מן המניין המגלים אחריות ועצמאות.

יש לציין כי העובדים המרכזיים של העמותה הם העובדים המקצועיים עצמם – טכנים, שפים, מוכרים ומנהלים (אלו עוברים הכשרה וליווי משמעותיים על מנת שיתאימו עצמם כראוי לשלבי התהליך). בצורה זו הצעירים הנכנסים לעמותה רואים מולם בראש ובראשונה אנשי מקצוע, מבוגרים מהם או קרובים אליהם בגילם, המהווים לגביהם סמכות ובהמשך קולגות. הם אומנם נפגשים גם עם אנשי טיפול ועובדים סוציאליים במסגרת התהליך בעמותה, אך זהו כאמור רק החלק המשלים של המהלך. להשקפתם של אנשי העמותה, עובדה זו מהווה יתרון רב עוצמה. הצעירים אינם חשים שהם מצויים במסגרת טיפולית המיועדת לנוער וצעירים במצבי סיכון. בנוסף לכך, מתחזקת בצורה זו התחושה כי הפעילות היא "על אמת", וכי הצלחת העסק תלויה במאמץ, השתדלות ושיתוף פעולה מצד הצעירים עצמם. על רקע זה, נוטים הצעירים לפתח ולגלות אחריות ורצינות רבה יותר.

משרד הרווחה, על אגפיו השונים – לשכות רווחה (מחלקות לשירותים חברתיים), שירות נוצ"צ, שירות מבחן, שירות שיקום נוער, קידום נוער – הוא הגורם המפנה את מרבית הצעירים ובני הנוער אל העמותה. הגורם הרשמי העיקרי המפנה אל העמותה הן לשכות הרווחה, אך גם עמותות שונות העובדות עם צעירים עושות כן. העובדה שכל הצעירים המגיעים לדואליס מוכרים לשירותי הרווחה או לעמותה מרכזית הפעילה בתחום, קשורה גם לכך שאלו צעירים שלוו ועברו תהליך טיפולי או רגשי מסוים, שהם מודעים למצבם ורוצים למצוא דרך לקדם את עצמם ושהם בעלי "מוטיבציה לשינוי". מאפיין זה הוא תנאי מרכזי לצורך קבלה לתוכנית.

"אנחנו בתחושה שזה מאוד מוצלח מבחינה טיפולית, ויש לזה תוצאות חזקות. לכן יש לזה ביקוש – גם מצד העסקים, גם מצד הצעירים, וגם מצד גורמי הרווחה. הדגש הוא על הכשרה במקום העבודה (On the Job Training, OJT)... וכשאנחנו מנתחים מה מצליח לנו, נראה שזה משום שהצעירים לא מרגישים שהם באו לסדנה או לתהליך טיפולי, אלא לדבר האמיתי. לתהליך שבו הם לומדים תוך כדי תנועה משהו דינמי שמעניין אותם. מקום שבו אתה יודע שייתנו לך הזדמנות שנייה ושלישית, והזדמנות נוספת לתקן, אבל גם ידרשו ממך וישימו לך גבולות, ויתנו לך את הכלים להצלחה".

יוזמת 'עובדים ביחד'

יוזמת 'עובדים ביחד' היא פרויקט משותף לממשלת ישראל ולשבע קרנות פילנתרופיות שמטרתו לשלב צעירים בפריפריה בתעסוקה איכותית. היוזמה פועלת כיום במתכונת של פיילוט לשלוש שנים וכוללת יעדים מעשיים כמו עידוד הכשרה והשמה בתעסוקה לצד מטרות רחבות יותר כגון פיתוח כלים, יצירת מומחיות בתחום, ועיצוב הפרקטיקות המיטביות לנושא (best practices).

היוזמה היא תוצר של השולחן העגול הבין מגזרי שפעל במסגרת משרד ראש הממשלה ועסק בעולםם של צעירים במצבי סיכון מזוויות שונות. צוות התעסוקה, בהובלת שותפים פילנתרופיים ונציגי משרד ראש הממשלה, גיבשו את המודל ואת מסמך העקרונות העומדים ביסוד היוזמה.

נקודת המוצא ביצירת היוזמה היא שקיימים גורמים רבים הפועלים בתחום התעסוקה ובמקביל פועלים גופים רבים בתחום הצעירים וצעירים במצבי סיכון בפרט. על רקע זה ראו מובילי היוזמה כי יש טעם וצורך ביצירה וחיזוק של החיבורים בין הארגונים על מנת להקל על ההשתלבות של צעירים במצבי סיכון בעולם העבודה. מובילי היוזמה סברו כי יש לחבר או להשלים יכולות ולהתבסס על הקיים ולהימנע מהקמת גוף חדש.

את יוזמת 'עובדים ביחד' מובילה עמותת למרחב, המהווה את הגורם המקצועי המייצג את הקרנות במיזם, והעמותה שנבחרה להפעלת היוזמה היא עמותת ארץ-עיר, הפועלת לחיזוק החוסן הכלכלי חברתי של ישובים בפריפריה.⁶ הכסף הממשלתי למיזם מוקצה מכוח החלטת ממשלה 2025 מספטמבר 2014, והפרויקט נכנס לפעילות באוקטובר 2017, ומושקעים בו כ-4.5 מיליון שקל בשנה, למשך שלוש שנים.

העמותה המפעילה פועלת מצד אחד אל מול גופים וארגוני צעירים כגון מרכזי הצעירים, או עמותות כמו עלם, ואחרי ומכשירה מלווים בעמותות לתחום התעסוקתי. מצד אחר, פועלת העמותה אל מול גופים בתחום התעסוקה כמו ריאן, ומפת"ח, ומכשירה את עובדיהם בגישה המותאמת לאוכלוסיית הצעירים.

התוכנית מכוונת לצעירים בגילאי 18-25 מאזור הדרום, שלא משולבים כיום בתעסוקה, העונים על שנים מתוך ארבעת הקריטריונים: [1] מחסור במיומנויות יסוד, [2] ללא עורף משפחתי, כספי או רגשי, [3] חסרי השכלה של 12 שנות לימוד, [4] המתגוררים בישוב באשכול סוצי-אקונומי 1-6.

שני ערוצי הפעולה העיקריים של היוזמה הם **ערוץ הליווי**, שמעניק בממוצע 10 שעות ליווי לפני השמה ושמונה שעות נוספות לאחריה ו**ערוץ ההכשרות**, שכולל גם הפנייה להכשרות קיימות וגם הכשרות ייעודיות שהיוזמה עצמה יוצרת. למשתתפים בפרויקט ניתנות מלגות לטובת הכשרה לרבות נסיעות. במקביל מפתחים ביוזמה כלים נוספים, ובכלל זה הכשרה

6/ מצד הממשלה אחראים על הנושא אנשי זרוע התעסוקה במשרד הכלכלה (כיום במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים).

במקום העבודה (OJT), וחניכות שבה עובד חדש מוצמד לעובד ותיק על מנת ללמוד ממנו מקרוב את העבודה. שני כלים אלו מקובלים מאוד בעולם התוכניות בתחום התעסוקה.

קרן ביחד

נקודת המוצא של התוכניות השונות שמפעילה קרן ביחד, שהוקמה בשנת 2015, היא שניתן לשלב בין עיצוב מענה למחסור הקיים בבעלי מקצועות טכנולוגיים לבין הרצון לשלב צעירים בתעסוקה איכותית ובטוחה. לפי גישה זו, ראוי לפתוח את העולם הרחב של מקצועות טכנולוגיים בפני צעירים שאינם מעוניינים או אינם מסוגלים מסיבות שונות לרכוש השכלה אקדמית. אחד מהיתרונות המובהקים של לימוד מקצועות אלו טמון בכך שמשך ההכשרה הנדרש עבורם הוא קצר יחסית, בהשוואה לאפיק האקדמי, אך גם בעובדה שרוב ההכשרות הללו קשורות בקשר ישיר ומובהק במקצוע מסוים וברשימה ידועה של משרות, דבר שאינו נכון במקרה של חלק מההכשרות האקדמיות.

הקרן בחרה לשתף פעולה עם מספר גופים ובכלל זה עם עמותת עתידיים, צה"ל, זרוע התעסוקה שבמשרד העבודה והרווחה ומספר מכללות. במסגרת זו יזמה הקרן את השקתם של קורסים להנדסאים בתחומים שונים, ובכלל זה תחומי הרכב, המיזוג, הבנייה, החשמל, והמכונאות. בשלב ראשון הושקו בין שבעה לעשרה קורסים בשנה, שבכל קורס 25 משתתפים. המשתתפים זוכים למימון שכר הלימוד ולדמי קיום, והם משודכים במהלך הקורס למעסיקים וכך נכנסים לעבודה מעשית כבר בשנה השנייה ללימודיהם.

הנחת עבודה חשובה לפעילותה של הקרן היא שההכשרות שהיא מציעה הן בעלות ערך וחשיבות עבור צעירים, גם אם קצב ההיכחדות של משרות ותדירות המעבר בין משרות ועיסוקים אכן יעלו – כפי שמציעות חלק מהתחזיות בנוגע לשוק העבודה בישראל ובעולם. שתי הסיבות המרכזיות לכך הן: 1. ההגעה למשרה יציבה ובטוחה, גם אם היא מוגבלת לתקופה של כעשר שנים, היא כשלעצמה בעלת ערך רב. 2. ההכשרות שהקרן מציעה, ולא פחות מכך העבודה במשרות אלו, יש בהן כדי לחזק ולטפח כישורים ומיומנויות גנריים, מחשיבה שיטתית, דרך מיומנויות בתחומים תפעוליים ולוגיסטיים ועד כישורי ניהול ועבודת צוות.

מיזם נור

מיזם נור פועל לקידומן של נשים וצעירות במצבי סיכון בחברה הערבית – בגילאי 16-25. קבוצה זו מאופיינת במספר נקודות תורפה בהתחשב בכך שרובן מתגוררות בפריפריה, משתייכות למשפחות גדולות, משתייכות לחברה החווה שינוי הדרגתי (ומאוחר – ביחס לרוב המגזרים האחרים) בנוגע לדתיות, משפחה, קהילתיות ומקומה של האישה.

המיזם פועל על בסיס גיאוגרפי (ברמת הישוב) ומכוון לצמצום של מצבי סיכון ולחיזוק אישי במספר תחומים, ובראשם: "מצב אישי ורגשי, השכלה, עצמאות כלכלית, מנהיגות ומעורבות חברתית". המיזם פועל במסגרת מרכזים ייעודיים שמספקים סדנאות, ליווי והכשרה בתחומים הנזכרים – בדרך של עבודה אישית פרטנית במקביל לתהליכים קבוצתיים.

שחקנים נוספים

בתחום הצעירים במצבי סיכון בישראל מעורבות עוד מספר לא מבוטל של קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים. אלו נבדלים זה מזה במידת המעורבות שלהם ובמרכיב הפעלה לצד המימון. לצד זאת, קיימות כאמור עוד **מגוון של עמותות הפעילות בתחום**, מהם ניתן להזכיר בין השאר את:

- עמית לדרך, מנטור לחיים והמרכז לחיילים בודדים – עמותות הפועלות בקרב חיילים בודדים בעת שירותם ולאחר שירותם מהצבא.

- עמותת אותות, ועמותת SOS כפרי ילדים בישראל, שתיהן עמותות ותיקות המטפלות בילדים ובני נוער בסיכון ושהרחיבו את תחום הפעילות שלהן כדי לכלול גם צעירים במצבי סיכון.

פורום הארגונים למען צעירים בסיכון

פורום הארגונים למען צעירים בסיכון הוקם בשנת 2013 על ידי מנהלים מקצועיים מארגונים שונים אשר זיהו מחסור בפתרונות ומענים לצעירים במצבי סיכון וצורך בפיתוח המקצוענות והידע של הצוותים המקצועיים בארגונים השונים הפועלים בתחום. הפורום מהווה מסגרת גג ל-24 ארגונים הפועלים בקרב צעירים בסיכון וחברו יחד כדי לקדם מודעות, פעילות ומענים לצעירים וצעירות במצבי סיכון. הקמת הפורום משקפת את קפיצת המדרגה האסטרטגית והארגונית העוברת על תחום זה, ולכן גם תורמת לחיזוקו בפועל. הפורום פועל לתיאום עבודת הארגונים, שיתוף והעברת הידע ביניהם וייצוג האינטרסים המשותפים להם, בין היתר כלפי הממשלה, לצורך קידום מדיניות ארוכת טווח הרלוונטית לשדה בכללותו באופן רחב.

הפורום שואף לייצר חברה בה לצעירים במצבי סיכון ניתנת האפשרות להשתלב, לחיות בכבוד וליהנות מאיכות חיים טובה. חברה המעמידה לרשותם של צעירים בסיכון מערכות שירותים יעילות, מעודכנות, נגישות ואיכותיות.

1978-9	תוקצבו עו"סים עובדי +18 בפרויקט שיקום שכונות
1980	הושקה העבודה בחיל החינוך עם נערי רפ"ל (מרכז קידום אוכלוסיות מיוחדות)
1981	הוקמה עמותת "אותות"
1983	הוקמה עמותת "עלם"
1991	הוקמה עמותת ה.ל.ל - האגודה ליוצאים בשאלה
1999	הוקמה תוכנית "עתידים"
2001	הוקמה עמותת למרחב הוקמה עמותת איגי: ארגון הנוער הגאה
2004	הוקמה קרן גנדי העוסקת בין השאר בפיתוח מיזמים ותכניות עבור צעירים במצבי סיכון
2005	הושקה תוכנית 'גשר לעצמאות' על ידי עמותת ילדים בסיכוי
2006	תוכנית 'אחרי לפסגה' הוקמה ע"י ארגון הבוגרים של עמותת אחריי
2007	הוקמה קרן דואליס להשקעות חברתיות הפעילה בתחומי תעסוקה לצעירים ונוער במצבי סיכון
2010	הוקמה קרן שחף - לקידום קהילות צעירים משימתיות בישראל
2011	הקמת "נראות" - פורום ארגוני צעירות
2013	הוקמה קרן הזדמנות לקידום השירות האזרחי עמותת אורשלום חנכה את תחום הצעירים
2014	הוקם פורום הארגונים למען צעירים בסיכון שולחן עגול במשרד רה"מ בנושא צעירים בסיכון
2015	נפתחה תוכנית צעירים עבור בוגרי כפר הנוער זוהרים
2016	הוקמה קרן ביחד של משפחת קרסו
2017	הושקה תוכנית 'יתד' - התוכנית הלאומית לצעירים וצעירות בסיכון הושקה יוזמת 'עובדים ביחד'

עם הפנים קדימה אתגרים בולטים ומגמות מתחזקות בתחום

בעשורים האחרונים ניכרת פעילות ענפה ונרחבת, שרק הולכת ומתמקצעת, לטובת צעירים במצבי סיכון בישראל, אולם היות והתחום חדש בעיקרו, ניתן להצביע על מספר פרקטיקות ומספר תחומים שמעוררים עניין רב ומקבלים תשומת לב רבה במיוחד בקרב העמותות והגופים הממשלתיים שפועלים עבור צעירים במצבי סיכון בישראל.

אלו הם תחומים שהטיפול בהם נמצא בראשיתו או רק החל להתרחב, אך הוא עדיין לא מוסד ואורגן באופן סדור ומספק, או אפילו בתחומים שסומנו על ידי גורמים הפועלים בתחום כבעלי פוטנציאל הגם שטרם לבשו פסים מעשיים.

מדובר מצד אחד בפרקטיקות ותחומים שונים בתוך הפעילות של העמותות השונות, ומצד אחר, במהלכים כלליים ואסטרטגיים הרלוונטיים לתחום בכללותו. חלק מהפרקטיקות הללו כבר מופעלות מזה מספר שנים על ידי חלק מהעמותות, אך הן עדיין בוסריות בקרב עמותות אחרות שרק מתחילות להטמיע אותן.

מדובר בתחומי פעילות ואופני פעילות שעשויים להיות בעלי חשיבות ומשקל רב עבור מי ששוקל הצטרפות לתחום חשוב זה.

ניתן למנות שש פרקטיקות בולטות בהקשר המעשי והקונקרטי של השירותים הניתנים לצעירים במצבי סיכון שדורשות מענה רחב ומקיף יותר ושלוש פרקטיקות ברמה הארגונית אסטרטגית של התחום ונציין אותן כאתגרים הבולטים העומדים לפתחם של העוסקים בתחום.

הפרקטיקות הבולטות בהקשר המעשי והקונקרטי:

1. בנייה וחיזוק של רשתות צעירים

היסוד הקבוצתי והתרומה של ביסוס וחיזוק הקשר בין הצעירים במצבי סיכון לבין עצמם הולך ומתגלה ככלי חשוב ביותר בבניית החוזק של קבוצת הצעירים הללו, ולכן רבים בתחום מגלים ומדגישים לאחרונה את החשיבות של חיזוק הקשר בין הצעירים לבין עצמם בתוך עמותות ובין עמותות.

בחלק מהגופים הפועלים בשטח מדובר במרכיב יסודי ומובנה, כמו במקרה של עמותת למרחב, ובמידת מה גם בה.ל.ל, אולם במקרים אחרים מהלך זה עוד פחות מוסדר או מובן מאילו, והוא נוצר או מתחזק מכוח פעילות העמותה, למשל כמו במקרה של הסמינרים של עמותת של אור-שלום. בשני התסריטים, רשתות הצעירים מתגלות כפלטפורמה חשובה.

תחום המנטורינג (חונכות) הולך ומתפתח בשנים האחרונות במסגרת הפעילות של חלק מהעמותות הפועלות בתחום. אומנם פיתוח התחום נובע גם על רקע צורך תקציבי (הצורך להיעזר בקהילת מתנדבים), אולם ההבנה שיש צורך מהותי ליצור דמויות חיוביות לחיקוי ולהרחיב את מערך הגורמים החיוביים התומכים בצעיר הובילה לקידום הרחבת תחום החונכות בשנים האחרונות. רבים מהמרוויינים הסכימו כי תחום זה נראה מבטיח, אך ציינו כי הוא דורש התמקצעות וארגון מדויק יותר.⁷

3. איחוי וחיזוק הקשרים בין צעירים למשפחותיהם

תחום זה, של איחוי וחיזוק הקשרים עם המשפחה, מתחזק בשנים האחרונות במקרה של נוער בסיכון, למשל בפנימיות, אבל הוא מוכר כבעל חשיבות ופוטנציאל גם במקרה של צעירים במצבי סיכון. הוא משקף חשיבה מחדש בנוגע לאפשרות לחדש או לחזק קשרים בין הצעירים לבין משפחותיהם – על רקע ההכרה בחשיבותם העמוקה של קשרים אלו ובפוטנציאל שטמון בהם גם עבור צעירים שיחסייהם עם משפחותיהם היו רעועים מאוד או שסבלו ממאורעות קשים במיוחד.

4. מכינות קדם צבאיות

בישראל פועלות עשרות מכינות קדם צבאיות מסוגים שונים. המכינות נבדלות זו מזו באופיין הדתי (דתיות, חילונית או מעורבות) ובתחומים המודגשים בהן (לימודים עיוניים, טיולים, עבודה חקלאית או התנדבות), ואולם המשותף לרובן הוא שהן פועלות בקרב קבוצות אליטה בחברה. התרומות המיידיות של השהות במכינה הן הגעה לשירות הצבאי מתוך בשלות אישית גבוהה יותר בהשוואה לשאר הצעירים (מנטלית ותפיסית), לצד גיבוש מעגלים חברתיים ורשתות חברתיות חזקות.

לאורך השנים האחרונות וביתר שאת בשנתיים האחרונות הוקמו מספר מכינות המיועדות לצעירים במצבי סיכון – חמש מתוכן מוקמות במסגרת תוכנית 'יתד'. ביסוד מהלכים אלו ניצבת התובנה שכלי זה יכול להיות טוב ורלוונטי, ואולי אף במידה רבה יותר, גם לקבוצות השונות של צעירים במצבי סיכון.

5. תקציב גמיש ומלגות קיום

תחום זה, של סיוע כלכלי כללי שאינו למטרות לימודים, שב וזוהה כתחום מפתח שיכול לשפר את מצבם של צעירים רבים בתסריטים שונים. הוא אף עשוי להשתלב באפיקים קונבנציונליים יותר, כמו מלגות לימודים ותהליכי ליווי.

6. קפיצת מדרגה בתחום התעסוקה

הגם ש"כולם מדברים על תעסוקה" מזה מספר שנים, קפיצת מדרגה בתחום האבחון התעסוקתי, ייעוץ, ליווי והתנסות, בהתחשב במרחב התמרון המועט של הצעירים במצבי סיכון יכולה להביא עימה שיפור משמעותי במצבם של צעירים רבים.

7/ בתוך כך חשוב להבחין בין חונכות ויחסי חונכות בין גורמי מקצוע לבין צעירים במצבי סיכון - יחסים המתקיימים מאליהם באופן מובנה או באופן יזום בזמן השהות במסגרות או בהמשך לתקופה זו, לבין חונכות על ידי מי שאינם גורמי מקצוע ועובדים בשכר, על פי רוב קבוצות תורמים ומתנדבים המצויים בקשר עם עמותה.

1. תיאום ואינטגרציה בין עמותות וארגונים

מהלך זה, של שיפור והגברת התיאום בין העמותות, הארגונים והגופים הממשלתיים המעניקים שירות לצעירים במצבי סיכון, מהווה תנאי ואמצעי לקפיצת מדרגה ארגונית ואסטרטגית בשדה הצעירים במצבי סיכון בישראל. הוא כולל, בין היתר, העברת מקל מובנית ומסודרת יותר בין ארגונים שונים המטפלים באותה אוכלוסייה ובאותו צעיר (תיאום לאורך), העברת ידע, נתונים ושותפות בתכנון בין הארגונים ובפרט גם יצירה נרחבת ויסודית של מסדי נתונים ושותוף בנתונים (תיאום לרוחב).

מהלך זה עולה בקנה אחד עם הבשלות הקיימת בשדה בקרב עמותות ובקרב הממשלה גם יחד לגבי מדידה והערכה, ובכלל זה הערכה של היבטים "רכים" שמדידתם מאתגרת יותר (למשל: תחושת מסוגלות) – לצד מדדים קשים ומקובלים יותר (הימצאות בלימודים או שיעור תעסוקה). קפיצת מדרגה אסטרטגית תלויה בין היתר בשימוש נרחב יותר בנתונים המצויים בידי רשויות המדינה. נתונים אלו הם כמובן רגישים במיוחד, ומנגד בניתוח המדוקדק שלהם טמונים המפתחות להבנה מעמיקה של צורכי הצעירים במצבי סיכון ובהתאם לכך גם לעיצוב המענים הרלוונטיים.

2. קידום פרויקטים במגזר ערבי

המגזר הערבי נבדל מהמגזר היהודי לא רק בחלק מהצרכים, בעוצמתם ובתדירותם, אלא גם באפיקי הפעולה ובכלים הרלוונטיים. רבים מהמרוויינים למדריך הסכימו כי הם עדיין מזהים קושי בהתאמת שירותים ומענים למגזר הערבי, על אף התחזקות של הניסיונות שנעשים – הן בממשלה והן בחלק מהעמותות – בכיוון זה.

3. התמקצעות השדה

כדי להעמיק ולשפר עוד יותר את השירותים המוצעים לצעירים במצבי סיכון בישראל, יש צורך בהתמקצעות מתמדת של התחום.

התמקצעות זו עוברת דרך שיתופי פעולה בין הממשלה לבין הארגונים השונים ובין הארגונים עצמם, אך גם דרך המשך מיסוד והרחבת ההכשרה וההסמכה של כלל הגורמים העובדים עם צעירים. הדברים נוגעים בין היתר לשלוש קבוצות מרכזיות של גורמים: עובדים מקצועיים: (א) עובדי עמותות ועובדי ממשלה ורשויות מקומיות האחראים במישורין על עבודה מול הצעירים; (ב) עובדים בתחומים שונים שלעבודתם יש נגיעה ישירה או עקיפה לעולמם של צעירים במצבי סיכון – הן ברמות הגבוהות של עיצוב מדיניות (למשל פקידי ממשלה בכירים) והן ברמת השטח בקרב גורמים שונים המספקים שירות לצעירים, ובכלל זה עובדים בפנימיות בפקוח משרד החינוך ומשרד הרווחה העובדים עם נוער בסיכון אך יכולים לתרום באופן משמעותי לתלמידיהם ולחניכיהם על יסוד היכרות עם נקודת המבט והצרכים של עולם הצעירים; (ג) מתנדבים בעמותות.

במקביל, יש לקדם כל העת את העמקת רשתות ידע והאחדת מושגים של כל העוסקים בתחום והרחבת המעטפת המקצועית של עבודתם. מהלך זה עולה בקנה אחד עם הצורך בחיזוק השדה המחקרי, ובפרט חיזוק השימוש בנתונים.

כל התחומים שצוינו מצריכים באופן ישיר משאבים חומריים – לצורך הרחבה ולעתים גם ייסוד של תחומי פעילות ומיזמים לצד משאבים ארגוניים, תכנוניים וניהוליים, כמו ייעוץ, העברת ידע ושיטות עבודה בין ארגונים, קהילות ומגזרים. יש צורך גם ללמוד מהניסיון של ארגונים מקבילים בחוץ לארץ, למצות קשרים ולהביא לחיבורים בעלי ערך בין מומחים ואנשי מעשה מתחומי מומחיות שונים.

על רקע זה ניתן לומר שהכניסה לתחום נתינה זה אפשרית בכמה אופנים וברמות שונות של אינטנסיביות ומעורבות. כלומר, ישנם תחומים ומוקדי פעילות שעבורם רלוונטית תמיכה כספית, ותחומים או מיזמים אחרים שבהם רלוונטית גם מעורבות עמוקה יותר הכוללת הבאה לידי ביטוי של כישורים, קשרים, מיומנויות וידע.

המלצה לתורמים:

אנחנו ממליצים לתורמים המעוניינים להיות מעורבים בתחום:

- ללמוד – עשו שימוש בקישורים ובמקורות המופיעים במדריך על מנת ללמוד באופן יסודי ועמוק יותר על עולמם של צעירים במצבי סיכון בישראל. אם יש לכם עניין בתכניות או בארגונים מסוימים, השתמשו בקישורים אלה והם יכוונו אתכם אל תכניות וארגונים ספציפיים.

- להיות חלק מרשת עמיתים – צרו קשר עם תורמים בעלי ניסיון בתחום. זוהי הדרך הטובה ביותר ללמוד עוד, להבין את הבעיות ולקבל עצות בדבר הדרך הטובה ביותר להשקיע בתחום.

- ליצור שיח – עשו שימוש במדריך על מנת לשוחח עם תורמים אחרים על התחום, ללמוד ולהעשיר את נושאי העניין שלכם.

בלוש-קליינמן, ו. ושרליון, ש. (1999): קוהביטציה בקרב בוגרים צעירים בישראל, חברה ורווחה, יט (4), 461-484.

ברקוביץ', א., קרומר-נבו, מ. וקומם, מ. (2013), גוף הידע המחקרי בישראל על נערות במצבי מצוקה: סקירה היסטורית מפרספקטיבה פמיניסטית. חברה ורווחה, לג (1), 7-39.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: פני החברה בישראל: דור העתיד של ישראל – ילדים וצעירים עד גיל 24. ירושלים, 2016.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: פני החברה בישראל: אוכלוסיית ישראל לפי דת והגדרה עצמית של מידת דתיות. ירושלים, 2018.

זיסמן-אילני, י.; רועה, ד.; קרניאלי-מילר, א. (2015): שיתוף המטופל בקבלת החלטות. מבט היסטורי וחשיבה על העתיד, איכות ברפואה (3), 9-12.

זעירא, ע., בנבנישתי, ה. ורפאלי, ת. (2012): צעירים פגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות. דוח מחקר מסכם.

חליחל, א. (2017), פריון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2014, סדרת ניירות עבודה, מס' 101, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

כאהן-סטרבצ'נסקי, פ'; ואזן-סיקרונ, ל'; נאון, ד'; הדר, י'; קונסטנטינוב, ו'. (2014). צעירים עובדים בישראל בעלי 12 שנות לימוד או פחות: השתלבות בתעסוקה – משאבים, חסמים וצרכים. ירושלים: מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

כאהן-סטרבצ'נסקי, פ., עמיאל, ש., קונסטנטינוב, ו. (2016). מצבם של צעירים בישראל בתחומי חיים מרכזיים. ירושלים: מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

כאהן-סטרבצ'נסקי, פ' (2017). בני נוער וצעירים בישראל שאינם לומדים ואינם עובדים (NEET): מאפיינים, צרכים ומדיניות. ירושלים: מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

לוי, ד.; וכאהן-סטרבצ'נסקי, פ. (2014): "מחסות לעצמאות" ליווי בוגרי מעונות רשות חסות הנוער מחקר הערכה, ירושלים: מכון ברוקדייל ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

נאון, ד'; כאהן-סטרבצ'נסקי, פ'; ואזן-סיקרונ, ל'; הדר, י'; קונסטנטינוב, ו'. (2014). צעירים בישראל שאינם עובדים ואינם לומדים: השתלבות בתעסוקה – משאבים, חסמים וצרכים. ירושלים: מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

פוקס, ה. (2015): מצבם החברתי-כלכלי של צעירים בישראל, בתוך: וייס, א. וצ'רניחובסקי, ד. (עורכים): דוח מצב המדינה 2015, ירושלים: מרכז טאוב.

קטן, י. (2009). "צעירים בישראל- בעיות צרכים ושירותים – תמונת מצב והצעות לעתיד", משרד הרווחה והשירותים החברתיים. אגף בכיר למחקר תכנון והכשרה.

ראובן, י.; תורג'מן, ח. (2015): טיפול בצעירים בסיכון ובמצוקה בקהילה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים. אגף בכיר למחקר תכנון והכשרה.

רבינוביץ', מ. (2017): סקירת שירותים לצעירים מעל גיל 18 חסרי עורף משפחת. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע. כאהן-סטרבצ'נסקי, פ' (2017). בני נוער וצעירים בישראל שאינם לומדים ואינם עובדים (NEET): מאפיינים, צרכים ומדיניות. ירושלים: מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

רודיק כהן, א. ולבל לנדה, ש. (2013) "צעירים חסרי מנוח", דוח תחום בנושא ארגונים הפועלים עם ולמען צעירים בוגרים בישראל בגילי 18-35, ארגון מידות.

רודיק כהן, א. ושפרמן, ק. ת. (2015) "צעירים חרדים וצעירים ערבים סקירת סוגיית הצעירים במגזר הערבי והחרדי בישראל, 2015, ארגון מידות.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American psychologist*, 55(5), 469. Sulimani-Aidan, Y., Benbenishty, R., Dinisman, T., & Zeira, A. (2013). Care leavers in Israel: What contributes to better adjustment to life after care?. *Journal of Social Service Research*, 39(5), 704-718.

Brookings institute, PATHWAYS TO HIGH-QUALITY JOBS FOR YOUNG ADULTS, 2018. Sulimani-Aidan, Y., & Benbenishty, R. (2011). Future expectations of adolescents in residential care in Israel. *Children and Youth Services Review*, 33(7), 1134-1141.

Dinisman, T., Zeira, A., Sulimani-Aidan, Y., & Benbenishty, R. (2013). The subjective well-being of young people aging out of care. *Children and Youth Services Review*, 35(10), 1705-1711. Taylor, P., Fry, R., & Oates, R. (2014). The rising cost of not going to college. *Pew Research Center*.

Fischman et al., 2016: The Center for Advancement of Special Populations (Makam) Integration into Military Service and Civilian Life Follow-Up Study of All Makam Recruits From 1993-2010.

Fry, R. (2010). The reversal of the college marriage gap. Washington, DC: Pew Research Center.

Maccoby, E. E. (2000). Parenting and its effects on children: On reading and misreading behavior genetics. *Annual review of psychology*, 51(1), 1-27.

McAdams, T. A., Rijdsdijk, F. V., Narusyte, J., Ganiban, J. M., Reiss, D., Spotts, E., & Eley, T. C. (2017). Associations between the parent-child relationship and adolescent self-worth: a genetically informed study of twin parents and their adolescent children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 58(1), 46-54.

JFN מודה לשותפינו, קרן מוזס-וולפוביץ, שתמיכתם הנדיבה, הידע והניסיון שלהם הם שאפשרו את כתיבתו של מדריך זה.

כמו כן, ברצוננו להודות לוועדה המייעצת שליוותה את כתיבת המדריך מתחילתו ועד סופו. JFN מכירה תודה ומוקירה את התורמים הרבים, אנשי המקצוע ונציגי הארגונים שתרמו בנדיבות מזמנם ומידיעותיהם לכתיבת מדריך זה.

JFN Headquarters | 150 west 30th st. Suite 900, New York, NY 10001

Phone: +212.726.0177 | Fax: +212.594.4292 | jfn@jfunders.org

JFN Israel | Hutzot Shefayim, 2nd floor, P.O.Box 376, Shefayim 6099000, Israel

Phone: +972.9.953.3889 | jfnisrael@jfunders.org

JFN West | 1880 Century Park East, Suite 200, Los Angeles, California 90067

Phone: +818.473.9192 | tzivia@jfunders.org